

JANUARY 2014 VOLUME 08 ISSUE 01

ISSN: 1987-6521
E-ISSN: 2346-7541
REFERRED JOURNAL

BLACK SEA

SCIENTIFIC JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH

ECONOMIC, MANAGEMENT & MARKETING AND ENGINEERING

Historical & Humanitarian Sciences
Agriculture, Agronomy & Forestry Sciences
Psychology and Sociology Sciences
Philosophy and Philology Sciences
Information, Computing & Automation
Management and Marketing
Social Science
Economic Science
Pedagogical Science
Politology

www.gulustan-bssjar.org

An investment in knowledge always pays the best interest.
Benjamin Franklin

JANUARY 2014 VOLUME 08 ISSUE 01

ISSN: 1987 - 6521
E-ISSN: 2346 - 7541

SCIENTIFIC JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH

BLACK SEA

ECONOMIC, MANAGEMENT & MARKETING AND ENGINEERING

Journal indexing

TBILISI, GEORGIA 2014

www.gulustan-bssjar.org

EDITORIAL BOARD

Agaheydar S. Isayev

Azerbaijan State Oil Academy. Doctor of Economical Sciences. Professor.

Anzor G.Abralava

Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Avtandil Silagadze

Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Beykas S. Xidirov

Doctor of Economical Sciences. Professor.

David Narmania

Ministry of Regional Development and Infrastructure of Georgia. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Ekaterina Kozina

Siberia State Transportation University. Russia. PhD SC.

Eishan M.Hajizade

Doctor of Economical Sciences. Professor.

Enene Menabde-Jobadze

Georgian Technical University. Academical Doctor of Economics. Associate Professor.

Evgeni Baratashvili

Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

George Malashkhia

Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Jacob Meskhia

Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Lamara Qoqiauri

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Lienara Adzhylieva

Crimean University for the Humanities. Ukraine. PhD in History. Associate Professor.

Nelya A. Gluzman

Crimean University for the Humanities. Doctor of Pedagogical Sciences. Full Professor.

Maya Kapanadze

Georgian State University named Javaxashvili. Doctor of Economical Sciences. Associate Professor.

Rusudan G. Kutateladze

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Tarbiz N.Aliyev

Doctor of Economical Sciences. Professor.

Tatiana Kurbatskaya

Kamsk State Engineering - Economical Academy. Russia. PhD PS SC.

Tofig Y. Baharov

Doctor of Geology and Mineralogy Sciences. Professor.

Viktoriya V. Lyubashina

Crimean University for the Humanities. PhD in Pedagogy. Associate Professor.

Vladyslav Fadieiev

Crimean University for the Humanities. PhD in Psychology. Associate Professor.

UDC: 551.46 (051.4)

B-64

©Publisher:

Community of Azerbaijanis living in Georgia. Gulustan-bssjar

©Editorial office:

Isani Samgory area, Varketili 3, III a m/r, building 342, dep. 65, 0163 Georgia, Tbilisi.

Website: www.gulustan-bssjar.org

E-mail: engineer_namik@mail.ru_gulustan_bssjar@mail.ru

©Typography:

AZCONCO LTD. Industrial, Construction & Consulting.

Registered address: Isani Samgory area, Varketili 3, III a m/r, building 342, dep. 65, 0163 Georgia, Tbilisi.

Editor-in-chief: Lamara Qoqiauri. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Head of organization: Namig Isayev. Doctoral degree candidate.

Finance manager: Maia Kapanadze. Doctor of Economical Sciences. Associate Professor.

Reproduction of any publishing of Black Sea Scientific Journal of Academic Research permitted only with the agreement of the publisher. The editorial board does not bear any responsibility for the contents of advertisements and papers. The editorial board's views can differ from the author's opinion. The journal published and issued by Gulustan-bssjar.

TABLE OF CONTENTS

Іннола Новикова МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЯМИ ПІДПРИЄМСТВ	4
Діана Харинович-Яворська ОПЕРАТИВНИЙ МОНИТОРИНГ СТАНУ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ КОНКУРЕНТНИХ ЗМІН	8
Stanislav Sapozhnikov SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL APPROACHES IN ORGANIZATION OF THE EDUCATION PROCESS IN UNIVERSITIES AND COLLEGES OF THE COUNTRIES-MEMBERS OF THE BLACK SEA REGION	14
Дмитрий Арабджиев ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОПРОСНЫХ МЕТОДИК В РАМКАХ ОБЩЕСТВЕННОГО МОНИТОРИНГА ЗА ВЫБОРАМИ В УКРАИНЕ	21
Ірина Ропотан ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	25
Наталья Демчук СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ	32
Наталія Грицюк СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА І ДЕРЖАВИ В ПОДАТКОВІЙ ПЛОЩИНІ: ТОЧКИ ДОТИКУ ТА КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ	36
Юрий Тінтулов ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	43
Арнольд Сокульський Т. Г. ШЕВЧЕНКО І ІДЕНТИЧНІСТЬ НАЦІЇ	47
Анастасія Вікнянська КОРЕЛЯЦІЙНА ЗАЛЕЖНІСТЬ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ ТА БЮДЖЕТУ ФОНДУ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ З ТИМЧАСОВОЇ ВТРАТИ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ	51
Александр Литвиненко, Елена Нечипорук МЕТОД ДИАГНОСТИРОВАНИЯ СЛОЖНЫХ ОБЪЕКТОВ С МНОЖЕСТВЕННЫМИ ОТКАЗАМИ	58
Евгений Палыга, Ярослав Гнатюк ИННОВАЦИОННОСТЬ КАК ПРИЧИНА И СЛЕДСТВИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ	63
Марьяна Черновская РАСХОДЫ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ УКРАИНЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ	68
Лариса Мармуль, Олександр Толубко, Дмитрик Лебедь ІНСТИТУЦІЙНІ РЕГУЛЯТОРИ РИНКУ ПРАЦІ В АГРАРНІЙ СФЕРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	75
В'ячеслав Бойко ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ВІДНОСИН В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ	78
Лариса Мармуль, Вікторія Бойко МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ПОКАЗНИКІВ БАГАТОМІРНОЇ СТАТИСТИКИ	82
Григорий Левкин КОНЦЕПЦИЯ ЛОГИСТИКИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ	87

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ УПРАВЛІННЯ ІНВЕСТИЦІЯМИ ПІДПРИЄМСТВ

Новикова Іннола Вікторівна

Держаний університет телекомунікацій, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки
(Україна)

e-mail: innolanovykova@gmail.com

РЕЗЮМЕ

У статті розглядаються питання, пов'язані з моделюванням процесу управління інвестиціями підприємства. Визначено основні складності, пов'язані з управління інвестиційними проектами. Розроблено рекомендації, які можуть використані в практичній діяльності підприємств.

Ключові слова: модель, інвестиції, підприємства

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы, связанные с моделированием процесса управления инвестициями предприятия. Определены основные сложности, связанные с управлением инвестиционными проектами. Разработаны рекомендации, которые могут быть использованы в практической деятельности предприятий.

Ключевые слова: модель, инвестиции, предприятия

ABSTRACT

The article discusses issues related to the modeling of the investment management process of the enterprise. The main difficulties associated with the management of investment projects. The recommendations, which can be used in the practice of enterprises.

Keywords: model, investment, enterprise

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Дуже часто в реальній господарській практиці підприємство стикається з необхідністю вибрати кращий варіант інвестування вільних грошових коштів. Зазвичай таке завдання виникає в тому випадку, коли є значна кількість інвестиційних проектів.

Можливі варіанти інвестиційних рішень можна звести до спектру моделей і кожен з них модифікувати та конкретизувати стосовно з урахуванням особливостей ситуації. На вибір моделі впливає специфіка механізму регулювання економічних процесів, ступінь лібералізації ринку і рівень державної участі. Приступаючи до розробки і прийняття рішень щодо інвестування в конкретну програму підприємства, можна використовувати різні моделі. До основними моделей належать: модель організаційної модернізації, раціональна модель, модель «дерево рішень» тощо.

Для вибору варіанта рішень щодо інвестування необхідно оцінювати очікуваний результат кожного з аналізованих варіантів, оцінювати їх ефективність і, на підставі проведеного аналізу, з використанням вказаних моделей, можна буде прийняти обґрунтоване рішення щодо переваг кожного окремого виду діяльності. Іншими словами, мова йде про прийняття складного рішення при виборі напрямів інвестування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Необхідно відзначити, що використання підприємством моделювання в процесі розробки та прийняття рішень щодо інвестицій дозволяє йому більш об'єктивно, системно підійти до цього питання, прийняти раціональне рішення щодо відповідності меті та завданням функціонування підприємства. Віддаючи перевагу тій чи іншій моделі, менеджери повинні виходити з переконання, що моделі відображають найбільш суттєві риси аналізованої ситуації або об'єкта. Вона не може відображати найдрібніші деталі явища, особливо тих, які не роблять вирішального впливу на прийняття рішень. При цьому необхідно враховувати, що якість прийнятих інвестиційних рішень самим безпосереднім чином відбивається на всіх показниках ефективності реалізації проекту:

- на тривалості інвестиційного циклу на всіх його фазах,
- на відповідності оцінок фінансової спроможності проекту та ефективності інвестицій, отриманих в результаті передінвестиційних оцінок, фактичними показниками, отриманими в процесі реалізації інвестиційного рішення;
- на прибутковості діяльності підприємства в період після інвестиційної експлуатації об'єкта.

Діяльність підприємств в сучасних умовах характеризується високою складністю управлінських рішень, масштаб і вартість яких, в більшості випадків істотно впливає на фінансово-економічні показники

діяльності підприємства. Основні рішення управлінської діяльності в тій чи іншій мірі тісно пов'язані з інвестиційною політикою підприємства, фактично визначає фінансовий стан компанії та її виробничо-збутові можливості в середньостроковій і довгостроковій перспективах.

Дана стаття присвячена науково-практичним аспектам застосування системно-динамічного підходу в управлінні інвестиційною діяльністю підприємства. Системна динаміка – новий напрям, призначений для вирішення широкого кола завдань, які відносяться до моделювання діяльності економічних систем (виробничих холдингів, галузей, регіонів тощо), й характеризуються наявністю складних внутрішньосистемних зв'язків (у тому числі, зворотних, перехресних та ієрархічних). Такі зв'язки, як правило, породжують нелінійний характер взаємозалежностей між окремими характеристиками економічної системи та в результаті планування її діяльності стає принципово складним завданням та вимагає розробки спеціального інструментарію. В умовах високої вартості управлінських рішень, що особливо характерно для сучасних підприємств, таким інструментарієм може бути вибрано імітаційне моделювання, одним з напрямків якого є системна динаміка.

Інвестиційна політика підприємства повинна, на наш погляд, розглядатися з урахуванням складної взаємодії показників діяльності бізнес-сегментів (через механізм перехресних і зворотних зв'язків) і наявності системи корпоративних обмежень і переваг. Ключові проблеми управління портфелем інвестиційних проектів підприємств в сучасних умовах:

- складність обліку взаємовпливу ключових показників діяльності підприємств,
- необхідність одночасного розгляду проектів за всіма бізнес-сегментами,
- необхідність прийняття до уваги інфраструктурних особливостей підприємства та ін.

Вирішення цих проблем реалізується через створення єдиної довгострокової імітаційної моделі управління портфелем проектів, що описує взаємодію ключових бізнес-сегментів в рамках сформованої інвестиційної та виробничої політики підприємства.

Аналіз наукових досліджень, стосовно досліджуваної проблеми, показує глибину проблем управління інвестиціями в економіці, пов'язаних з необхідністю урахування багатьох чинників при підготовці рішень (макроекономічні показники, техніко-економічні показники, ризики, попит, виробничі потужності, можливості транспортної системи тощо). Число цих факторів тільки для одного сектора вимірюється сотнями. В цілому ж потрібно провести одночасну комп'ютерну обробку декількох десятків мільйонів цифр, які характеризують всі можливі проекти підприємства. При довгостроковому інвестиційному плануванні оцінка впливу такого обсягу факторів принципово складне завдання.

Традиційно, на українських підприємствах прийнято проводити оцінку інвестиційних проектів тільки на рівні окремих бізнес-сегментів або підприємств, при цьому забувається важлива теза про необхідність досягнення збалансованості в інвестиційній та виробничій політиці. Складність управління портфелем інвестицій полягає, насамперед, у труднощі створення і реалізації методологічного інструментарію на рівні підприємства в цілому, навіть з урахуванням міжнародного досвіду. Необхідно відзначити, що найбільш відомі технології, призначені для оптимізації інвестиційної та виробничої політики підприємства (як західних, так і українських), мають дуже вузьку спеціалізацію, при цьому зв'язок між результатами діяльності підприємств різних бізнес-сегментів, як правило, не враховується. Інший принциповою складністю, є «закритість» західних технологій. Для їх успішного функціонування необхідне забезпечення повноти і несуперечності вихідної статистичної інформації, яку практично неможливо досягти в українських умовах. І, нарешті, існуючі технології не забезпечують ефективного зв'язку між стратегічним і оперативним плануванням. Багато підприємств управлінські рішення готують «інтуїтивно», на основі експертних знань фахівців, методом простого ранжирування заходів. Звичайно, надалі такі рішення проходять деяку апробацію (узгоджуються з керівництвом та іншими підрозділами підприємства), проте ця процедура вимагає істотних тимчасових і матеріальних витрат. Все це затягує корпоративний інвестиційний процес, і певною мірою знижує ефект від капітальних вкладень.

Управління інвестиціями – це система принципів і методів у розробці та реалізації управлінських рішень, пов'язаних з втіленням у життя низки аспектів, які включені в основу інвестиційної діяльності підприємства. За рахунок основних аспектів управління, планується максимізація добробуту компанії, економічне зростання і розвиток. До основних аспектів відносяться:

- прагнення до достатньої інвестиційної підтримки та високим темпам розвитку діяльності компанії. Реалізація цього завдання відбувається шляхом визначення потреб, в межах інвестування. Для прийняття рішень у визначенні стратегічних цілей, оцінюють діяльність підприємства на різних етапах;
- прагнення до максимальної прибутковості проектів. Ця мета досягається шляхом вибору підприємством найбільш ефективного плану розвитку, а так само фінансового інструменту інвестування. При вирішенні цього завдання, необхідно брати до уваги збільшення чистого прибутку від інвестицій, шляхом зростання рівня ризиків, тому як ці показники безперервно пов'язані між собою. Рівень допустимого і максимального ризику встановлюється керівництвом підприємства, враховуючи економічний стан;
- мінімізація рівня ризиків в окремих підрозділах і на підприємстві в цілому, передбачаючи рівень їх прибутковості. При формуванні рівня прибутковості заздалегідь, рівень ризику передбачає поступове зниження в структурах і на всьому підприємстві;

– оптимальна ліквідність інвестицій і можливість до швидкого реінвестування капіталу, у разі зміни умов інвестиційної діяльності. При зміні економічного стану країни, кон'єктури ринку, стратегічних цілей в розвитку або фінансовому потенціалі, призводять до зниження запланованого рівня прибутковості компанії. Саме тому, важлива роль визначається своєчасному процесу реінвестування капіталу в проекти, які більш прибуткові і перспективні;

– формування певної кількості ресурсів інвестицій, ґрунтуючись на прогнозовані обсяги вкладень. Для вирішення цього завдання, необхідно вдаватися до збалансування обсягів ресурсів у матеріальному, товарному і нематеріальному вираженні, які залучаються в інвестиційну діяльність;

– пошук способів прискорення, виконання відкритих інвестиційних рішень підприємства.

Управління інвестиціями відбувається в кілька основних етапів:

Перший етап полягає в оцінці інвестиційного процесу минулого періоду. Перед тим, як приступити до управління, необхідно ознайомитися з досвідом попередніх років, визначити специфіку в реалізованих кампаніях, характер заходів, які підлягали фінансуванню, спосіб проведення і ступінь завершеності. У разі, якщо проекти не завершені, потрібно оцінити обсяги додаткових капіталовкладень.

Другий етап полягає в розрахунку обсягів вкладається капіталу, призначеного для майбутнього періоду. У цьому випадку, необхідно оцінити плановане зростання обсягу необоротних активів, оборотного капіталу, далі визначити попередній обсяг фінансування, який знадобиться для втілення намічених цілей.

Третій етап полягає у встановленні форм інвестування, тобто визначають форми вкладень коштів у процес розвитку компанії. У цей процес входить закупівля будівель, будівництво, придбання виробничих потужностей, реконструкція підприємства, виробничої бази, збільшення оборотного капіталу.

На четвертому етапі розглядається вибір інвестиційного проекту, який втілює в собі стратегічні цілі компанії. Проводять оцінку ситуації на ринку капіталу, а далі здійснюють відбір необхідних об'єктів інвестування.

П'ятий етап полягає в оцінці ризиків і ефективності розглянутих рішень вкладення в управління. Перевіряють ринкову вартість обраного проекту, а так само направляють капітальні вкладення. Здійснюють оцінку ризиків, які характерні для розглянутого проекту, а так само способи їх запобігання.

На шостому етапі вибирають найбільш відповідні інвестиційні проекти. Попередньо їх ранжирують за критеріями прибутковості, ризиків і ліквідності по відношенню до цілей компанії. Перевагу віддають тому проекту, в якому цілі компанії будуть досягатися найбільш швидко і ефективно.

На сьомому етапі управляють реалізацією кампаній інвестування, тобто відбувається виконання конкретних робіт, які покладені до виконання на певних співробітників компанії, протягом встановленого проміжку часу. Додатково оцінюють капіталовкладення, які відбуваються формування і використання отриманих коштів.

І останній, восьмий етап інвестиційного управління складається у моніторингу та контролі, який проходить під час реалізації інвестиційного проекту. Цей процес проходить паралельно з виконанням намічених цілей.

Відмінною особливістю запропонованого підходу до управління інвестиціями підприємств є:

– використання системної динаміки для моделювання виробничої та інвестиційної діяльності підприємства, що дозволяє описати складні перехресні взаємозалежності між окремими характеристиками системи у вигляді візуалізованого графа, який відображає рух матеріальних і фінансових потоків компанії в часі;

– одночасний аналіз всіх інвестиційних проектів підприємства, за всіма бізнес-сегментах і дочірнім підприємствам;

– облік впливу широкого переліку сценарних умов (макроекономічних чинників, корпоративних обмежень і переваг) при оцінці ефективності інвестиційних проектів;

– реалізація єдиної довгострокової консолідованої моделі, яка описує виробничу та інвестиційну діяльність підприємства на платформі імітаційного моделювання, що дозволило здійснювати багатоваріантні розрахунки при різних сценарних умовах;

– можливість оцінки впливу ризик-ефектів (курсу долара, цін на ринку тощо) на рентабельність інвестиційних проектів і капіталізацію компанії.

Інвестиційна діяльність підприємств істотно впливає на характеристики різних бізнес-сегментів. Неможливо розглядати інвестиційну політику підприємств відокремлено, не аналізуючи при цьому інші характеристики системи. Тому ми пропонуємо розглядати не тільки інвестиційну, але й виробничу політику підприємства. Запропоновані моделі побудовані з використанням розрахункових методик, що використовуються підприємствами. Ці методики були охоплюють окремі бізнес-сегменти і напрямки діяльності підприємства. Одним з ключових недоліків такого підходу була відсутність інструменту підтримки прийняття рішень, здатного об'єднати переваги цих методик в єдину довгострокову консолідовану модель. У результаті неможливо було ефективно управляти портфелем інвестиційних проектів всієї компанії. Відсутність інтеграції між методиками призводило до необхідності роздільного аналізу «фрагментів» бізнесу. У підсумку, спостерігалось недостатньо ефективного використання інвестиційних потоків, дисбаланс у виробничій сфері та зростання витрат. Для комплексного вирішення цих проблем ми пропонуємо новий підхід, націлений на

одночасний розгляд портфеля інвестиційних проектів у розрізі всієї компанії. Реалізація цього підходу на практиці являє собою складну задачу. Необхідно проаналізувати величезні масиви інформації, врахувати ієрархічні й зворотні зв'язки, що спостерігаються між виробничими, інвестиційними, ціновими та іншими параметрами, що характеризують операційну діяльність підприємства, побудувати математичну, а потім імітаційну модель інвестиційного процесу тощо.

При застосуванні підходу до моделювання управління інвестиціями підприємства необхідно врахувати те, що:

- метою інвестиційної діяльності в довгостроковій перспективі як правило є максимізація прибутку підприємства;
- інвестиційна діяльність повинна охоплювати всі бізнес-сегменти компанії, забезпечуючи їх збалансований розвиток;
- інвестиційна діяльність повинна забезпечувати стійке виконання корпоративних обмежень (виробничих планів, фінансових лімітів, ліцензійних угод тощо) при різних сценарних умовах.

ВИСНОВКИ

Таким чином, виходячи зі сформульованих принципів, моделі управління інвестиційними потоками дозволяють проводити одночасний аналіз більше тисячі проектів, в рамках наявних обмежень і переваг, з урахуванням впливу ризик-ефектів (макроекономічних факторів) і зворотних зв'язків, що виникають в реальній системі управління компанії. Таким чином розглядається замкнута модель управління інвестиційними проектами, в яких інвестиції в проекти одного з бізнес-сегментів призводять до перерозподілу фінансових і матеріальних потоків і зміни стану всієї системи, тобто впливають на результати діяльності інших бізнес-сегментів. Для того щоб підтримувати систему в стані стійкого зростання, необхідно забезпечити збалансовану інвестиційну політику, тобто не тільки інвестувати в проекти, які характеризуються високим рівнем рентабельності, але також інвестувати в інші проекти, пов'язані з «рентабельними» за допомогою зворотних зв'язків. В іншому випадку, може виникнути дисбаланс у системі управління інвестиційними проектами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Акопов А. С. Проблемы управления субъектом ТЭК в современных условиях. Монография / А. С. Акопов. – М. : ЦЭМИ РАН, 2004. – 246 с.
2. Резнік Н. П. Способи активізації інноваційних процесів на промислових підприємствах / Н. П. Резнік // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – №10. – С.80–82.
3. Наукова та інноваційна діяльність в Україні // Статистичний збірник. – К. : Держкомстат України, 2007. – 526 с.
4. Офіційний сайт державного комітету статистики України. Режим доступу : [http : //www.ukrstat.gov.ua/](http://www.ukrstat.gov.ua/)
5. Юркевич О. М. Фінансове забезпечення науково-технічної інноваційної діяльності / О. М. Юркевич // Фінанси України. – 2004. – №6. – С.106–111.

ОПЕРАТИВНИЙ МОНІТОРИНГ СТАНУ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ КОНКУРЕНТНИХ ЗМІН

Харинович-Яворська Діана Октавіанівна

Київський національний торговельно-економічний університет, аспірант кафедри фінансового аналізу і контролю (Україна)
e-mail: yavorska_d@ukr.net

РЕЗЮМЕ

У статті досліджуються етапи проведення оперативного моніторингу та діагностики стану торговельного підприємства з метою виявлення та закріплення його конкурентних переваг у майбутньому для формування конкурентних стратегій.

Ключові слова: оперативний моніторинг, діагностика стану, торговельне підприємство, конкурентне середовище, перспективний аналіз.

РЕЗЮМЕ

В статье исследуются этапы проведения оперативного мониторинга и диагностики состояния торгового предприятия с целью выявления и закрепления его конкурентных преимуществ в будущем для формирования конкурентных стратегий.

Ключевые слова: оперативный мониторинг, диагностика состояния, торговое предприятие, конкурентная среда, перспективный анализ.

ABSTRACT

This article investigates the stages of operational monitoring and diagnostics of the state trading enterprise to identify and consolidate its competitive advantage in the future to create competitive strategies.

Keywords: operational monitoring, diagnostics state, trading enterprise, the competitive environment, prospective analysis.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах невизначеності та мінливого конкурентного середовища великого значення набуває оперативне управління та прийняття управлінських рішень для своєчасного регулювання процесів торговельної діяльності. В інакшому випадку це може призвести до великих економічних втрат, зниження надійності, стійкості, конкурентоспроможності та економічної безпеки діяльності торговельних підприємств, що в подальшому спричинить збільшення ризиків.

Для забезпечення якісної оцінки впливу зовнішніх факторів необхідно постійно відстежувати зміни конкурентних переваг самого торговельного підприємства та його прямих і потенційних конкурентів. Саме для вирішення даних завдань можуть бути використані оперативний моніторинг та діагностика стану торговельних підприємств в умовах конкурентних змін, основними завданнями яких буде відстеження зміни умов зовнішнього середовища функціонування, сприяння своєчасній адаптації підприємства до них, корегування поточних показників діяльності торговельних підприємств та обґрунтування управлінських рішень, які спрямовані на підтримку, посилення наявних конкурентних переваг, а також забезпечення стійкості у довгостроковому періоді. Тому варто зазначити, що «швидке і якісне реагування на зміни зовнішнього середовища є одним із конкурентних переваг у сучасному бізнесі» [1, с. 213].

Аналіз публікацій і досліджень дозволяє стверджувати, що теоретико-методологічні засади організації оперативного моніторингу та діагностики в системі забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання досліджувались низкою зарубіжних й українських вчених, серед яких можна виділити таких: К. П. Аветісян, Ю. Б. Іванов, І. І. Каракоз [2; 3], Т. М. Ковальчук, Є. В. Мних, І. Г. Старічков, В. І. Стражев [4], Г. В. Толкачева, С. І. Шкарабан [5], Л. Д. Яхнін тощо.

Разом із тим, дослідження показало відсутність єдиного погляду на визначення сутності категорії «моніторинг», що обумовлює відсутність однозначності при розробці послідовності етапів його реалізації. Так, у загальному вигляді під моніторингом розуміють цілеспрямоване спостереження за об'єктом контролю з метою виявлення причин зміни його поведінки та розробки заходів щодо попередження чи, навпаки, прискорення трансформації в залежності від стратегічних цілей управління [6, с. 209]. К. П. Аветісян та Г. В. Толкачева пропонують визначати моніторинг як «безперервне спостереження за результатами і бізнес-процесами, націлене на вирішення конкретних задач, що стоять перед бізнесом, тобто на ефективні управлінські рішення» [7, с. 236]. В свою чергу, Ю. Б. Іванов, П. А. Орлов та О. Ю. Іванова пропонують використовувати моніторинг конкурентних переваг підприємства в системі організаційно-економічного забезпечення їх формування і в даному контексті вважають доцільним під моніторингом конкурентних переваг підприємства розуміти комплекс взаємопов'язаних дій, спрямованих на постійний контроль за зміною у

динаміці конкурентних переваг підприємства та розробку способів їх адаптації до умов, що змінюються під тиском конкурентів, постачальників, споживачів і товарів-замінників, який ґрунтується на своєчасній оцінці й прогнозуванні стану конкурентних переваг підприємства на базі отриманої інформації із наступним прийняттям рішень щодо підтримки та посилення існуючих чи формування нових конкурентних переваг [8, с. 148].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглядаючи моніторинг як функцію управління, слід зазначити, що його результати підвищують обґрунтованість управлінських рішень, спрямованих на підтримку відповідного рівня існуючих конкурентних переваг та формування їх інноваційних видів в процесі формування конкурентних переваг торговельного підприємства, адекватного потребам зовнішнього середовища функціонування та узгодженого із конкурентним потенціалом торговельного підприємства.

Слід зазначити, що жодна програма оперативного моніторингу та діагностики не може проводитись без визначення інформаційного поля та систематичного його проведення. Тому, в процесі формування інформаційної бази моніторингу необхідно розуміти напрями та взаємозв'язок інформаційних потоків, які описують стан об'єкта дослідження, що, в свою чергу, дозволить розробити систему, яка забезпечить суб'єктів моніторингу точною і об'єктивною первинною інформацією про стан об'єкта моніторингу. Періодичність оперативного моніторингу визначається динамічністю зміни факторів його об'єкта та інтенсивністю конкурентної боротьби. Визначення тривалості і систематичності оперативного моніторингу також передбачає узгодження термінів формування первинної інформації, збору, систематизації та обробки даних з кінцевими термінами прийняття управлінських рішень в рамках реалізації конкурентної стратегії торговельних підприємств.

При розробці послідовності етапів оперативного моніторингу та діагностики стану торговельних підприємств в умовах конкурентних змін слід враховувати той факт, що для кожного окремого підприємства характерні індивідуальний тип корпоративної культури, організаційної структури та ієрархії управління і, відповідно, специфічна інформаційна система, яка входить до складу системи оперативного моніторингу та діагностики, що, в цілому, визначають рівень його ефективності. Таким чином, метою вирішення основних завдань оперативного моніторингу та діагностики є формування оперативної та об'єктивної інформації щодо фактичного стану об'єкта моніторингу за умови виявлення відхилень фактичних результатів діяльності від передбачених, що викликають погіршення фінансового стану підприємства, виявлення чинників, що викликали ці відхилення, і розробки пропозицій за відповідним коригуванням окремих напрямів фінансової діяльності з метою її нормалізації і підвищення ефективності.

Проте існує низка технічних проблем, які можуть перешкодити ефективному проведенню оперативного моніторингу, серед яких:

- необхідність постійно аналізувати роботу торгового підприємства по великій кількості параметрів;
- необхідність виконувати велику кількість розрахунків для підготовки аналітичної звітності;
- дані можуть міститися в різних джерелах, що утруднює їх вилучення та збільшує час, що витрачається на проведення аналізу;
- доведення результатів розрахунків до відповідальних за показники підрозділів здійснюється не оперативно;
- інформацію в різних джерелах важко порівняти і представлена вона у вигляді, що не дозволяє проводити аналіз бізнес-користувачам;
- виявлення закономірностей і складання прогнозів вимагає застосування різноманітних статистичних і математичних методів на великому обсязі даних;
- для забезпечення економічної безпеки необхідно гнучко розмежовувати доступ до даних, ця гнучкість не завжди можлива при управлінні цілим набором систем.

За результатами проведеного дослідження щодо оцінки стану торговельного підприємства можна запропонувати наступну послідовність етапів процесу оперативного моніторингу, спрямованого на підвищення ефективності їх оцінки в умовах невизначеності зовнішніх умов функціонування:

1. Визначення мети, завдань, об'єкта та суб'єктів оперативного моніторингу. Найважливішою складовою даного етапу є конкретизація його мети і завдань.

Метою оперативного моніторингу та діагностики стану торговельних підприємств є формування системи інформаційного забезпечення ухвалення топ-менеджментом торговельного підприємства оперативних управлінських рішень в процесі отримання максимального прибутку як основи його конкурентоспроможності.

До ключових завдань моніторингу належать:

- систематичне спостереження та нагромадження інформації про стан підприємства в динаміці;
- оцінка взаємозалежних показників (balanced scorecard) як по торговельному підприємству в цілому, так і по підрозділах;
- контроль діяльності окремих підрозділів, отримання своєчасної і достовірної інформацію від керівників даних підрозділів;

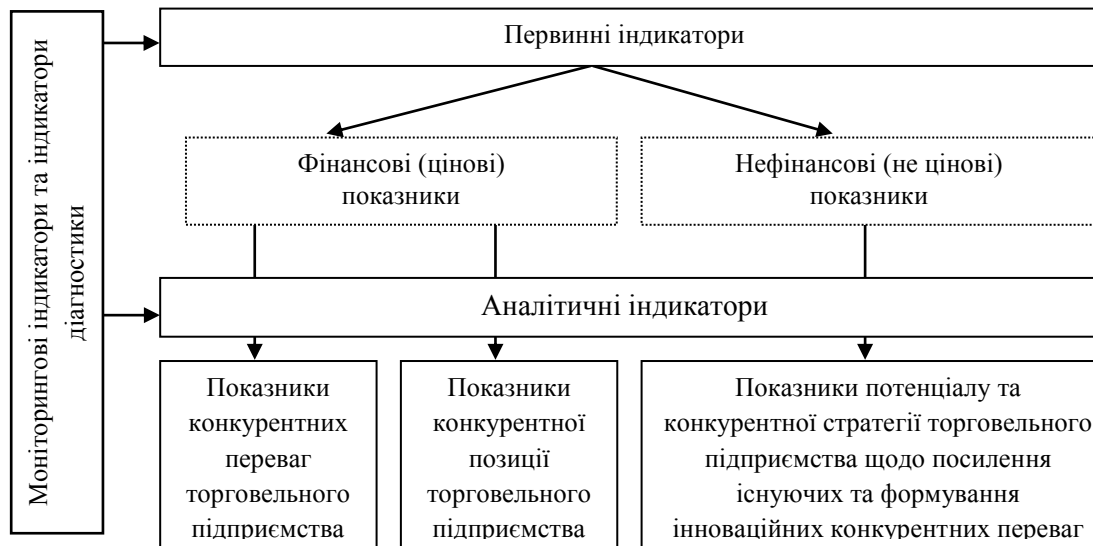
- стимулювання персоналу тих підрозділів, в яких показники фінансової діяльності найвищі;
- розробка системи інформаційного забезпечення для забезпечення своєчасності прийняття управлінських рішень задля стабільного розвитку об'єкта моніторингу, попередження несприятливих подій та усунення/локалізації їх негативних наслідків.

2. Підготовчий етап є найбільш об'ємним, адже на ньому визначають організаційні засади проведення оперативного моніторингу та діагностики стану торговельних підприємств, розподіляють функціональні обов'язки учасників робочої групи, формують систему моніторингових індикаторів, визначають джерела інформаційного забезпечення та напрями інформаційних потоків, а також здійснюють вибір та обґрунтування методів дослідження і технічного забезпечення процесу оперативного моніторингу та діагностики стану торговельних підприємств. Крім цього, необхідно дослідити бізнес-процеси (як функціонує підприємство) і його подальший розвиток (як забезпечується клімат для створення майбутнього). На основі цього складається причинно-наслідкова карта, в якій всі стратегічні цілі пов'язуються між собою [9, с. 39].

Ключовою складовою підготовчого етапу процесу оперативного моніторингу є формування системи показників, які найбільш точно та об'єктивно характеризують рівень ефективності функціонування торговельного підприємства на ринку у цілому чи в його окремих сегментах та дозволяють відстежити їх зміну в динаміці – системи моніторингових індикаторів [10, с. 129], які «формується за критеріями комплексності, інтегративності відбиття результуючого стану основних причинних взаємодій у їх кількісних і якісних взаємозв'язках» [11, с. 14].

З позиції системності дослідження та досягнення об'єктивності результатів в системі моніторингових індикаторів необхідно враховувати первинну інформацію торговельного підприємства та формувати аналітичні показники як базу прийняття ефективних управлінських рішень в системі оцінки стану торговельного підприємства, адекватного умовам зовнішнього середовища торговельного підприємства та узгодженого з його конкурентним потенціалом. Таким чином, система моніторингових індикаторів в процесі здійснення оперативного моніторингу та діагностики стану торговельного підприємства включає первинні індикатори, до яких належать:

- фінансові або цінні показники торговельного підприємства, як такі, що характеризують результати його діяльності та, відповідно, відображають рівень його конкурентних переваг у порівнянні з конкурентами та його конкурентну позицію на ринку споживчих послуг у цілому чи в його пріоритетних сегментах;
- не фінансові (не цінні) показники діяльності торговельного підприємства, які відображають здатність торговельного підприємства до розвитку і посилення існуючих конкурентних переваг та формування їх інноваційних видів у майбутньому [12] (див. рис. 1).

Рис. 1. Система моніторингових індикаторів та індикаторів діагностики стану торговельного підприємства в умовах конкурентних змін

Фінансові і не фінансові, кількісні і якісні показники необхідно використовувати для повного аналізу діяльності, адже за їх допомогою для кожного підрозділу встановлюється одна або декілька цілей з зазначенням їх пріоритетності, необхідні від кожного підрозділу для того, щоб забезпечити виконання загального плану роботи торговельного підприємства. Проте деякі показники краще планувати і контролювати за допомогою обмежень [13, с. 71].

На даному етапі слід визначити напрями інформаційних потоків в рамках оперативного моніторингу та діагностики таким чином, щоб вони охоплювали ключові показники діяльності кожного відділу торговельного підприємства, бо система конкурентних переваг установи у цілому генерується на різних рівнях його управління: як на рівні діяльності окремих фахівців структурних підрозділів торговельних підприємств, так і на рівні самих підрозділів, а також на рівні топ-менеджменту торговельних підприємств у цілому.

Також на підготовчому етапі визначаються контрольні періоди по кожному блоку інформації і кожній групі контрольованих показників. Конкретизація контрольного періоду залежить від «терміновості реагування» для кожного показника, необхідної для ефективного управління фінансовою діяльністю торговельного підприємства. Із врахуванням цього можуть проводитися тижневі звіти, місячні чи кварталні. Після цього доцільно встановлювати перелік осіб, які будуть займатися порівнянням попередніх і фактичних даних по кожній групі показників і, якщо в цьому є необхідність, по деяких конкретних показниках.

Велику увагу слід приділити зменшенню часу виміру основних для торговельного підприємства показників і оцінці отриманих даних по кожному показнику, оскільки затримка фактичної інформації може загрожувати зниженням контролю над ситуацією. Чим частіше будуть контролюватися показники, тим швидше фінансова служба торговельного підприємства зможе помітити збільшення або зменшення якогось з них [14, с. 158].

3. Спостереження, збір, систематизація та обробка інформації. На даному етапі здійснюється спостереження за обраними первинними моніторинговими індикаторами в динаміці; формуються числові ряди даних, які описують стан та динаміку їх зміни; первинні показники узагальнюються та обчислюються в аналітичні моніторингові індикатори; збирається інформація щодо конкурентів та їх діяльності на ринку чи в окремих його сегментах, конкурентне середовище торговельного підприємства сегментується за рівнем наближення конкурентних переваг конкурентів до рівня його конкурентних переваг, визначаються прямі та потенційні конкуренти, аналізуються їх конкурентна позиція та рівень конкурентних переваг.

Джерелами первинної інформації в процесі оперативного моніторингу та діагностики стану торговельних підприємств в умовах конкурентних змін є оперативні дані, що надходять від окремих підрозділів торговельного підприємства.

Згідно рис. 2., для підвищення ефективності конкурентної політики необхідна дієва система моніторингу товарних ринків і поведінки підприємств-конкурентів, у першу чергу регулярний розрахунок показників концентрації [15, с. 80].

Рис. 2. Склад системи інформаційного забезпечення моніторингу стану підприємства роздрібної торгівлі

В якості інформаційного забезпечення моніторингу зовнішнього середовища торговельного підприємства, який представляє собою аналіз конкурентних переваг прямих та потенційних конкурентів,

виступають дані достовірної (транспарентної) фінансової та звітності підприємств-конкурентів, аудиторські висновки та матеріали спостереження за окремими сегментами торговельного бізнесу. Задля забезпечення порівнянності показників конкурентних переваг торговельних підприємств в процесі їх аналізу та оцінки збір інформації про стан і динаміку конкурентних переваг конкурентів здійснюється у розрізі визначених моніторингових індикаторів.

З метою виявлення у торговельних підприємств передумов формування конкурентних переваг здійснюється аналіз їх конкурентних позицій на ринку роздрібних послуг у цілому чи в його пріоритетних сегментах. Конкурентна позиція торговельного підприємства відбиває частку ринку, тобто його положення по відношенню до конкурентів за відповідними напрямками діяльності. Аналіз конкурентної позиції торговельного бізнесу проводиться шляхом визначення частки, яку утримує досліджуване торговельне підприємство на ринку роздрібних послуг у цілому чи в його окремих сегментах та порівнянні її із частками конкурентів і на основі отриманих результатів виокремленні із їх числа прямих та потенційних. Аналіз конкурентної позиції торговельного підприємства є основою для наступної розробки певних тактичних та стратегічних заходів в процесі управління його конкурентними перевагами.

4. Утвердження інформаційного складу звітності, необхідної для здійснення моніторингу, і конкретних форм звітності.

Для забезпечення оперативності складання та передачі управлінських звітів, доцільно забезпечити формування звітних показників відповідно до існуючих класифікаторів інформації. Використання класифікаторів інформації дозволить забезпечити ідентичність структури звітів служби контролю планам торговельного підприємства, завдяки чому будуть створені умови для оперативного співставлення планових та фактичних показників, порівняння аналогічних показників у різних підрозділах тощо.

Л. В. Нападівська, О. А. Бакурова, В. М. Горностаєва та інші дослідники пропонують кілька принципів підготовки внутрішньої (управлінської) звітності: цільове спрямування (звіти мають спрямовуватись на вирішення конкретних завдань); адресність (звіти повинні призначатись для конкретної особи або групи осіб), оптимальність (звіти не повинні містити зайвої інформації, яка заважає сприйняттю основної інформації), зрозумілість (інформація має бути представлена у зрозумілій та простій для сприйняття формі), економічність (затрати на підготовку звіту не можуть перевищувати ефекту від його використання) [16, с. 298; 17, с. 481].

В. П. Пантелєєв розширює перелік вимог до внутрішньої звітності, основними з яких є такі: орієнтація на користувача; достовірність; повнота та своєчасність включення інформації до звітності; своєчасність передачі інформації звітності до ланок управління щодо ходу процесу виробництва; забезпечення користувачів інформацією, яка необхідна для управління підприємством; підготовка відповідної інформації щодо певного рівня управління [18, с. 319].

5. Утвердження допустимих відхилень значень показників від їхніх нормативних і критичних значень. На даному етапі, перш ніж аналізувати відхилення по аналітичних показниках чи статтях балансу, необхідно визначити, які відхилення справді важливі і мають значення для торговельного підприємства.

6. З'ясування причин відхилень показників. Аналізуючи відхилення показників, можна виділити дві основні причини можливих відхилень:

Не враховано чи неправильно проаналізовано стан зовнішнього середовища торговельним підприємством – мікросередовище (середовище прямої дії, яку здійснюють постачальники, споживачі, торговельні та маркетингові посередники, конкуренти, державні органи тощо) і макросередовище (природне, демографічне, економічне, політичне тощо).

Зроблені помилки при оцінці і плануванні господарської діяльності торговельним підприємством чи безпосередньо при її здійсненні.

Основні причини відхилень фактичних результатів контрольованих показників від встановлених стандартів виявляються як у цілому по підприємству, так і по окремих «центрах відповідальності». В процесі такого аналізу виокремлюються і розглядаються ті показники оперативного моніторингу стану, за якими спостерігаються критичні відхилення від цільових нормативів, завдань, поточних планів.

7. Коректування дій по управлінню фінансовим станом торговельного підприємства на основі виявлених відхилень. Навіть правильно обрані показники – це не більш, ніж «вказівники» найболючіших місць у діяльності торговельного підприємства, які необхідно детальніше вивчати. Це вивчення може і не підтвердити попередню інформацію, отриману внаслідок розрахунку того чи іншого показника. Так, у кількох випадках величина показника може не відповідати загальноприйнятій нормі в силу специфічності певних умов і особливостей ділової політики торговельного підприємства; не завжди обґрунтовано порівняння з усередненими показниками в межах галузі через, наприклад, диверсифікацію діяльності багатьох підприємств; фактично досягнутий рівень попередніх років міг бути не оптимальним для потреб торговельного підприємства, які існували в ті роки, чи міг бути оптимальним для попередніх років, але зовсім не відповідав вимогам поточного періоду. Однак мета побудованої на показниках системи оперативного моніторингу стану все ж таки може бути досягнута завдяки тому, що необхідне управлінське рішення буде прийнято вчасно [19, с. 40]. В кінцевому результаті функціонуюча на підприємстві система оперативного моніторингу та діагностики стану повинна ставити перед керівництвом торговельного підприємства питання, наскільки прийнятним є отриманий економічний результат, чи ефективні проведені дії торговельного підприємства, в чому причини погіршення чи покращення фінансового результату діяльності торговельного підприємства, які ресурси може

використовувати підприємство для реалізації своїх планів і в якому обсязі, який при цьому буде рівень фінансових затрат, прибутку тощо.

8. Прогнозування стану торговельного підприємства. Даний етап включає проведення багатомірного аналізу даних з метою виявлення якісного і кількісного зв'язку показників стану торговельного підприємства з їх факторами та прогнозування стану торговельного підприємства у майбутньому з метою виявлення тенденцій їх розвитку в сучасних умовах ведення торговельного бізнесу.

9. Обґрунтування управлінських рішень в рамках реалізації конкурентної стратегії торговельного підприємства. На цьому етапі здійснюється інтерпретація отриманих результатів реалізації попередніх етапів оперативного моніторингу та розробка і обґрунтування управлінських рішень в рамках його конкурентної стратегії. Він дозволяє визначити альтернативні напрями корегування стану торговельного підприємства та пов'язані з цим ризики і на основі цього обґрунтувати управлінські рішення.

Даний етап є кінцевим та має на меті систематизацію інформації щодо комплексу необхідних управлінських заходів в процесі формування системи конкурентних переваг торговельного підприємства. Його завданнями є узагальнення результатів аналізу конкурентних позицій торговельного підприємства в ключових сегментах роздрібного ринку, оцінки його потенціалу до посилення існуючих та формування інноваційних конкурентних переваг, оцінки фактичного і прогнозного рівнів існуючих конкурентних переваг і на основі цього визначення необхідних управлінських рішень щодо подальшого формування системи конкурентних переваг торговельного підприємства. На основі даної систематизації топ-менеджери торговельного підприємства мають можливість більш точно визначити необхідні ресурси та інструментарій реалізації його конкурентної стратегії.

Позитивними результатами використання даних оперативного моніторингу фінансової діяльності підприємства є:

- принципове підвищення ступеня незалежності, об'єктивності і оперативності в оцінці економічних процесів;
- створення необхідної основи для подальшого вдосконалення інструментів стратегічного управління підприємством, зокрема, при проведенні інвестиційних операцій;
- формування необхідної інформаційно-аналітичної бази для вирішення практичних питань по реструктуризації і диверсифікації діяльності, насамперед на рівні окремих підрозділів.

ВИСНОВКИ

Оперативний моніторинг є важливою складовою ефективною системою їх оцінки, а його ефективність визначається наявністю чітко визначеного інформаційного поля, організації оптимальної періодичності його проведення та визначення складових етапів процесу його реалізації. За результатами оперативного моніторингу стану торговельного підприємства керівництво торговельного підприємства має змогу розробити дієві управлінські рішення щодо формування конкурентних переваг в системі забезпечення конкурентоспроможності торговельного підприємства.

Для удосконалення управління фінансовою діяльністю пропонується організувати інформаційну систему моніторингу, яка являється синтезом організації інформаційних потоків, аналізу, контролю та прогнозування. Запропонована структура системи дозволить проводити аналіз за допомогою зворотного зв'язку, ґрунтуючись на досвіді минулих рішень та підвищити здатність своєчасно виявляти відхилення фактичних результатів від передбачених, виявляти причини відхилень та усувати їх.

При використанні системи моніторингу протягом певного періоду у підприємства з'являється можливість більш зважено позиціонувати себе, а також здійснювати спостереження і аналіз зміни не тільки свого економічного стану, але і відстежувати галузеві тенденції. Це дає можливість розробляти стратегію диверсифікації, коректувати інвестиційні плани, а також чіткіше формулювати маркетингові стратегії підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ансофф И. Корпоративная стратегия / И. Ансофф ; пер. с англ. – СПб. : ПитерКом, 1999. – 416 с.
2. Каракоз И. И. Вопросы теории и практики оперативного учета / И. И. Каракоз, П. И. Савечев. – М. : Финансы, 1972. – 208 с.
3. Каракоз И. И. Оперативный экономический анализ работы промышленного предприятия / И. И. Каракоз. – К. : Изд-во. Киев. ун-та, 1965. – 338 с.
4. Старжев В. И. Основы оперативного экономического анализа работы промышленного предприятия / В. И. Стражев. – Минск : Высшейш. шк., 1970. – 134 с.
5. Шкарабан С. И. Оперативный анализ финансово-хозяйственной деятельности производственного объединения / С. И. Шкарабан. – М. : Финансы, 1978. – 96 с.
6. Махота А. В. Оцінка конкурентних переваг банку : дис. .... кандидата ек. наук : 08.00.08 / Махота Алла Валентинівна. – С., 2011. – 294 с.

7. Аветисян К. П. Формування системи моніторингу конкурентного розвитку підприємства / К. П. Аветисян, Г. В. Толкачева // Розвиток методів управління та господарювання на транспорті. – 2009. – С. 235–243.
8. Иванов Ю. Б. Конкурентні переваги підприємства : оцінка формування та розвиток : монографія / Ю. Б. Иванов, П. А. Орлов, О. Ю. Иванова – Х. : ВД «ІЖЕК», 2008. – 352 с.
9. Боброва А. Информационные технологии. Создание системы финансового мониторинга / А. Боброва // Проблемы теории и практики. – 2006. – № 3 – С. 36–45.
10. Зуев В. М. Мониторинг и прогнозирование профессионального образования / В. М. Зуев, П. Н. Новиков. – М. : РГАТиЗ, 1999. – 214 с.
11. Кривобоков И. А. Социальный мониторинг: сущности, проблемы, предположения / И. А. Кривобоков. – Черкассы : «Инкос», 1993. – 31 с.
12. Азарян О. М. Конкурентні переваги підприємств роздрібної торгівлі в сучасних умовах / О. М. Азарян, В. О. Соболев // Вісник ДонНЕУ. – 2011. – №3. – С. 303–308.
13. Поленок С. І. Методологические принципы развертывания системы экономического мониторинга в сети информационно-маркетинговых центров / С. І. Поленок, Ю. П. Ратушин // Финансовые риски. – 2005. – №4(41). – С. 69–73.
14. Гаряга Л. О. Місце моніторингу у банківській діяльності / Л. О. Гаряга // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 5(71). – С. 153–162.
15. Костусев О. О. Малий бізнес та формування конкурентного середовища / О. О. Костусев // Формування ринкових відносин в Україні : Зб. наук. пр. – К., 2004. – № 6 (37). – С. 80–85.
16. Управлінський облік : навч. посіб. / Л. В. Нападівська, О. А. Бакурова, В. М. Горностаєва та ін. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – 346 с.
17. Нападівська Л. В. Управлінський облік [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / Л. В. Нападівська. – К. : Книга, 2004. – 544 с.
18. Пантелеев В. П. Внутрішня звітність підприємства як інформаційна база внутрішнього контролю підприємства / В. П. Пантелеев // Формування ринкової економіки : зб. наук. Праць : Спец. вип., присв. між-нар. наук.-практ. конф. «Контролінг у бізнесі: теорія і практика». –К. : КНЕУ. – 2010. – № 5. – С. 316–324.
19. Плікус І. Й. Система моніторингу для фінансового прогнозу діяльності підприємства / І. Й. Плікус // Фінанси України. – 2003. – №4. – С. 35–44.

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL APPROACHES IN ORGANIZATION OF THE EDUCATION PROCESS IN UNIVERSITIES AND COLLEGES OF THE COUNTRIES-MEMBERS OF THE BLACK SEA REGION

Sapozhnikov Stanislav Volodimirovich

Crimean University for the Humanities (Yalta), PhD of pedagogical sciences, associate professor, assistant professor of pedagogy and management of educational institutions (**Ukraine**)
e-mail: sapozhnikov70@meta.ua

ABSTRACT

The article is based on the scientists work analysis, defined the main goal and deals with fundamental scientific and methodological approaches to the educational process in higher educational institutions of the countries-members Organization of the Black Sea Economic Cooperation. The leading idea of the organization and implementation of the educational process, defined in the pedagogical interaction system, teacher-students, which consists the production of creative learning tasks, solution of which involves joint forecasting, modeling and development of ways and decisions to solve those tasks, different approaches and formulation of conclusions about the effectiveness of the results. Analysis of existing approaches to the organization of educational process in higher education institutions of Azerbaijan, Albania, Armenia, Bulgaria, Greece, Georgia, Moldova, Russia, Romania, Turkey and Ukraine allowed to distinguish inherent specific main characteristics of particular scientific phenomenon and, on this basis, identify the principal position, that are inherent in the preparation the future teachers in higher educational institutions of the countries-members of the Black Sea region.

Keywords: higher pedagogical education, scientific and methodological approaches, pedagogical process, the Black Sea region.

РЕЗЮМЕ

У статті на підставі аналізу наукових праць визначається основна мета та розглядаються основні науково-методичні підходи до організації навчального процесу у вищих педагогічних навчальних закладах країнах-членах Організації Чорноморського економічного співробітництва. Провідною ідеєю організації і реалізації навчального процесу визначено педагогічну взаємодію у системі: викладач-студенти, яка полягає у постановці творчої навчальної задачі, розв'язання якої передбачає спільне прогнозування, моделювання і розробку шляхів її рішення, виконання завдань різними підходами та формулювання висновків про ефективність результатів роботи. Аналіз існуючих підходів до організації педагогічного процесу у вищій школі Азербайджану, Албанії, Болгарії, Вірменії, Греції, Грузії, Молдови, Росії, Румунії, Туреччини та України дозволив виокремити притаманні зазначеному науковому явищу основні характеристики і на цій основі виявити принципові позиції, що є властивими підготовці майбутніх педагогів у вищих педагогічних навчальних закладах країн Чорноморського регіону.

Ключові слова: вища педагогічна освіта, науково-методичні підходи, педагогічний процес, Чорноморський регіон.

РЕЗЮМЕ

В статье на основе анализа научных трудов определяется основная цель и рассматриваются основные научно-методические подходы к организации учебного процесса в высших педагогических учебных заведениях стран-членов Организации Черноморского экономического сотрудничества. Ведущей идеей организации и реализации учебного процесса определено педагогическое взаимодействие в системе преподаватель-студенты, которое основывается на постановке творческой учебной задачи, решение которой предусматривает совместное прогнозирование, моделирование и разработку путей ее решения, выполнение заданий разными подходами и формулировку выводов об эффективности результатов работы. Анализ существующих подходов к организации педагогического процесса в высшей школе Азербайджана, Албании, Армении, Болгарии, Греции, Грузии, Молдавии, России, Румынии, Турции и Украины позволил выделить присущие данному научному явлению основные характеристики и на этой основе выявить принципиальные позиции, свойственные для подготовки будущих педагогов в высших педагогических учебных заведениях стран Черноморского региона.

Ключевые слова: высшее педагогическое образование, научно-методические подходы, педагогический процесс, Черноморский регион.

FORMULATION OF THE PROBLEM

At the present stage of the human society development in the field of teacher's education in the countries-members of the Black Sea region is going through significant changes - renovation performance of all the national system's structure, upgrading contents and methods of teacher's training, developing new forms and relationships between teacher's professional training and school. The general direction of all the changes in higher education of our country caused by the uniting countries of the Black Sea Economical Region with the European Union. In the beginning of the XXI century the Governments of eleven countries – Romania, Bulgaria, Turkey, Georgia, Russia, Ukraine (coastal country) and Moldova, Albania, Greece, Azerbaijan, Armenia agreed on the Black Sea Economic Cooperation (BSEC), which operates by the Parliamentary Assembly of the Black Sea Economic Cooperation (RABSEC). Both regional organizations, in their statutes oriented to European educational processes and seek cooperation in higher education institutions and to the Organization of Security and Cooperation in Europe (OSCE). In fact, that the higher education systems in the countries-members of the Black Sea region has about 5 million students and employs about 400000 teachers. In 1997, to promote cooperation and efficient collaboration in education, scientific and cultural areas of universities and other institutions in countries-members of the Black Sea Economic Cooperation, was established the Black Sea Universities Network (BSUN). Content, structure and function of higher pedagogical education in the countries-members of the Black Sea region, are implemented in a holistic learning process. Systematic approach to study the characteristics of the educational process at the higher educational institutions in the countries-members of the Black Sea region, today is a fairly new branch of knowledge.

The scientific study, of the above mentioned processes is an important task in prospects of Ukraine's integration into European education space. Systematic approach to the education process in higher educational institutions is the subject of comprehensive studies of native and Russian scientists S. Archangelskiy, A. Gluzman, S. Goncharenko, I. Lerner, A. Mishchenko, V. Semichenko, V. Slastonin, V. Yakunin. The leading idea of the experimental search for the position was, that the identity of the modern educator is formed in a holistic pedagogical process. Only under this condition the teacher can be prepared, who has developed a systematic vision of the educational process as a holistic phenomenon and a commitment to its implementation.

The purpose of the article is: 1) define the main purpose and the main scientific and methodological approaches to the educational process in higher educational institutions in countries-members of the Black Sea Economic Cooperation. 2) to determine the leading idea of the organization and implementation of the educational process in higher educational institutions in countries-members of the Black Sea Economic Cooperation.

According to a purpose, was raised such task: investigate the main scientific and methodological approaches to the educational process in higher educational institutions of the countries-members of the Black Sea Economic Cooperation.

THE MAIN MATERIAL

Analysis of scientific work confirm, that the main purpose of the educational process in higher educational school in the countries-members of the Black Sea Economic region, is preparing future competitive teachers for effective pedagogical work in educational institutions and upbringing institutions of various types (pre-school, school, specialized secondary education, higher education institutions). From this point of view, the upbringing and educational process in the pedagogical high school, of above mentioned countries, must provide: sufficient knowledge and skills on the theory and technique of educational work, a high level of didactics acquirement, which is the basis of school practice; sufficient human knowledge, as a future object and subject of pedagogical influence; well trained professional to solve education tasks in the education process of teaching.

A thorough review of existing approaches and concepts of educational process in the national high school, allowed isolate inherent specific basic characteristics of scientific phenomena and, on this basis, identify the principal positions that are inherent in the preparation future teachers of higher educational institutions in countries-members of the Black Sea Economic region. In the analysis of contemporary approaches of the educational process, which applies to pedagogical universities and institutions in countries-members of the Black Sea region, we support believes of D. Demidov, who in his dissertation claims that in today's conditions, increasingly noticeable dependence of the *organization efficiency of the educational process from those fundamental theories, which maintain its scientific principles* [4, p.103]. There is a continuous increase scientific capacity of the educational process, that observed to increase the quantity and quality of scientific forces, which work directly on the enrichment of organizational performance.

Analysis of research work, practical, pedagogical training in higher education institutions of the countries-members of the Black Sea region, made possible to determine the features of scientific and practical approaches to the organization of the educational process. Modern foreign [2; 5; 6; 7; 9] academics separate following scientific and practical approaches to organize the educational process: *technological, pedagogical interaction, collaboration and co-creation, personal and action, procedure and content, task approach, dialogical approach, competence, personalization of teaching in higher education, simulation and gaming approach.*

The basis of the *technological approach* to learning in higher education schools of Azerbaijan, Albania, Armenia, Bulgaria, Greece, Georgia, Russia, Turkey and Ukraine is the unity of pedagogical interaction and students

learning activity. This approach allows students to structure course material in a way to engage them in active learning and educational process and affect all aspects of their personality, thereby ensuring their continued development and improvement. Foreign experts [2; 7] indicate, that the state of an active subject of the pedagogical process allows successfully prepare students for future independent professional work, based on personal initiative and their own strength and provide creative freedom for professional work. The technological approach to the students education in the majority of the countries-members of the Black Sea region allows students to get an opportunity independently formulate goals and set tasks, plan and organize work and make management decisions, monitor and evaluate the results. In the course of the creative interaction between students and teachers, pedagogical process becomes complete mechanism of transmission of professional knowledge, skills, human and professional values. As an example of implementation of the technological approach to the formation of different competencies of future teachers is the organization of continuous pedagogical practice in the universities of Armenia. Armenian scientist V. Karapetyan underlined, that the higher education as a structural and functional dynamic system, which aims to develop the professional competencies of students and teachers at various stages of organization and education [6, p.361].

In the number of countries-members of the Black Sea region (Bulgaria, Armenia, Georgia, Moldova, Ukraine) leading idea in the organization and implementation of the educational process is the pedagogical interaction in the system, teacher-students. Its essence lies in the setting of creative learning task, solution of which, involves joint forecasting, modeling and development ways to solve it, creation different approaches and making conclusions about the effectiveness of the results. Psychological strategy of interaction during the learning process – is the comprehension of each student in the educational process, relying on his personal experience. Pedagogical interaction characterized by feeling, that the classroom creates a situation of psychological comfort, cognitive and emotional capabilities directing students to create conditions for its expression and independent action. In this context, each student is required to understand and assimilate the principles of pedagogical interaction, involving intensity and extension of the scope and types of communication, psychological comfort, which provides self-revelation of personality, maintaining individual program of interactions with students. Students, who are learning principles of pedagogical interaction, must learn to establish contacts, build productive pedagogical communication, based on the decisions of each other, mutual respect and trust. No less important, is the need for understanding the psychology-pedagogical and physiological characteristics of the child. Future teachers must understand the inner world of children; identify the needs, abilities and opportunities that they have formed, to be able to assist in creating their own personality. The effectiveness of educational interaction, the idea of child-centrism widely reported in scientific reports of Ukrainian philosophers, teachers and psychologists B.Andruschenko, G. Balla, C. Kremen, A. Savchenko. Thus, V. Kremen notes, that the organization of educational work on the principle of child-centrism is more complicated, but the only way the formation of the centrist, humane, democratic and efficient modern society, not to mention the fact that the only way to happiness for every individual. In fact, the teacher with their parents should help the child to learn and develop themselves, and then, as an adult, the person fully realizes, providing own success (because we love, what we do and we doing it professionally), and consistent and dynamic development of society [8].

Personal-action approach to the organization of educational process of students is the most important in the system of higher education in Armenia, Greece, Georgia, Moldova, Russia and Ukraine. The main principle of the person - centered approach is to ensure the development and self-identity of the student, by identifying its individual characteristics as subject of knowledge and purposeful activity. Person-oriented education based on the recognition the rights of each student choose their own destiny, focusing his attention on the maximizing the essential powers and answer to your own question: «What I have come to, what the results I have achieved and what efforts I have made to get the results?». The content of the education, tools and methods are structured in a way that allows students demonstrate the selectivity of subject's material, its form and shape. To rich these goals, were developed individual programs (concepts, maps, diaries) which modeling research thinking; organized group activities through dialogue and simulation-role-playing games, training material integrated for implementing research projects carried out by students. The main component of the studied approach is widely used in the countries-members of the Black Sea region, it is a *personality-oriented situation* - a situation in which a student seeks personal and professional sense, builds character and pattern of life, evaluates the results of creative self-seeking ways. Technology of personal – action situation has three characteristics: a) the situation certainly contains dialogue in various forms and modifications; b) it is vitally contextual, situated in the vital activity of the student; c) it is possible, when provided free, creative and social activity. Therefore, the experience of future teachers consists of performance experience and identifies the functions: choices, preferences, expressing an opinion, the definition of values, the implementation of independent life plans. The source of the student experience is everything about his personal sphere orientation and activity: motives, interests, needs, goals. Personality-oriented approach has been widely implemented in the educational process of pedagogical universities of Russia (W. Serikov, I. Yakymanska). Didactic concept of personality-oriented approach, as noted by V. Serikov includes «regulatives, defining the purpose of education, results criteria, the content of education and its personal component, methods of learning, technology and organizational forms in which this process occurs; testing tools for learning results, the composition, structure and criteria to check, is the teaching staff fit for its work» [9, p. 74].

The basis of *content-procedure approach* to the educational process in higher educational institutions of Azerbaijan, Albania, Armenia, Bulgaria, Greece, Georgia, Moldova, Russia, Romania, Turkey, Ukraine is the consistency of content and organization forms, methods and means of pedagogical interaction, aimed at the formation of the students learning activity. Content-procedure approach combines educational information and elements of the information assimilation process, which allowing maximize students active cognitive position and purposeful work on the development of the individual professional characteristics and qualities. This approach allows to structure course material in a way to engage students in active learning process and influence the motivational, cognitive, emotional and volitional psycho-physiological scope of their identity, thereby providing a process of professional growth. This approach, as same, as a technology approach allows to structure course material in a way to engage students in active learning process and affect all aspects of their personality, thereby ensuring their continued professional growth. The position of the teacher-leader, active participant of the educational process can successfully prepare students for independent professional work based on personal initiative and their own strength and gives him freedom to professional activities.

Content-procedure approach changes the current situation, where students are oriented to assimilate a certain amount of knowledge that does not correlate with their future profession. As a listener, a student establishes mainly executive skills, and his practical skills are limited, only by transferring educational information and educational impact on students. Pattern of behavior, which is formed in the higher pedagogical educational institution, they carry on to independent teaching career, acting with oppression of students freedom, independence, activity and initiative. It should be noted that the necessary qualities for the organization of learning process, activating each student position, creative collaboration and co-creation of the teacher and students today are underdeveloped in most university graduates of the pedagogical institutes and universities. As an example of implementation of content-procedure approach could be the Universities of Georgia, in which the educational process provides content negotiation of the training courses with the forms, methods and techniques of their conduction. The well-known Georgian educator D. Dobordzhinidze underlines the importance and need to understand the process of rational and scientific selection of educational information, relevant organizational modalities in the system teacher - students [5]. The task's approach to education in Russia, Romania, Turkey, Ukraine provides input to the content of educational information such tasks, which activate students processes of thinking, reinforce their ability to operate their theoretical knowledge at the practical situations, use them at solving educational problems, comprehend and see them applied at every day's professional work.

The task's approach to education of higher educational institutions is based on pedagogical tasks, defined as «the result of awareness, by the subject of education, in teaching situations essence to perform professional activities and acceptance them to performance» [10, p. 24]. Pedagogical task is one of the transformation tools of new knowledge into practice element, the simplest model which they are. Assimilating certain concepts, theoretical propositions, which are offered to students in the form of the intellectual tasks, students feel the need for actions. The task's approach to the educational process in higher pedagogical educational institution provides: transformative reconstruction of the links between theoretical principles, variation reconstruction of the educational material with the tasks variety production, means performance, using knowledge of similar creative situations, arrangement, search for evidence and responses to given questions. The task's approach to the education helps accelerate the adaptation of students to the profession. Adaptation process in this case can be understood, if the «ideal aspirations» of the personality correlated with perceptions of a certain way of professional behavior, when comparing what students think about themselves and their profession and what, they can realistically bring to the professional practice. The most famous scientific schools of task's implementation approach in higher educational institutions is a scientific and pedagogical schools of S.Amanoshvili (Georgia), P. Erdniyeva, S. Lisenkovej (Russia), G. Balla, V. Shatalova (Ukraine). Thus, the task's approach, notes Alexander Gluzman, to research and build joint practice for the teachers and pupils is a promising way of forming a student's view on the integrity of the pedagogical process, in its content, procedure, methodological and technological aspects. Knowledge of the algorithm to solve educational tasks, acquirement of basic learning technologies allowed to form understanding of the peculiarities of pedagogical situations and finding the best options for their solutions in the practical pedagogical work [3, p.250].

Dialogical approach to education in Azerbaijan, Albania, Moldova, Russia, Ukraine provides switching-on to the educational process hypotheses, questions, models, creating an image - question and an image – option models, that shake that stamps - idea and become the tool for creating visual images of contradictions, paradoxes, difficulties. This approach to the education process realized by means of questions and considerations in the form of a dialogue, which helps students in finding their own problem solving tasks. Thus, the dialogical approach to education is the orientation of learning and cognitive activity in partial reproduction of sequence considerations, methods of finding and solving problems. During the dialogue training, provided equality of teachers and students in the actions, thoughts, opinions. Azerbaijani scientist and educator J. Akhmetov underlines, that «dialogue provides the appearance of the hypotheses, questions, patterns and models in the educational process. Specificity of dialogic teaching considering, that the teacher encourages students to create models of an image - question and an image – an option. It becomes very important to teach students to see problem of the learning process, ways to solve it, actively engage in a dialogue situation» [2].

Competence approach to the educational process in higher educational institutions, nowadays, is the leading approach in organization of training in the context of the Bologna Declaration. Countries- members of the Black Sea

region, which at the end of XX - beginning of XXI century joined the Bologna Process, implement the basic ideas of competence-based approach considering the development of national systems of higher education and cultural traditions. In the countries-members of the Black Sea region, competency approach is seen as a priority training approach directed on realization purposes of education: education, self-determination, self-actualization, socialization and creative personality formation of future professional teachers [7, p.122]. The content of the competency approach combines the ability of future specialist, providing professional efficient actions, fundamental and technical knowledge, training and skills, knowledge tools and responsibility for decisions, actions of the individual. When structuring educational content, based on the competency approach, it is important to follow the proportions of fundamental and practical knowledge with the adaptation of training to the specific socio-psychological characteristics of students. It is important to prevent the shift of personal motivations of the true values to abstract demand, leveling personal dignity and qualities of future specialists. Competence approach allows, to implement a model of higher education, which introduces to the future expert understanding of the reality, professional and practical side of scientific knowledge. Implementation of this model will increase the importance of professional knowledge and use is, as practical tool. Competence approach ensures the cult of knowledge creation, awareness of students, promotes in them a vision of social strategies, setting prospects for personal growth and professional development. Formation of main qualities of the future specialists, teachers: an expertise, competence and professional skill of the individual is impossible without personalization of the learning process in higher education.

Individual approach to the educational process in higher educational institutions of Bulgaria, Greece, Georgia, Romania, Russia, Turkey and Ukraine is the basis for preparation of creative teachers. Personalization of learning process stands as a procedural side of the educational process. The feature of the educational process in higher education institutions, is a combination of individual and collective approaches and training in groups. As practice shows, the underestimation of learning personalization or exclusion of didactic technology, collective and group work, could negatively affect the level of professionalism of the future teachers. Today, an individual approach is seen as a form of communication of teacher and student, when teaching effect is aimed at helping future teachers in identifying their own individuality and development abilities and skills in a variety of situations to find their own individual style of work [7, p.125]. Individual approach encourages the implementation of the students potential opportunities and has a positive effect on their cognitive activity and professional development. The main rule of an individual approach is to engage students in active work and ensure the identification and development of their skills and capabilities, securing professionally significant qualities of their personality. The essence of the individual approach is to help future teacher to reveal for himself and to others his own abilities, especially, which are hidden. Finding yourself in chosen professional field, the formation of pedagogical abilities acquirement of the profession is purely individual process. Teacher of the pedagogical higher education institution acts as a consultant, an active assistant, but special attention each student should focus on their own efforts, which ensure professional growth. Assign of the individual approach underlines the Romanian scientist Paul Sherban Agachy, and it is consists to help future teachers find themselves in their chosen profession, to make sense of their professional capacities and abilities, learn to use them productively and creatively in practice. He emphasizes that an individual approach to university education provides using the methods, that influence individual identity based on its features and capabilities, creating an environment that would facilitate the development of professional skills, gaining the required knowledge, skills, realization of the future teachers needs and interests [1, p. 9].

Orientation of the high school education on the student personality and professionally graphical model of his future profession, creating need for *simulation-gaming approach* to the educational process in higher educational institutions of Azerbaijan, Armenia, Greece, Georgia, Russia, Turkey and Ukraine. Gaming forms and methods in preparing future teachers, concenter requirements for selected specialty, create a situation, in which, they will quickly and effectively solve the teaching and education tasks, gain cultural communication skills as acquire, develop pedagogical thinking. The implementation of simulation-gaming approach into learning provides a replacement of traditional technology more rational and effective, based on forming simulation-gaming models. Simulation-gaming activity stimulates the creativity of students. Taking on a role-task, not only do they use the means of communication, but also predict gambling action, transform, improvise, create. Simulation-gaming approach in organizing training sessions provides emotional and intellectual environment in student audience: atmosphere of psychological comfort for every student, including: psychological security of each member when he's playing the role, not lowering social status, do not cause feelings of hopelessness and professional discomfort; term of professional development, understanding relationship between quality of performance and success of playing in the role of professional formation; forming positive attitudes to simulation-gaming activities, independence, creativity; inclusion of students in the system of relations, built on pedagogical interaction, collaboration and co-creation, providing all freedom of action, activity in simulation-gaming situation; implementation of empathy and reflective processes, which enable to control emotions and activities of the simulation-gaming activity members, demonstrate flexibility to accept members as they are, without imposing a strange approach to the training role.

Simulation-gaming approach to learning process includes facilities for the preparation of creative and active, able to see the future, formulate the tasks, ask and decide, implement the strategy of professional work and technique of communicative behavior graduate of the higher pedagogical school. The most widely simulation-gaming approach is implemented in higher education institutions of Russia.

CONCLUSIONS

Thus, as a result of the research, determined the main purpose in the organization of the educational process in higher educational school of the countries-members of the Black Sea region – it is the formation of future teachers to be competent, effective professional pedagogical workers in educational institutions and upbringing institutions of different types (pre-school, school, specialized secondary education, higher education). From this point of view the educational process in the pedagogical high schools of above mentioned countries, must ensure that: sufficient knowledge and skills on the theory and technique of educational work a high level of didactics acquirement, which is the basis of school education practice, sufficient human knowledge, as a future object and subject of pedagogical influence, trained to solve educational tasks in the educational process of teaching. Analysis of scientific achievements and teacher's training practice in universities of the countries-members of the Black Sea region are allowed to define the scientific and practical approaches to the educational process: *technological, pedagogical interaction, collaboration and co-creation, personal-action approach; content-procedure approach, task's approach, dialogical approach, competence approach, personalization of teaching in higher education institutions; simulation and gaming approach*. Established, that each of the countries-members of the Black Sea region has its own approach to the educational process in higher education institutions.

LITERATURE

1. Агачи П. Ш. Проблемы совместительства в университете Бабеш-Большая г. Клуж-Напока / П. Ш. Агачи // Высшее образование в Европе. – 2006. – № 3, Т. 31. – С. 8–15.
2. Ахмедов И. В сфере образования мы оказались аутсайдерами [Электронный ресурс] / И. Ахмедов. – Режим доступа : <http://www.newsazerbaijan.ru/expert/20130606/298952567.html>.
3. Глузман А. В. Профессионально-педагогическая подготовка студентов университета : теория и опыт исследования : моногр. / А. В. Глузман. – К. : Поисково-издательское агентство, 1998. – 252 с.
4. Демідов Д. В. Моделювання технології організації навчального процесу у педагогічних університетах : дис. канд. пед. наук : 13.00.06 / Д. В. Демідов; Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2009. – 260 с.
5. Доборджинидзе Д. Т. Проблемы образования в высших учебных заведениях / Д. Т. Доборджинидзе // Материалы международной научной конференции [Модернизация непрерывной практики и внедрение механизмов организации в системе высшего педагогического образования], (Ереван, 1–5 июля 2013 г.). – Ереван : АГПУ им. Х. Абовяна, 2013. – С. 333–336.
6. Карапетян В. С. Проблема моделирования и развития профессиональных и личностных компетенций будущих педагогов / В. С. Карапетян, Р. А. Петросян, А. Л. Погосян // Материалы международной научной конференции [Модернизация непрерывной практики и внедрение механизмов организации в системе высшего педагогического образования], (Ереван, 1–5 июля 2013 г.). – Ереван : АГПУ им. Х. Абовяна, 2013. – С. 360–369.
7. Кондрашова Л. В. Процесс обучения в высшей школе : учеб. пособие / Л. В. Кондрашова. – Кривой Рог : КГПУ, 2007. – 318 с.
8. Кремень В. Дитиноцентризм – провідна лінія сучасної освіти [Електронний ресурс] / В. Кремень. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/isp/2008_1-2/1Tochka_zoru.pdf
9. Сериков В. В. Личностный подход в образовании : концепция и технологии : моногр. / В. В. Сериков. – Волгоград : Перемена, 1994. – 152 с.
10. Спирин Л. Ф. Анализ учебно-воспитательных ситуаций и решение педагогических задач / Л. Ф. Спирин, М. А. Степинский, М. Л. Фрумкин. – Ярославль, 1974. – 76 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОПРОСНЫХ МЕТОДИК В РАМКАХ ОБЩЕСТВЕННОГО МОНИТОРИНГА ЗА ВЫБОРАМИ В УКРАИНЕ

Арабаджиев Дмитрий Юрьевич

Запорожский национальный технический университет, кандидат политических наук, доцент кафедры
социальной работы (Украина).

e-mail: dimariy218@ya.ru

РЕЗЮМЕ

В статті розглядаються особливості використання опитувальних методик в процесі здійснення громадського моніторингу за виборчим процесом на прикладі України. Визначено основні функції опитувань громадян на різних етапах виборчого процесу.

Ключові слова: громадський моніторинг, опитування, анкетування, exit-poll.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются особенности использования опросных методик в процессе осуществления общественного мониторинга за избирательным процессом на примере Украины. Определены основные функции проведения опросов граждан на разных этапах избирательного процесса.

Ключевые слова: общественный мониторинг, опрос, анкетирование, exit-poll.

ABSTRACT

In the article the peculiarities of poll techniques using while electoral process public monitoring by the example of Ukraine are under analysis. The main tasks of people interviewing at different stages of the electoral process are described.

Keywords: public monitoring, poll, questionnaire, exit-poll.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

В современных условиях любой избирательный процесс включает, в той или иной степени и с теми или иными целями, социологические исследования. Социологическое сопровождение, обеспечивая получение достоверного знания об электоральных процессах различного уровня и характера, представляет собой совокупность научных знаний и методов для анализа основного объекта избирательных кампаний – электората, тех или иных его предпочтений, настроений, ожиданий и т. д.

Одним из способов получения информации в ходе избирательных кампаний являются различные виды социологических исследований. Сбор информации начинается с первых, начальных этапов, и заканчивается после оглашения результатов выборов, т. е. сбор электоральной информации – неотъемлемая часть избирательной кампании.

Значительный рост интереса к регулярному социологическому изучению электората – одна из ярких примет демократических преобразований в любом обществе, и Украина не является исключением. Однако социологические исследования в рамках избирательных процессов в Украине, равно, впрочем, как и в других странах постсоветского пространства, пока еще не вышли на столь же высокий уровень, как в странах развитой демократии, хотя и стали неотъемлемой составляющей избирательного процесса, а в последнее время – и общественного мониторинга за выборами.

Рассмотрению мониторинга в разнообразных сферах в науке уделяется достаточно пристальное внимание. Среди исследователей, занимающихся изучением общественного мониторинга в различных аспектах, следует назвать таких, как Г. Борн, Б. Гурне, Г. Добрынин, О. Лазор, Е. Лисицын, О. Лучин, О. Майоров, В. Мартыненко, О. Маштакова, С. Новиков, Г. Орлов, С. Рогов, Г. Семин, В. Тимошук, О. Чуб, Т. Яременко и др.

Среди исследователей социологических исследований в контексте электоральной социологии следует назвать Д. Г. Ротмана (разработка методологических подходов к организации и проведению электоральных социологических исследований), З. Ш. Башаева (вопросы законодательного регулирования опросов общественного мнения, связанных с выборами), Н. М. Степанову, М. М. Кириченко, Е. В. Кочкину (гендерные аспекты электорального поведения) и др.

Однако необходимо констатировать, что в целом проблема социологических исследований, в том числе использования опросных методик в рамках общественного мониторинга, недостаточно исследована.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

В научной литературе сформировались разные подходы к рассмотрению сущности и основных параметров общественного мониторинга. Однако, при всех разногласиях, общим для них является утверждение, что общественный мониторинг – это деятельность, субъектом которой являются институты гражданского общества, отдельные граждане, представители других государств, наделенные соответствующими полномочиями.

Под институтами гражданского общества понимаем общественные организации, профессиональные и творческие союзы, организации работодателей, благотворительные организации, религиозные организации, органы самоорганизации населения, негосударственные средства массовой информации и другие непредпринимательские общества и учреждения, деятельность которых регулируется законодательством Украины, политические партии, которые не представлены в Верховной Раде Украины [2, с. 86].

Объектом общественного мониторинга являются процессы (и их участники) и явления общественно-политической сферы, значимые для субъекта проведения мониторинга.

Непосредственно общественный мониторинг представляет собой процесс наблюдения для получения информации, однако он синтезирует реализацию трех функций – диагностики, прагматизации и прогностики, а также направлен на осуществление на основе полученных данных функции корректировки.

Основным методом общественного мониторинга является наблюдение. Среди других методов, большинство из которых заимствовано из других наук, одни достаточно широко и давно используются в политической науке (опрос, exit-poll (экзит-полл), фокус-группы), а другие едва лишь провозглашают себя в отечественных прикладных исследованиях (quick-count, кейс-стади), выделены те, которые используются в рамках осуществления общественного мониторинга и дают возможность наиболее полное представить концепцию общественного мониторинга в Украине.

Опросные методы, к числу которых относятся, в первую очередь, беседа, интервью и анкетирование, являются инструментом социологических исследований, откуда они и были заимствованы педагогами, психологами [3, с. 22].

Метод опроса (и его разновидности) позволяет обеспечить в рамках проведения общественного мониторинга получение информации относительно вопроса, который интересует субъектов проведения мониторинга.

Как показывает опыт участия в мониторинговой деятельности автора статьи, во время осуществления общественного мониторинга за избирательным процессом в Украине применялись экспертный, выборочный, общий опрос, фокус-группы и тому подобное. Автор считает возможным также отнести к опросным методам и экзит-полл.

В рамках данной статьи будут рассмотрены особенности использования таких опросных методов общественного мониторинга за избирательным процессом, как опрос (общий и экспертный), анкетирование, а также экзит-полл.

Автор принимал участие в подготовке и проведении или самостоятельно проводил многочисленные социологические опросы в рамках политических исследований.

Одним из наиболее масштабных проектов с использованием метода опроса стал проект общественной организации «Институт украинской службы мониторинга» (далее – ИУСМ), в рамках которого на протяжении 2012–2013 гг. были проведены 14 социологических опросов в г. Запорожье (Украина), которыми охвачено свыше 27 тыс. респондентов.

Методология исследования – опрос общественного мнения в динамике, с репрезентацией групп социально-демографического и географического деления – обеспечила возможность сравнительного анализа результатов опроса как в целом по Украине за предыдущие периоды, так и сопоставление реперных показателей электоральной истории отдельных избирательных округов.

Тип исследования: репрезентативный опрос методом индивидуального интервью («с глазу на глаз») по месту жительства. Метод получения информации: анкетирование по месту жительства респондента. Выборочная совокупность: многостепенная, территориально-поселенческая, стратифицированная, репрезентативная для жителей, которые наделены избирательным правом, по признакам: тип поселения, пол, возраст, район.

Объектом исследования стали процессы формирования политических вкусов населения в ходе избирательных гонок, мотивация и динамика этих процессов. Предметом исследования были оценки населением мотивов собственного электорального поведения и электорального выбора как факторов, которые влияют на динамику рейтинга политических партий и кандидатов по одномандатным округам.

К следующему блоку социологических исследований, проведенных и проанализированных автором, можно отнести 3 опроса в рамках разработок межвузовского исследовательского центра «Политика и образование» Запорожского областного института последипломного педагогического образования Запорожского областного совета (далее – Центр) в 2011–2013 гг.; 3 опроса, в том числе экспертные, проведенные Фондом «Демократические инициативы» имени Илька Кучерива (далее – Фонд) в 2012–2013 гг., и экспертного опроса «Демократические выборы – фактор развития гражданского общества», проведенного автором в г. Запорожье на протяжении июля-ноября 2013 г.

В целом проведение данных исследований позволило реализовать следующие задачи:

- изучить электоральные предпочтения, настроения в рамках общественного мониторинга за выборами на региональном уровне;
- исследовать уровень политической грамотности, гражданской идентичности и правовой культуры родовых субъектов образовательного процесса;
- осуществить экспертную оценку выборов как механизма влияния граждан на власть, обеспечения их демократичности, предотвращения и оценки наиболее опасных нарушений избирательного законодательства, актуальных вопросов, которые интересуют экспертную среду Украины вне избирательного процесса и во время его проведения.

Следующим опросным методом, активно используемым в рамках общественного мониторинга избирательного процесса, является экзит-полл.

Экзит-полл (exit-poll) – опрос избирателей на избирательных участках после процедуры голосования – в мировой практике используется с середины 60-х годов XX ст., и проведение его зависит от того, насколько часто происходят в той или иной стране выборы или референдумы, и насколько острой бывает политическая ситуация вокруг этих событий.

Осуществление подобного рода проектов является, в известной мере, показателем развития уровня политической культуры и демократизации общества, особенно если говорить о странах бывшего социалистического лагеря [4].

Традиционная, самая распространенная методика проведения экзит-полла достаточно слабо изменилась со времен изобретения этого метода. Как правило, классический подход предусматривает заполнение анкеты на выходе из избирательного участка, когда человек отвечает на вопрос, за кого он проголосовал, или производит имитацию голосования. Во втором случае в коробку, имитирующую урну, избиратели бросают заполненную анкету в виде бюллетеня – такая методика позволяет сохранять конфиденциальность и тайну голосования, а также нивелировать погрешность и уменьшить возможные ошибки.

Основные функции экзит-полла заключаются в предоставлении прогнозных оценок состоявшихся выборов, а также накоплении статистической информации об электорате. Вопрос же о контрольной функции экзит-полла и возможности его использования для проверки честности выборов на сегодняшний день остается открытым.

В. Паниотто охарактеризовал ситуацию, когда экзит-полл используется для контроля выборов, как «ненормальную», но допустил такую возможность при условии недостаточного количества других механизмов контроля [6], как это было, например, в Украине при в условиях отсутствия систематического общественного мониторинга избирательного процесса.

Вместе с тем, восприятие экзит-полла можно рассматривать как проекцию отношения населения к политической системе. Здесь одним из ключевых является вопрос о доверии населения результатам выборов, уровень этого доверия определяет легитимность действующей власти. В ситуации высокого доверия к институту выборов вопрос об использовании экзит-полла для контроля результатов выборов просто не возникает – оценке подвергаются не выборы, а социологическая компания и ее методика [1].

Экзит-поллы в Украине имеют сегодня двенадцатилетнюю историю. Они были внедрены Фондом «Демократические инициативы» 1998 г. и впервые такой опрос был проведен 29 марта на парламентских выборах. Идея возникла в процессе сотрудничества Фонда «Демократические инициативы» с коллегами из фирмы QEV-Analytics (США). С тех пор Фонд «Демократические инициативы», который является первопроходцем экзит-полла в Украине, провел 13 экзит-поллов, в том числе 11 общеукраинских и два общегородские в Киеве и Мукачево.

Как и методика проведения экзит-поллов, так и требования к выборке, способы ее определения и прочее остаются неизменными.

Выборка при экзит-полле репрезентативная, двухступенчатая, стратифицированная по основным признакам – область и место поселения (город или село).

Отбор избирателей для опроса – случайный систематический (пошаговый). При чем использовался постоянный шаг отбора на протяжении дня проведения выборов без заданного определенного количества интервью. При этом каждый участок «самовзвешивается», то есть количество респондентов, отобранных на каждом участке, пропорционально количеству лиц, которые пришли голосовать на этот участок, и, соответственно, количество опрошенных на каждом участке пропорционально количеству тех, кто пришел голосовать.

Сбор данных в экзит-поллах осуществлялся путем тайного анкетирования, то есть респонденту предлагалось самостоятельно отметить ответ на вопрос относительно своего электорального выбора на специальном бланке с фамилиями кандидатов и вбросить бланк в запечатанную коробку, имитирующую урну [5].

Основной целью проведенных экзит-поллов стало обнародование информации о результатах данного исследования, что должно было либо подтвердить легитимность выборов (в случае совпадения результатов экзит-полла с официальными результатами Центральной избирательной комиссии), либо

поставить под сомнение. Кроме того, параллельное проведение экзит-поллов разными субъектами общественного мониторинга позволило реализовать функцию взаимного контроля и предупредить махинации с результатами опросов.

В целом, в процессе общественного мониторинга за избирательным процессом проанализированные виды опроса (общий и экспертный опрос, опрос в форме анкетирования, экзит-полл) выполняют несколько функций.

Данный блок социологических исследований в контексте проведения общественного мониторинга за избирательным процессом может быть использован как индикатор верификации результатов голосования, реальный фактор профилактики фальсификаций.

В пре-электоральный период субъект мониторинговой деятельности с помощью опросных методик может спрогнозировать проблемные ситуации во время избирательного процесса, выявить лидеров избирательной гонки, спрогнозировать активность электората и пр.

В пост-электоральный период помощью таких исследований монитор имеет возможность сопоставить результаты опросов с официальными результатами, объявленными Центральной избирательной комиссией, сделать, с учетом результатов мониторинга за избирательным процессом в целом, выводы о легитимности выборов.

В меж-электоральный период использование опросных методик обеспечивает изучение политического (в том числе электорального) поля.

ВЫВОД

Обобщая вышесказанное, можно сделать вывод, что общественный мониторинг – это особый вид деятельности, субъектом которой являются институты гражданского общества (общественные организации, отдельные граждане, представители иностранных государств – в определенных законом случаях), а объектом – те процессы (и их участники) и явления общественно-политической сферы, которые являются значимыми для субъекта проведения мониторинга.

Непосредственно общественный мониторинг представляет собой процесс наблюдения для получения информации, однако он синтезирует реализацию трех функций – диагностики, прагматизации и прогностики, а также направлен на осуществление на основе полученных данных функции корректировки. Реализации данных функций способствуют не только непосредственный (основной) метод мониторинговой деятельности – наблюдение, но также и ряд методов, заимствованных из социологии, среди которых наиболее распространенными являются опросные методики (общий и экспертный опрос, анкетирование, экзит-полл).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Баскакова Ю. М. Экзит-полл и его задачи / Ю. М. Баскакова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://wciom.ru/fileadmin/Monitoring/104/2011_104_4_Baskakova.pdf.
2. Бебик В. Держава і громадянське суспільство: партнерські комунікації в глобальному світі / В. Бебик, В. Бортніков, Л. Дегтерьова, А. Кудряченко. – К. : ІКЦ «Леста», 2006. – 292 с.
3. Валеев Г. Х. Методология и методы психолого-педагогических исследований / Г. Х. Валеев. – Стерлитамак : Стерлитамак. гос. пед. ин-т, 2002. – 134 с.
4. Винославская С. Exit-poll : методика исследования в оперативном режиме / С. Винославская, Н. Чурилов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ecsocman.hse.ru/data/830/304/1208/10_Vinoslavskajax26Churilov.pdf.
5. Національний екзит-пол 2010 : вибори Президента України. Результати опитування виборців / Укладач І.Філіпчук. – К. : Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, 2010. – 60 с.
6. Паниотто В. Экзит-полл в Украине 2004 года: провал или успех? / В. Паниотто [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://club.fom.ru/article.php?id=12>.

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Ропотан Ірина Валеріївна

Одеський національний економічний університет, здобувач, викладач (Україна)

e-mail: Ropotan4ik@ukr.net

РЕЗЮМЕ

Висвітлено основні аспекти фінансового забезпечення соціальної сфери сталого розвитку регіонів України. Для цього розраховано інтегральний показник, який є його зведеною оцінкою. Також, у межах аналітичного дослідження, автором намічені основні стратегічні кроки для вирішення проблеми не ефективного використання фінансових ресурсів спрямованих у соціальну сферу.

Ключові слова: соціальна сфера, фінансове забезпечення, сталий розвиток, конвергенція, дивергенція.

РЕЗЮМЕ

Освещены основные аспекты финансового обеспечения социальной сферы устойчивого развития регионов Украины. Для этого рассчитан интегральный показатель, который является его сводной оценкой. Также, в рамках аналитического исследования, автором намечены основные стратегические шаги для решения проблемы неэффективного использования финансовых ресурсов направленных в социальную сферу.

Ключевые слова: социальная сфера, финансовое обеспечение, устойчивое развитие, конвергенция, дивергенция.

ABSTRACT

The basic aspects of the financial providing of social sphere of steady development of regions of Ukraine are reflected. An integral index that is him by the erected estimation is expected for this purpose. Also, within the limits of analytical research, an author is set basic strategic steps for the decision of problem of the not effective use of financial resources.

Keywords: social sphere, financial providing, steady development, convergence, divergence of directed in a social sphere.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Виклики глобалізації та сукупність внутрішніх проблем в Україні призводять до посилення диференціації регіонів за рівнем розвитку. У таких умовах досягти ефективного фінансування у всіх сферах життєдіяльності регіонів неможливо без орієнтування на перспективу сталого розвитку.

Проблематика фінансового забезпечення соціальної сфери сталого розвитку регіонів неодноразово ставала темою наукових досліджень відомих вчених, серед яких В. Бабаєв, Р. Безсмертний, І. Коліушко, О. Конотопцев, О. Коротич, О. Лазор, В. Малиновський та ін.

Вагомий внесок у дослідження сталого розвитку регіонів зроблено такими вченими, як В. Артеменко, О. Білорус, Б. Буркинський, З. Герасимчук, Б. Данилишин, Г. Дейлі, О. Невелєв, В. Мамонова, Д. Медоуз, В. Шевчук тощо.

Проте, незважаючи на низку наукових досліджень із зазначеної проблематики, є недостатньо дослідженим аспект щодо етапів формування державної політики розвитку територій в Україні.

Метою статті є з'ясування основних важелів впливу державного фінансування на соціально-економічні процеси в умовах утвердження ринкових відносин.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ключові для сучасної України глобалізаційні виклики призводять до посилення диференціації регіонів за рівнями сталого розвитку. У таких умовах досягти ефективного управління у всіх сферах життєдіяльності регіонів неможливо без підвищення ефективності та проведення змін у регіональному процесі управління фінансовими потоками з метою забезпечення і створення достатніх умов для належного рівня і якості життя територіальної громади.

Статистична база первинних показників фінансового забезпечення соціальної сфери сталого розвитку регіонів держави сформована з офіційних джерел Державного комітету статистики, Міністерства фінансів України, НБУ тощо (табл. 1).

Часткові показники-стимулятори та дестимулятори, що визначають фінансове забезпечення соціальної сфери сталого розвитку регіонів держави дозволили розрахувати відповідні групові індекси фінансового забезпечення соціального розвитку.

Таблиця 1

Система показників діагностики конвергентивно-дивергентивних процесів фінансового забезпечення соціальної сфери сталого розвитку регіонів у 2012 році

Регіони	Витрати бюджету на соціальну сферу на одиницю населення, грн.	Співвідношення розрахункової величини податків до бюджетних асигнувань соціального характеру на одиницю населення	Кредити надані в освіту, % до загального обсягу наданих кредитів по регіонах	Кредити надані в охорону здоров'я та для надання соціальної допомоги, % до загального обсягу наданих кредитів по регіонах	Кредити надані у сферу культури та спорту, % до загального обсягу наданих кредитів по регіонах	Частка витрат бюджету на соціальну сферу у загальних витратах місцевих бюджетів, %	Відношення витрат місцевих бюджетів на освіту до ВРП, грн.	Відношення витрат місцевих бюджетів на охорону здоров'я до ВРП, грн.
Україна	3884,73	0,451	0,013	0,2	1,0	60,235	6,452	3,714
АРКрим	3834,53	0,602	0,000	2,2	3,0	77,032	6,284	4,431
Вінницька	3832,96	0,355	0,328	0,1	0,2	84,823	7,306	4,644
Волинська	4373,89	0,244	0,000	1,4	0,1	86,779	8,811	4,522
Дніпропетровська	3735,80	0,716	0,007	0,0	2,7	75,828	2,822	2,061
Донецька	3590,97	0,659	0,003	0,0	0,4	71,876	2,903	2,640
Житомирська	4163,34	0,328	0,000	0,0	0,1	87,641	8,298	4,771
Закарпатська	4014,01	0,346	0,000	1,3	0,3	91,409	9,814	5,012
Запорізька	3815,33	0,554	0,011	0,2	0,0	83,160	4,699	3,385
Ів.-Франківська	4089,38	0,291	0,329	4,9	0,5	85,016	6,604	4,339
Київська	3983,53	0,536	0,013	0,2	0,5	80,682	3,787	2,337
Кіровоградська	4061,20	0,374	0,000	0,0	0,5	86,052	6,959	4,246
Луганська	3422,98	0,493	0,027	0,2	0,2	78,983	3,976	3,477
Львівська	3697,51	0,393	0,021	1,8	2,6	86,207	5,885	3,779
Миколаївська	3952,64	0,400	0,000	0,1	0,5	86,434	5,775	3,591
Одеська	3519,84	0,490	0,008	0,6	0,9	79,812	4,474	2,906
Полтавська	3818,93	0,600	0,000	0,0	0,1	80,134	3,534	2,325
Рівненська	4336,44	0,290	0,070	0,0	0,5	87,527	8,475	4,783
Сумська	3825,45	0,424	0,000	0,1	0,1	87,102	6,438	4,147
Тернопільська	3947,69	0,246	0,000	0,0	0,6	90,456	8,832	5,010
Харківська	3345,07	0,584	0,012	0,0	1,7	77,289	3,673	2,830
Херсонська	3896,11	0,317	0,031	0,1	0,2	88,145	8,233	4,560
Хмельницька	4008,52	0,318	0,073	0,1	0,0	86,605	8,203	4,448
Черкаська	3969,49	0,398	0,000	0,0	0,1	84,979	6,061	4,125
Чернівецька	3930,34	0,260	0,070	0,1	0,6	86,816	9,957	5,788
Чернігівська	3966,25	0,353	0,000	0,0	0,1	87,589	6,769	4,507
м.Київ	4135,70	0,869	0,013	0,2	0,5	49,399	1,719	1,406
м.Севастополь	3619,94	0,731	0,000	2,2	3,0	74,485	4,895	3,338

Продовження табл. 1

Регіони	Відношення витрат місцевих бюджетів на ЗМІ до ВРП, грн.	Відношення витрат місцевих бюджетів на фізичну культуру і спорт до ВРП, грн.	Відношення витрат місцевих бюджетів на культуру та мистецтво до ВРП, грн.	Відношення витрат місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення до ВРП, грн.	Інвестиції в освіту, % до загального обсягу інвестицій в основний капітал по регіонах	Інвестиції в охорону здоров'я та надання соціальної допомоги, % до загального обсягу інвестицій в основний капітал по регіонах	Інвестиції в надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту, % до загального обсягу інвестицій в основний капітал по регіонах
Україна	0,102	0,250	0,509	6,966	0,5	1,1	2
АРКрим	0,018	0,118	0,952	4,443	0,2	2	1,7
Вінницька	0,034	0,174	0,809	4,933	0,7	1,1	0,6
Волинська	0,018	0,198	0,917	7,057	0,4	2,1	0,9
Дніпропетровська	0,010	0,077	0,287	1,840	0,1	1,3	0,7
Донецька	0,005	0,148	0,357	2,122	0,1	0,8	0,4
Житомирська	0,011	0,170	0,888	5,890	0,8	2,7	0,9
Закарпатська	0,013	0,183	1,035	7,317	0,9	1,6	0,8
Запорізька	0,013	0,123	0,497	2,928	0,3	0,8	0,5
Ів.-Франківська	0,035	0,177	0,881	5,503	0,3	0,9	0,4
Київська	0,015	0,120	0,480	2,474	0,2	0,1	1,1
Кіровоградська	0,019	0,153	0,772	4,718	0,2	1,4	0,2
Луганська	0,014	0,238	0,556	2,897	0,5	1,6	0,5
Львівська	0,023	0,126	0,742	4,389	1	2,6	1
Миколаївська	0,008	0,193	0,641	3,865	0,4	1,1	0,5
Одеська	0,024	0,098	0,550	3,342	0,3	1,1	0,3
Полтавська	0,014	0,113	0,442	2,486	0,3	1,1	0,2
Рівненська	0,011	0,206	0,930	7,350	1,1	1,6	0,4
Сумська	0,004	0,163	0,736	4,443	4,7	0,8	0,3
Тернопільська	0,023	0,198	1,126	6,159	0,7	0,8	0,4
Харківська	0,012	0,134	0,505	2,732	1,1	0,7	4,4
Херсонська	0,008	0,185	0,888	5,175	0,8	0,9	2
Хмельницька	0,013	0,153	0,961	5,469	0,5	1,1	0,4
Черкаська	0,023	0,123	0,762	4,211	0,4	2	0,5
Чернівецька	0,033	0,212	1,153	7,587	0,5	1,3	0,7
Чернігівська	0,023	0,173	0,947	4,607	0,5	0,6	0,6
м.Київ	0,010	0,042	0,222	0,947	0,7	0,8	4,8
м.Севастополь	0,017	0,155	0,777	2,853	0,3	1,5	2,9

Не викликає вагань твердження, що: «високий рівень соціального забезпечення населення неможливий у бідній країні, тому єдиною передумовою його підвищення є реалізація стратегії прискореного

економічного зростання; спрямованість державної політики на реалізацію стратегії прискореного економічного зростання не виключає збереження наявного рівня соціальної підтримки й навіть її збільшення за умов оптимізації структури соціальних видатків щодо забезпечення їх пріоритетного спрямування на розвиток людини» [1, с. 3–14].

Джерела фінансування соціальної сфери сталого розвитку є диференційованими (бюджетне фінансування, кредитування, інвестиційні ресурси, самофінансування та ін.), Однак рівень фінансування соціуму в Україні є недостатнім для забезпечення якісного та сталого розвитку цієї галузі. За цих умов надзвичайно важливою є диверсифікація джерел фінансування соціальної сфери.

Фінансування освіти, охорони здоров'я, духовного та фізичного розвитку за рахунок кредитних ресурсів не є пріоритетним для України, оскільки така схема фінансування є проблемною при поверненні ресурсів та витратною за рахунок сплати відсотків. Підтвердженням цьому є розрахунки представлені у табл. 2.

Таблиця 2

Регіональні диспропорції у фінансуванні соціального розвитку регіонів України

Показники фінансування соціального розвитку	Максимальне значення	Мінімальне значення	Рівень диспропорції, разів
Витрати бюджету на соціальну сферу на одиницю населення, грн	4373,9 (Волинська обл.)	3345,1 (Харківська обл.)	1,3
Співвідношення розрахункової величини податків до бюджетних асигнувань соціального характеру на одиницю населення	0,869 (м. Київ)	0,244 (Волинська обл.)	3,6
Частка витрат бюджету на соціальну сферу у загальних витратах місцевих бюджетів, %	91,4 (Закарпатська обл.)	49,4 (м. Київ)	1,9
Кредити надані освіти, % до загального обсягу наданих кредитів по регіонах	0,328 (Вінницька обл.)	0,000 (АРК, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Кіровоградська, Миколаївська, Полтавська, Сумська, Тернопільська, Черкаська, Чернігівська обл., м. Севастополь)	-
Кредити надані в охорону здоров'я та для надання соціальної допомоги, % до загального обсягу наданих кредитів по регіонах	4,883 (Івано-Франківська обл.)	0,000 (Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Кіровоградська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Харківська, Чернівецька, Чернігівська обл.)	-
Кредити надані у сферу культури та спорту, % до загального обсягу наданих кредитів по регіонах	3,016 (м. Севастополь)	0,033 (Запорізька обл.)	91,4
Відношення витрат місцевих бюджетів на освіту до ВРП, %	9,957 (Чернівецька обл.)	1,719 (м. Київ)	5,8
Відношення витрат місцевих бюджетів на охорону здоров'я до ВРП, %	5,788 (Чернівецька обл.)	1,406 (м. Київ)	4,1
Відношення витрат місцевих бюджетів на ЗМІ до ВРП, %	0,035 (Івано-Франківська обл.)	0,004 (Сумська обл.)	8,8
Відношення витрат місцевих бюджетів на фізичну культуру і спорт до ВРП, %	0,238 (Луганська обл.)	0,042 (м. Київ)	5,7
Відношення витрат місцевих бюджетів на культуру та мистецтво до ВРП, %	1,153 (Чернівецька обл.)	0,222 (м. Київ)	5,2
Відношення витрат місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення до ВРП, %	7,587 (Чернівецька обл.)	0,947 (м. Київ)	8,0
Інвестиції в освіту, % до загального обсягу інвестицій в основний капітал по регіонах	4,7 (Сумська обл.)	0,1 (Донецька, Дніпропетровська обл.)	47,0
Інвестиції в охорону здоров'я та надання соціальної допомоги, % до загального обсягу інвестицій в основний капітал по регіонах	2,7 (Житомирська обл.)	0,1 (Київська обл.)	27,0
Інвестиції в надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту, % до загального обсягу інвестицій в основний капітал по регіонах	4,8 (м. Київ)	0,2 (Кіровоградська, Полтавська обл.)	24,0

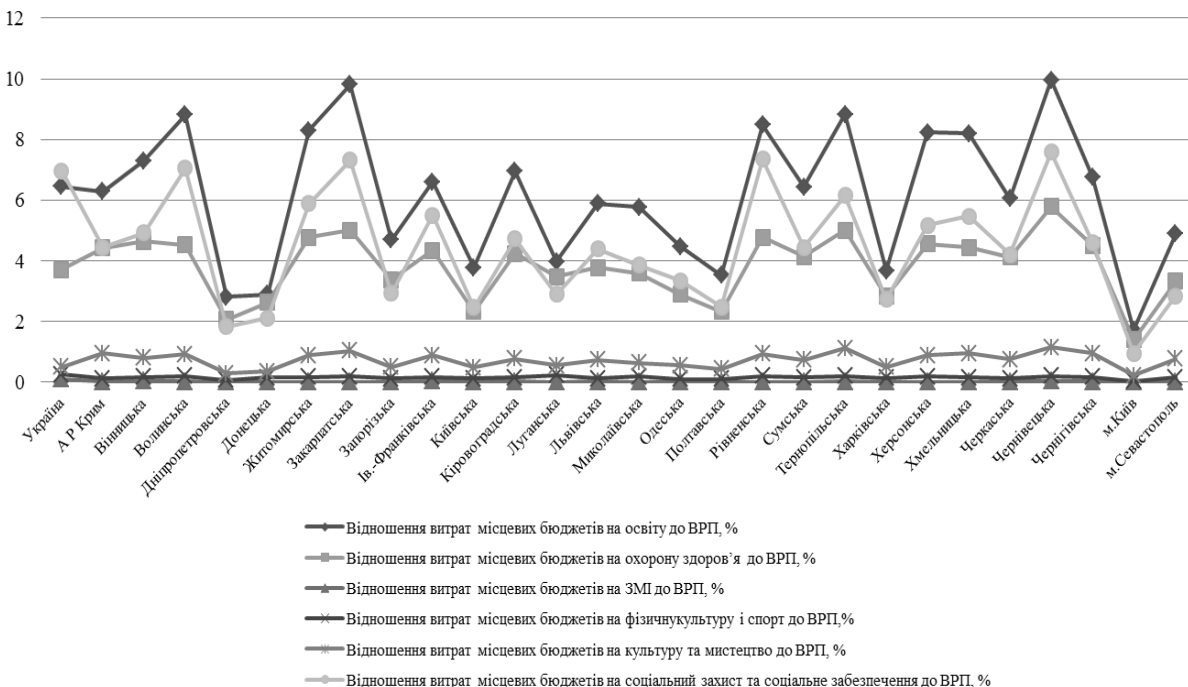
Проведені розрахунки дають можливість говорити про значні регіональні диспропорції як по часткових, так і інтегральних показниках фінансового забезпечення соціальної складової сталого розвитку регіонів України.

Як показує дослідження, найбільша поляризація зафіксована щодо кредитів, наданих у сферу культури та спорту, а саме 91, 4 рази. Відмітимо також, що доволі невтішна тенденція відмічена в регіонах щодо кредитів наданих в освіту, охорону здоров'я та для надання соціальної допомоги. За такими напрямками банківська система України надає кредити неохоче, що в першу чергу пов'язано зі складністю повернення таких кредитів.

Ще одним вагомим джерелом фінансування соціальної сфери сталого розвитку регіону розглядаємо інвестиції у сферу освіти, охорони здоров'я, в надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту. Соціальне інвестування має на меті цільове залучення коштів для рішення вагомих соціальних питань територіальних громад. Беззаперечними лідерами за обсягами інвестицій: в освіту (% до загального обсягу інвестицій в основний капітал по регіонах) була Сумська область (4,7 %); в охорону здоров'я та надання соціальної допомоги – Житомирська область (2,7 %); в надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури та спорту – м. Київ (4,8 %). Водночас згадані сфери характеризуються значними рівнями регіональних диспропорцій, так за напрямком освіта розходження складає 47,0 разів (min=0.1 – Донецька, Дніпропетровська області), надання комунальних та індивідуальних послуг, охорони здоров'я та надання соціальної допомоги – 27,0 раз (min=0.1 – Київська область), діяльність у сфері культури та спорту – 24,0 рази (min=0.1 – Кіровоградська, Полтавська області).

Оптимізація видаткової частини бюджету може досягатися при умові перегляду пропорцій розподілу ВРП та соціальних стандартів. Рівень перерозподілу ВРП через місцеві бюджети України за даними 2012 р. становить 15,7 %, що на 2,01 в.п. більше за відповідний показник попереднього року [2, с.58]. Частка видатків соціального спрямування місцевих бюджетів у ВРП представлена на рис. 1.

Зауважимо, що у 2012 р. і мають місце значні регіональні асиметрії у приведених до ВРП витратах на ЗМІ – 8,8 рази (max – Івано-Франківська область; min – Сумська область); соціальний захист та соціальне забезпечення – 8,0 рази (max – Чернівецька область; min – м. Київ), освіту – 5,8 рази (max – Івано-Франківська область; min – Сумська область), фізичну культуру і спорт – 5,7 рази (max – Луганська область; min – м. Київ), культуру та мистецтво – 5,2 рази (max – Чернівецька область; min – м. Київ), та охорону здоров'я – 4,1 рази (max – Чернівецька область; min – м. Київ).

Рис. 1. Частка видатків соціального спрямування місцевих бюджетів у ВРП, %

Соціальна сфера в Україні є пріоритетним напрямом фінансування, відповідно до демократичних принципів, затверджених у Європейській хартії місцевого самоврядування. Нині вагома частка видатків соціального характеру передана до виконання місцевим бюджетам. Так, загальний обсяг видатків на соціально-культурну сферу збільшився у 2012 р. в порівнянні з попереднім роком майже на 20,5 % і становить

176,4 млрд. грн. Відмітимо також зростання частки видатків соціального характеру в 1,01 рази (з 59,6 % у 2011 р. до 60,2 % у 2012 р.). Найбільший обсяг видатків спрямовується на освіту, а саме 71,3 млрд. грн. (32,0 % від загального розміру видатків місцевих бюджетів), на соціальний захист і соціальне забезпечення – 50,1 млрд. грн. (22,5 %), на охорону здоров'я – 47,1 млрд. грн. (21,2 %) [2, с. 64]. Проте у цій царині існує низка проблем: по-перше, фінансова база місцевих бюджетів залишається недостатньою для фінансування послуг соціальної сфери по-друге, лишаються туманними видаткові повноваження по фінансуванню соціальної сфери; по-третє, механізм надання бюджетних трансфертів із державного бюджету є не прозорим та не враховує об'єктивні регіональні відмінності у соціально-економічному розвитку. Саме ці проблеми поглиблюють диспропорції у видатках на соціальну сферу.

Асиметрія у співвідношенні розрахункової величини податків до бюджетних асигнувань соціального характеру на одиницю населення склала 3,6 рази. Зазначимо, що податкові надходження у 2012 р. становили 85,2 % доходів місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів. Їх обсяг становив 85,9 млрд. грн., що на 17,5 % більше показника 2011 р. Однак, така позитивна динаміка забезпечила ріст співвідношення розрахункової величини податків до бюджетних асигнувань соціального характеру на одиницю населення у 2012 р. в порівнянні із 2011 р. лише у семи регіонах, зокрема: Автономна Республіка Крим (1,023 рази); Кіровоградська (1,041 рази); Полтавська (1,005 рази); Тернопільська (1,005 рази); Харківська (1,014 рази); Хмельницька (1,012 рази); Черкаська області(1,007 рази); м. Севастополь (1,040 рази).

Результати оцінки рівня фінансового забезпечення соціальної сфери України протягом 2003–2012 рр. показали певну стабільність показників аналізованого періоду у всіх регіонах України. Так, впродовж досліджуваного періоду беззаперечним лідером за фінансовим забезпеченням соціальної сфери в Україні були м. Севастополь, Івано-Франківська, Тернопільська та Волинська області. По суті – це території з найменш соціально захищеним населенням. Регіонами з найменш профінансованою соціальною сферою були м. Київ, Донецька та Дніпропетровська області.

Підтвердженням отриманих результатів є представлений на рис. 2 рейтинг регіонів за рівнем фінансового забезпечення соціальної сфери.

Рис. 2. Рейтинг регіонів за рівнем фінансового забезпечення соціальної сфери у 2012 р.

Середній рівень по Україні за вище згаданим показником перевищують Івано-Франківська область, АРК, Чернівецька, Львівська, Вінницька, Закарпатська, Волинська, Рівненська області, м. Севастополь, Тернопільська, Сумська, Хмельницька, Чернігівська, Житомирська, Черкаська області. Однак ріст у 2012 р. в

порівнянні з попереднім роком був відмічений в Автономній Республіці Крим (в 1,037 р.), Вінницькій (в 1,137 р.), Дніпропетровській (в 1,061 р.), Донецькій (в 1,037 р.), Житомирській (в 1,080 р.), Запорізькій (в 1,014 р.), Луганській (в 1,038 р.), Львівській (в 1,055 р.), Полтавській (в 1,065 р.), Сумській (в 1,051 р.), Черкаській областях (в 1,017 р.).

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи отримані результати, зауважимо, що Україні, інтегруючись у світову економіку, однією з основних рис якої є розвинена соціальна сфера, необхідно орієнтуватися на підтримку і підвищення рівня життя населення, нарощування культурного, духовного потенціалу суспільства. Громадяни мають високий рівень потреби в соціальному захисті, і тому існує великий попит на цей вид суспільних благ. Соціальне забезпечення надається державою, а не ринком. Про виняткову роль соціальної функції держави свідчить і найбільша питома вага в бюджетах демократичних країн видатків на соціальні потреби [3]. Не варто забувати при цьому про проблему ефективності як бюджетних видатків у цілому, так і видатків бюджету соціального характеру зокрема. Ця проблема однозначно є однією з найскладніших. Як показує досвід європейських країн, які прагнуть стимулювати ефективність і дієвість своїх соціальних програм використовують різні заходи, основою яких є приватна ініціатива, яка має місце і у процесі соціального страхування і при фінансуванні соціальних програм коштами самих страхувальників. Досвід України говорить про те, що соціальна сфера в основній своїй частині фінансується за рахунок бюджетних коштів. Обмеженість фінансових потоків на рівні адміністративно-територіальних утворень, з якою ми маємо справу на практиці, чинить негативний вплив на формування територіальної інфраструктури та робить вирішення комплексу соціально-економічних проблем неможливим без збалансованості функцій органів місцевої влади та обсягів фінансових ресурсів, які є в її віданні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Чугунов І. Я. Розвиток програмно-цільового методу планування бюджету / І. Я. Чугунов, І. В. Запатріна // Фінанси України. – 2008. – №5. – С. 3–14.
2. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2012 рік / [Зубенко В. В., Самчинська І. В., Рудик А. Ю. та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ – II) впровадження», USAID. – К., 2013. – 73 с.
3. Смирнов С. О. Тенденції розвитку процесу фінансування соціальної сфери в умовах підвищення самостійності регіонів [Електронний ресурс] / С. О. Смирнов, О. І. Бобирь. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum.VUABS/2009_1/26.2.01.pdf

СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ

Демчук Наталья Ивановна

Днепропетровский государственный аграрный университет, кандидат экономических наук, доцент, доцент
кафедры финансов (Украина)
e-mail: natademchuk@mail.ru

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены основные факторы стратегии развития инвестиционной деятельности предприятий, выявлен системный характер взаимосвязи методов, источников финансирования инвестиционной деятельности, а также направлений их использования при реализации инвестиций.

Ключевые слова: инвестиционные проекты, инвестиционный потенциал, инвестиционная активность, инвестиционное состояние предприятия.

РЕЗЮМЕ

В статті розглянуті основні фактори стратегії розвитку інвестиційної діяльності підприємств, виявлений системний характер взаємозв'язку методів, джерел фінансування інвестиційної діяльності, а також напрямків їх використання при реалізації інвестицій.

Ключові слова: інвестиційні проекти, інвестиційний потенціал, інвестиційна активність, інвестиційний стан підприємства.

ABSTRACT

The article describes the main factors of development strategy of investment activity of enterprises, identified systemic nature of the relationship methods sources of financing investment activity, as well as the directions of their use in the implementation of investment.

Keywords: investment projects, the potential investment, investment activity, enterprise investment status.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Развитие экономики Украины требует постоянного наращивания обеспечения растущих потребностей отраслей, инфраструктурной насыщенности, что предопределяет изменение как условий функционирования предприятий, так и управления процессами вложения средств. Задачи отраслевой, товарной и региональной диверсификации деятельности предприятия приводят к целесообразности выбора оптимальных источников финансирования реального инвестирования на тот или иной момент, осуществление которых необходимо для эффективной работы субъектов хозяйствования. Именно реальное инвестирование является одной из главных составляющих экономического роста, а финансовое обеспечение инвестиционного процесса выступает основой эффективного стратегического развития предприятий.

Современная стратегия развития инвестиционной деятельности предприятий нацелена на анализ и учёт основных макро- и микроэкономических целевых установок, но и определение стратегических приоритетов в области инвестирования. Следовательно, возрастает необходимость в адаптации научной методологии предвидения к общим целям развития предприятий и изменяющимся условиям внешней среды.

Стратегия управления инвестициями предприятия в условиях современного хозяйствования позволит повысить финансовые результаты, создать, развить и реализовать конкурентные преимущества отечественных предприятий.

Несмотря на достигнутые успехи в развитии теории и практики финансирования реальных инвестиций, многие проблемы остаются нерешёнными, методология их решения отстаёт от требований практики, наблюдаются различия мнений по ключевым вопросам. До сих пор в отечественной экономической литературе нет комплексного исследования проблем стратегического финансового управления реальными инвестициями, что особенно актуализирует данную диссертационную работу.

Для подавляющего большинства предприятий Украины остаются открытыми вопросы теоретико-методологического и методического характера по поводу принятия инвестиционных решений и их финансового обеспечения. Между тем результаты деятельности экономических субъектов в значительной степени определяются как направлениями вложений, так и выбором источников финансирования.

Выделение в качестве доминанты исследования финансового обеспечения реального инвестирования обусловлено необходимостью оптимизации источников финансирования инвестиционного развития предприятий в процессе модернизации экономики.

Формирование концептуальных основ стратегического управления реальными инвестициями имеет глобальный характер, так как связано с существенным мультипликативным эффектом развития украинской

экономики, повышением инвестиционного потенциала, инвестиционной привлекательности, инвестиционной активности предприятий, на основе оптимизации использования внутренних и внешних источников финансирования, что предопределяет повышенный интерес к тематике научного исследования.

Исследования теоретических вопросов управления инвестициями предприятия представлены в трудах как отечественных, так и зарубежных научных школ. К наиболее известным работам следует отнести труды таких отечественных учёных как: В. А. Алёшин, Г. В. Боровикова, В. В. Бочаров, И. А. Бланк, Л. С. Валинурова, Н. Н. Воротилова, Л. П. Гончаренко, Л. М. Гохберг, А. В. Гукова, И. С. Иванченко, Л. Л. Игонина, Н. В. Игошин, А. Б. Идрисов, Н. В. Киселёва, А. М. Курьянов, Г. В. Захарова, С. Д. Ильенкова, Л. С. Кабир, О. Б. Казакова, А. М. Марголин, В. Ю. Наливайский, Е. Р. Орлова, В. М. Павлюченко, О. Г. Семенюта, Т. А. Слепнёва, О. С. Сухарев, О. Б. Черненко, В. Д. Шапиро, В. В. Шеремет, С. В. Шманёв, С. Ю. Ягудин, Т. В. Яркина, а также работы современных зарубежных учёных: Б. Александера, Дж. Бейли, Р. Холта, С. Барнеса, Д. Норткотта, Дж. Хорна, К. Ван.

Инновационная направленность экономики предопределила целесообразность исследования управления реальными инвестициями предприятий с позиций потенциального использования инновационной составляющей. В этой связи необходимо отметить исследования И. В. Афолина, Н. В. Бекетова, Е. М. Бухвальда, А. В. Виленского, П. Н. Завлина, А. К. Казанцева, С. В. Максина, Л. Э. Миндели, А. М. Мухамедьярова, Л. Н. Оголёвой, А. В. Самарина, Л. Ю. Титова, Р. А. Фатхудинова.

Невозможно исследовать управление реальными инвестициями в отрыве от стратегического видения развития предприятия. Проблемам стратегического развития предприятий, а также вопросам формирования финансовой и инвестиционной стратегии предприятия посвящены труды таких российских учёных, как: И. Ю. Балабан, А. А. Балакирев, Е. В. Бобков, К. Т. Бясов, В. Р. Гаспарян, Ю. М. Костюковский, Ю. Н. Лапыгин, Н. И. Лахметкина, А. И. Пригожин, В. А. Чернов, Л. С. Шеховцова и зарубежных учёных: Б. Альстрэнд, Дж. Лэмпел, Г. Минцберг.

Теоретико-методологические аспекты развития экономической науки нашли своё отражение в работах таких отечественных учёных, как: Л. Ю. Андреева, С. А. Анесянц, И. Т. Балабанов, Н. П. Бараников, Ю. Д. Батрин, И. А. Бородин, И. А. Бланк, Е. М. Бухвальд, А. Ю. Денисов, А. А. Володин, В. С. Золотарёв, О. Б. Иванова, В. В. Ковалёв, Л. П. Кураков, Е. Н. Лобанова, М. А. Лимитовский, Т. П. Любанова, Л. В. Перекрёстова, Г. В. Савицкая, Н. Ф. Самсонов, Е. С. Стоянова, Т. В. Теплова, Н. Х. Токаев, Э. А. Уткин и др. Практические аспекты управления были рассмотрены такими авторами, как: А. Быков, А. А. Вартамян, Э. Гафаров, Л. Д. Гительман, А. Ю. Денисов, А. В. Крючков, А. Синягин, А. Шатунов. Из зарубежных учёных надо отметить таких, как: Ю. Бриггем, Л. Гапенски, Х. Р. Герц, Э. М. Киган, Рикардо Дж. Родригес, Роберт В. Колб, М. Х. Д. Филлипс, Дж. Р. Экклз и др.

Развитие финансово-экономической системы Украины и её интеграция в глобальную финансовую систему расширили возможности финансирования реальных инвестиций, однако на практике реализация инвестиционных проектов предприятий происходит в условиях ограниченных финансовых ресурсов. Вопросы финансирования инвестиционных проектов и их оценка рассматриваются в работах таких учёных, как: А. Алексеев, Н. В. Бекетов, Е. М. Бронштейн, П. Л. Виленский, Д. А. Вишенин, А. С. Волков, А. В. Гукова, Ю. В. Ефимова, Э. Р. Йескомб, В. Н. Лившиц, И. А. Никонова, Н. И. Опарина, М. А. Осипов, М. А. Пестунов, А. В. Самарин, В. З. Черняк, А. Шараев, Е. И. Шохин.

Цель исследования состоит в теоретико-методологическом обосновании концептуальных основ развития инвестиционной деятельности предприятий Украины, стратегического управления инвестициями предприятий, в разработке и практическом использовании инструментария финансового менеджмента, обеспечивающего повышение эффективности инвестиционных решений и их финансирования для модернизации отечественной экономики.

Предметом исследования выступают экономические отношения, выражающие взаимосвязи, системные характеристики стратегического управления инвестициями предприятий.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

Исследование инвестиционного процесса в ракурсе ресурсной обеспеченности предопределяет необходимость выявления её роли при осуществлении инвестиций в условиях дефицита источников финансирования, способных обеспечить формирование инвестиционных ресурсов. Сущность обеспечения заключается в оптимальном соотношении источников финансирования инвестиционного процесса, что, с одной стороны, обеспечит динамику инвестиций, позволяющую реализовывать инвестиции в соответствии с периодом их осуществления и финансовыми ограничениями, с другой, снижать затраты и риск, связанный с использованием источников финансирования. Такой подход объективно требует определения взаимосвязи методов, источников финансирования и направлений их использования для выделения приоритетных методов и источников финансирования инвестиций, снижения затрат и рисков.

Концептуальное обоснование необходимости стратегического управления инвестициями предприятия предполагает определение взаимосвязей и взаимозависимостей таких его элементов, как: инвестиционные проекты, инвестиционный потенциал, инвестиционная активность, инвестиционная привлекательность,

инвестиционное состояние предприятия, исходя из выделения в качестве аналитической базы результатов инвестиционного состояния для определения последовательности действий при принятии финансовых решений в области инвестирования и разработки надёжного финансового инструментария повышения эффективности использования источников финансирования инвестиций предприятий [3].

Возрастание стоимости внешнего финансирования, увеличение риска потери ликвидности и устойчивости бизнеса определяют необходимость поиска возможностей эффективного анализа сложных и неопределённых ситуаций, связанных с принятием стратегических инвестиционных решений, соответствующей инструментальной, аналитической базы, что приводит к целесообразности использования экономического моделирования. Построение такой модели способствует эффективной оценке денежных потоков планируемой деятельности, будущего финансового и инвестиционного состояния предприятия с учетом реализуемых проектов, определению оптимального соотношения источников финансирования, обеспечению непрерывной аналитической работы, в том числе оперативной корректировки сценариев развития бизнеса. В связи с этим актуализируется проблема определения алгоритма финансового моделирования принятия инвестиционных решений для эффективного проведения анализа потенциально возможных финансовых результатов инвестиционной деятельности в стратегическом периоде.

Обновление основных производственных фондов выступает одной из приоритетных задач управления реальными инвестициями украинских предприятий. В связи с этим во главу угла ставится определение объёма финансирования, необходимого для поддержания функционального состояния основных производственных фондов, что предполагает использование соответствия объёма потребности в источниках финансирования способу обновления основных производственных фондов: интенсивного, за счёт технического перевооружения, повышения темпов обновления основных фондов и экстенсивного, в результате увеличения времени работы действующего оборудования в календарный период за счёт проведения ремонтных работ. Такой подход позволяет определить величину совокупного объёма источников финансирования для динамического развития предприятия [2].

Повышение инвестиционной активности предприятий в современных условиях развития экономики приобретает статус макроэкономической задачи. Отсутствие эффективных методик оценки инвестиционной активности как некоего числового показателя, отражающего объёмы реальных финансовых инвестиций, интенсивность использования собственных источников финансирования инвестиционной деятельности, привлечение внешних источников, а также реализацию капитальных вложений, определяют целесообразность такой разработки, что позволит достоверно оценить инвестиционную активность российских предприятий, определить величину влияния указанных составляющих на полученный результат, а также провести всесторонний анализ результатов финансово-инвестиционной деятельности, на основе чего акцентировать управленческие воздействия в направлении устранения выявленных проблем.

Оценка инвестиционной привлекательности в стратегическом периоде является «отправной» точкой при планировании всего инвестиционного процесса: от определения будущих объёмов вложений до управления всей финансово-хозяйственной деятельностью с целью достижения желаемого притока капитала в предприятие. Такое дополнение позволяет проследить причинно-следственную связь между управлением предприятием, регулированием уровня его инвестиционной привлекательности, объемом инвестиций и инвестиционной активностью. Однако отсутствие эффективного решения проблемы оценки инвестиционной привлекательности во взаимосвязи с определением возможностей финансирования предприятия является значимым и предопределяет необходимость выделения факторов, влияющих на инвестиционную привлекательность предприятия, в результате оценки которых выявить возможности использования методов финансирования [1].

Выделение отраслевых особенностей стратегического финансового управления инвестициями исходит из различной степени актуальности источников финансирования на каждом этапе процесса финансового управления инвестициями для предприятий различной отраслевой принадлежности. В этой связи актуализируется оценка тенденций развития предприятий, что выступает основой определения направлений инвестирования и выявления специфики финансирования, в которой ключевой является оценка эффективности использования заёмных средств как внешнего источника финансирования инвестиционного процесса.

Регулирование инвестиционной привлекательности включает использование программно-целевых методов планирования финансово-инвестиционной деятельности. Такой подход предполагает необходимость оценки направленности вложений и определения достаточного или избыточного портфеля инвестиционных проектов, основанном на целенаправленном устранении возникающих в ходе реализации стратегии отклонений в структуре активов, изменяя направления инвестирования, что возможно за счёт использования финансового инструментария определения величины запаздывания реакции финансового менеджмента на изменение структуры и рентабельности активов предприятия. Это позволит обеспечить финансовую устойчивость предприятия в стратегической перспективе.

Формирование инновационно-инвестиционных проектов предопределено необходимостью повышения эффективности финансового управления реальными инвестициями в условиях инновационной направленности украинской экономики. Учитывая отечественную практику в этой области, когда при формировании инновационного проекта не определены источники финансирования, разработка

инвестиционного проекта ограничивается финансовым планом, целесообразно включить стратегию финансирования как один из разделов инновационно-инвестиционного проекта, что даст возможность представить систему многовариантности источников финансирования и определить оптимальное финансирование на каждом этапе коммерциализации новаторской идеи.

ВЫВОДЫ

В процессе исследования был выявлен системный характер взаимосвязи методов, источников финансирования инвестиционной деятельности, а также направлений их использования при реализации инвестиций, базирующийся на наличии прямых и обратных связей между выбором метода финансирования (самофинансирование, эмиссионное, заёмное, проектное, бюджетное, венчурное финансирование) и совокупным использованием источников финансирования, что даёт возможность выделить в качестве приоритетного метода самофинансирование, включающее такие источники финансирования как: нераспределённая прибыль, амортизационные отчисления, внутрихозяйственные резервы.

Определена целостная совокупность и взаимосвязь элементов, составляющая основу стратегического управления и включающая формирование инвестиционных проектов, эффективная реализация которых отражается на повышении инвестиционной привлекательности, инвестиционной активности, обуславливает изменение инвестиционного и финансового состояния предприятия, предопределяет возможности финансового обеспечения инвестиционного процесса, способствуя росту темпов экономического развития.

Обоснована необходимость применения экономического моделирования инвестиционных решений на основе выявления зависимости результатов экономического и инвестиционного состояния предприятий от изменения исходных данных разработки инвестиционных проектов при пороговых значениях величины капитальных и операционных затрат, стоимости основных средств и нематериальных активов, объёма финансирования, определяющих итоговые показатели эффективности, что необходимо для принятия инвестиционных решений, а также проведения анализа потенциально возможных результатов инвестиционной деятельности в будущем.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бельский И. Д. Особенности процесса разработки инвестиционной стратегии аграрного производства / И. Д. Бельский, Р. П. Дудяк // Научный вестник Национального лесотехнического университета Украины. – Львов : НЛТУУ, 2008. – С. 192–197.
2. Видоменко И. А. Современные подходы к разработке инвестиционной стратегии предприятия / И. А. Видоменко // Экономика пищевой промышленности : Научный журнал. – 2010. – № 2. – С. 8–13.
3. Чараева М. В. Финансовое управление реальными инвестициями предприятий : системный подход. Монография / М. В. Чараева. – М. : ФГБОУ ВПО «РЭУ им. Г. В. Плеханова», 2011. – 328 с.

СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА І ДЕРЖАВИ В ПОДАТКОВІЙ ПЛОЩИНІ: ТОЧКИ ДОТИКУ ТА КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Грицюк Наталія Олександрівна

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, аспірант кафедри економіки та безпеки підприємства (Україна)
e-mail: lutskmila@list.ru

РЕЗЮМЕ

В статті розглядається проблема податків, як економічної категорії. Їх необхідністю в суспільстві та обов'язковістю оплати підприємствами. Конфлікт інтересів на макро- і макрорівні та можливі шляхи його пом'якшення.

Ключові слова: стратегія підприємства, податки, механізм взаємозв'язку, податкова політика.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается проблема налогов, как экономической категории. Их необходимостью в обществе и обязательностью оплаты предприятиями. Конфликт интересов на макро- и микроуровне и возможные пути его смягчения.

Ключевые слова: стратегия предприятия, налоги, механизм взаимосвязи, налоговая политика.

ABSTRACT

This is article about taxes problems in economy. Taxes need to pay and compulsory for enterprises. There are conflicts of interest at the macro and the micro level in economy and possible mitigation.

Keywords: enterprise strategy, taxes, interconnection mechanism, tax policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В теперішній економічній ситуації України, коли все більш актуальними постають питання стратегічного розвитку економіки і держави в цілому, дедалі більш актуальним постають питання розгляду податкової політики як основної ланки взаємозв'язку структурних елементів економіки.

Вивчення проблематики податків як інструмента впливу на суб'єктів господарювання займалися ряд вчених В. М. Федосов, С. І. Юрій, Й. М. Бескид, Л. М. Шаблиста, А. П. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко, Я. В. Литвиненко, В. П. Печуляк тощо. Проте, недостатньо уваги приділено саме заємозв'язку макроекономічних цілей економіки, податків як інструмента їх досягнення та підприємства на яке цей вплив дійсноється.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Загалом податкова політика – це система відносин, які складаються між платником податку і державою, а також стратегія їх дій у різних умовах господарювання та економічних системах.

Залежно від організаційної структури управління державою розрізняють податкову політику на макроекономічному рівні, тобто державну податкову політику, і на мікроекономічному рівні, тобто податкову політику суб'єкта оподаткування на рівні підприємства, фірми (юридичних і фізичних осіб) [1].

Поняття «державна податкова політика» трактується по-різному. Загалом державну податкову політику можна розглядати у «вузькому» та «широкому» значенні, що визначають її роль в економіці (табл. 1.). У «вузькому» значенні – це механізм акумулювання податкових надходжень у бюджет, у «широкому» контексті – системна і цілеспрямована діяльність щодо організації надходжень податкових платежів до бюджету та інших цільових фондів, з метою реалізації загальної стратегії розвитку держави.

Історія виникнення податків та оподаткування була пов'язана із необхідністю акумулювання частини коштів для забезпечення суспільних потреб. Тому фіскальна функція розглядається багатьма економістами як основоположна функція економічної категорії «податки».

Водночас, сутність податків як економічної категорії не обмежується виключно їх фіскальним призначенням. Річ у тім, що податки які вводить держава, впливають на економічну поведінку платників в сфері виробничо-господарської діяльності, споживання, накопичення тощо. Причому, як зазначає В. Федосов та ін., «регулююча функція податків є об'єктивним явищем ... вплив податків відбувається незалежно від волі держави, яка їх установлює». Інакше кажучи, навіть у випадку, коли новий податок вводиться винятково з фіскальними цілями, його впровадження викликає певну реакцію платників, яка, відповідно, зумовлює відповідні зміни соціально-

економічних процесів та їх наслідків на мікро-, мезо- та макрорівні [8, с. 37].

Таблиця 1

Поняття «державна податкова політика»

У «вузькому» значенні	У «широкому» значенні
<p>С. І. Юрій, В. М. Федосов, Й. М. Бескид – діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів у централізовані фонди грошових ресурсів держави [3, с. 34].</p> <p>Л. М. Шаблиста – діяльність держави у сфері встановлення й стягнення податків [4, с. 26].</p> <p>А. П. Загородній, Г. Л. Вознюк і Т. С. Смовженко – державна політика оподаткування юридичних, фізичних осіб. Її метою є формування Державного бюджету та одночасне стимулювання ділової активності підприємств” [5, с. 59].</p>	<p>А. М. Соколовська – встановлення та зміна елементів податкової системи (різновидів податків, ставок, структури податкової системи, суб’єктів, об’єктів оподаткування, податкової бази, пільг тощо) для забезпечення надходжень до бюджету, достатніх для виконання державою покладених на неї функцій та стимулювання економічного зростання [6, с. 65].</p> <p>Я. В. Литвиненко – це система відносин, які складаються між платником податку і державою, а також стратегія їх дій у різних умовах господарювання та економічних системах [1].</p> <p>В. П. Печуляк – постійна, організована, системна і цілеспрямована діяльність компетентних державних органів щодо засобів, методів і форм організації системи мобілізації податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів та інших цільових фондів, а також їх правову регламентацію з метою забезпечення збалансованості державного бюджету та стимулювання економічного розвитку країни [7, с. 14].</p>

Більшість сучасних дослідників теорії оподаткування виділяє п’ять функції податків: фіскальну, регулюючу, розподільчу, контролюючу та стимулюючу (табл. 2). Щодо інших функцій погляди фахівців різняться.

Таблиця 2

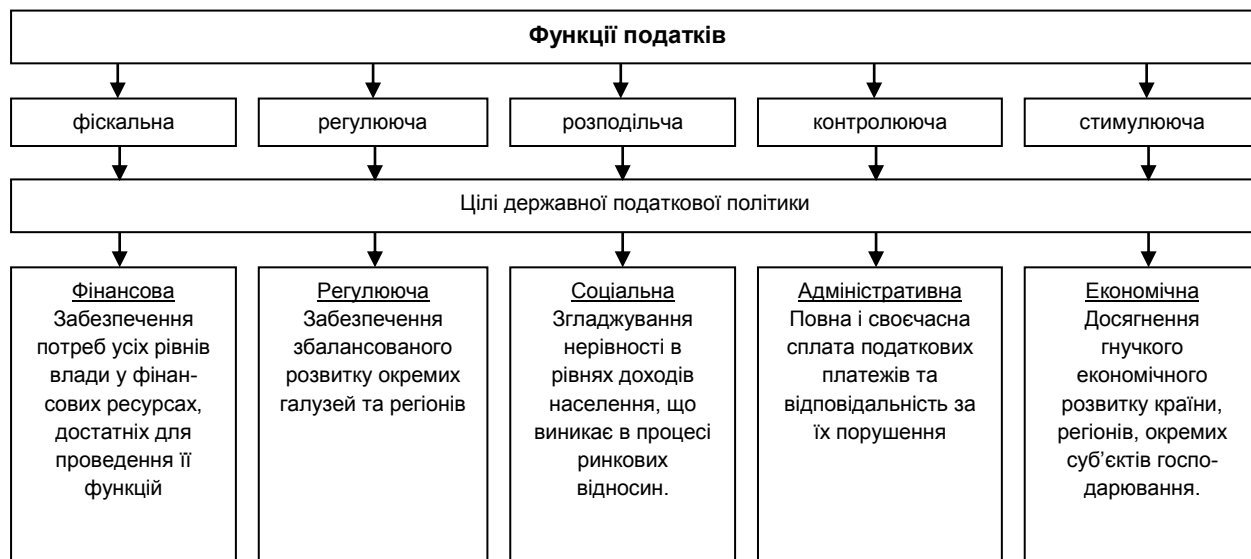
Функції податків

№	Автор	Функції податків								
		фіскальна	регулююча	економічна	розподільча	соціальна	стимулююча	дестимулююча	накопичувальна	контрольна
1.	М. Д. Білик, І. А. Золотко [9]	+	+							
2.	П. В. Мельник [10]	+	+							
3.	Ю. І. Семенов [11]	+		+						
4.	М. М. Свердан [12]	+	+				+			
5.	Н. А. Куцин, В. В. Калюжный, О. В. Мозенков, В. Д. Балькин [13]	+			+					+
6.	В. М. Мельник [14]	+					+	+		
7.	А. І. Балабанов, І. Т. Балабанов [15]	+	+		+		+			
8.	Н. В. Миляков [16]	+	+		+		+			+
9.	А. В. Бризгаліна [17]	+	+		+		+			+
10.	А. Г. Зюнькін [18]	+	+		+		+			+
11.	Є. А. Алісов [19]	+	+		+		+		+	+
12.	Т. В. Калінеск, О. М. Антипов, Г. М. Бурлуцька [20]	+	+		+		+		+	+
13.	Н. П. Кучерявенко [21]	+	+		+		+		+	+
14.	Є. М. Євстигнієва [22]	+	+				+			+
15.	О. Д. Данілов [23]	+	+				+	+		
	Всього	15	12	1	8	2	10	1	3	9

Заходи держави у сфері податків визначаються цілями податкової політики, які обумовлені соціально-економічним устроєм суспільства, соціальними групами, що знаходяться при владі, стратегічними цілями, що визначають розвиток національної економіки, і міжнародними зобов'язаннями у сфері державних фінансів. При формуванні цілей податкової політики необхідно виходити із об'єктивних функцій податків [24] (табл. 3).

Таблиця 3

Відповідність цілей та функцій державної податкової політики*

*Доповнено автором на основі дослідження Д. В. Веремчук.

Податкову політику на мікрорівні О. В. Короткова визначає як систему проведених підприємством в галузі податкового обліку заходів, що виражає варіанти (сценарії) його поведінки у взаєминах з державою з питань нарахування та сплати податкових платежів [25].

Автори А. В. Вороніна, О. О. Глущенко діяльність підприємства щодо податків називають податковою стратегією, під якою розуміють встановлену на тривалий час сукупність норм, орієнтирів, напрямків, способів і правил діяльності підприємства в сфері оподаткування, що забезпечують зростання і високу конкурентну спроможність організації, зміцнюють позиції на ринку та підвищують здатність до виживання в конкретній ситуації. На їх думку, це поняття ширше, а податкова політика є лише її складовою.

Податкова стратегія виступає не тільки як інструмент обґрунтування, розробки і реалізації довгострокових цілей і задач виробничого, науково-технічного, економічного, організаційного і соціального характеру, не тільки як фактор, що регулює діяльність організації доти, доки намічені цілі і задачі не будуть досягнуті, але, одночасно, і як засіб зв'язку підприємства із зовнішнім ринковим середовищем.

Таким чином, податкова стратегія є детальним всебічним комплексним планом податкових платежів, призначеним забезпечити здійснення місії організації і досягнення її цілей [26].

Т. О. Дулік, В. Г. Бикова акцентують увагу на двох концептуальних підходи до суті податкового планування. Згідно з першим, податкове планування передбачає визначення (обчислення) сум податкових платежів на плановий період та календарне планування їх сплати (з урахуванням термінів сплати кожного податку відповідно до термінів, передбачених законодавством).

Відомий фахівець з проблем фінансового менеджменту професор І. О. Бланк визначає термін „податкове планування” як важливий етап „розробки податкової політики підприємства, спрямований на визначення планових сум його податкових платежів у майбутньому періоді й розробку графіка їх сплати („податкового платіжного календаря)”. В іншій праці дослідник уточнює, що податкове планування є ще й „етапом реалізації політики управління прибутком підприємства”. Аналогічних позицій дотримуються й автори одного з економічних тлумачних словників.

Другий концептуальний підхід до суті податкового планування полягає в тому, що воно є основою формування податкової політики підприємства і передбачає „вибір між різними варіантами здійснення фінансово-господарської діяльності підприємства і розміщення його активів з метою досягнення найнижчого рівня податкових зобов'язань, що виникають при цьому. В основі податкового планування лежить максимальне використання усіх передбачених законом пільг, а також оцінка позиції податкових органів та урахування основних напрямів податкової, бюджетної та інвестиційної політики держави” [28]. Це абсолютно

правомірна податкова оптимізація, яка передбачає, що платник податків має право вибрати для укладення угоди такий спосіб, який мінімально обтяжуватиме його податковими платежами.

Ще один підхід до формування податкової політики висвітлює Д. Гетманцев, який передбачає ухилення від сплати податків та поділяє їх на два види: мінімізацію та ухилення. Перше формально не порушує закон, друге – закон порушує. До податкової мінімізації він відносить спеціальне створення однієї або ланцюжка формально правомірних операцій, єдиною або переважною метою яких є зменшення податкового тягаря [29].

Щодо ухилення від оподаткування, то це зменшення оподаткування вчиненням дій, які прямо суперечать чинному законодавству, з єдиною метою зменшення або несплатою податкових платежів.

Ця дія неправомірна й викликає донарахування недоїмки, фінансової (ст.123 ПК, пеня тощо) і, можливо, кримінальної відповідальності (ст. 212, 2121 КК), а також застосування санкції, передбачених ч. 3 ст. 228 ЦК і ч.1 ст. 208 ГК у разі визнання угоди недійсною судом [30].

Таблиця 4

Характеристика видів податкової політики

Ознака	Характеристика			
	Податкове планування (Бездоганної ділової репутації)	Податкова оптимізація	Мінімізація податків	Ухилення від сплати податків
Мета	Обчислення сум податків та строків їх оплати відповідно до законодавства	Розрахунок можливої варіантності податкових платежів в майбутньому з вибором найоптимальнішого та узгодження графіку оплати податків з іншими господарськими операціями	Максимальна мінімізація податкових платежів	Максимальна мінімізація податкових платежів
Інструменти	Податкові ставки, строки оплати, пільги, субсидії, дотації	Податкові ставки, строки оплати, пільги, субсидії, дотації	Схеми мінімізації податкових платежів що прямо не заборонені законом	Схеми мінімізації податкових платежів що заборонені законом
Результат для підприємства	Сума податків, що підлягають сплаті до бюджету	Оптимальна сума та графік сплати податків, максимальна сума що залишається в розпорядженні підприємства для його розвитку	Зменшення податкових платежів	Зменшення податкових платежів
Вплив на імідж підприємства	Позитивний	Позитивний	Негативний	Негативний
Результат для державного бюджету та позабюджетних фондів	Наповнений бюджет та можливість виконання державою покладених на неї функцій	Наповнений бюджет та можливість виконання державою покладених на неї функцій	Дефіцитний бюджет та неможливість належного виконання покладених на державу функцій	Дефіцитний бюджет та неможливість належного виконання покладених на державу функцій
Вплив на імідж держави	Позитивний	Позитивний	Негативний	Негативний

Завданням податкової стратегії є вибір оптимального поєднання і побудови правових форм діяльності з метою зменшення податкового навантаження в рамках чинного податкового законодавства, його механізм полягає у використанні можливостей закладених в податковій, бюджетній, інвестиційній політиці держави, які дозволяють знизити податкові витрати, наростити обороти, запровадити нові технології, тобто проводити податкову політику оптимізації (табл. 4).

Політику оптимізації також підтримує В. Г. Белоліпецький. Він виділяє такі групи інструментів, що дозволяють оптимізувати податки:

- за впливом на оподатковуваний дохід: прямі – різні види податкових пільг; непрямі – впливають на величину окремих елементів собівартості, наприклад, амортизації, заробітна плата тощо;
- за окремими видами господарської діяльності, які повністю чи частково звільнюються від сплати певних податків (сільськогосподарське виробництво, житлове будівництво тощо);

- за організаційно-правовою формою, наприклад, особливе оподаткування суб'єктів малого підприємництва, підприємницької діяльності без створення юридичної особи тощо;
  - за місцезнаходженням підприємства: спеціальні (вільні) економічні зони; офшорні зони; країни з різним податковим режимом, що дає змогу отримати економію на податках за допомогою трансферних платежів;
  - за можливістю впливу на об'єкт оподаткування за допомогою облікової політики відповідно до національних стандартів обліку та звітності: зміна величини виторгу від реалізації; зміна суми прибутку [28].
- Щодо етапів податкової оптимізації, то в економічній науці відомі наступні:
- перший – визначення найвигіднішого з податкового погляду місцезнаходження підприємства, його керівних органів, основних виробничих та комерційних підрозділів тощо;
  - другий – вибір правової форми підприємства та його структури з урахуванням специфіки діяльності;
  - третій – найефективніше використання можливостей податкового законодавства, податкових пільг при оцінці оподаткованого доходу та обчисленні податкових зобов'язань;
  - четвертий етап – виявлення шляхів найвигіднішого використання обігових коштів, розміщення отриманого прибутку та інших доходів, визначення оптимальних форм і методів самої раціоналізації [28].
- Розглянемо функції податків окремо з позиції підприємства (мікрорівня) та з позиції держави (макрорівня), то їх інтереси розходяться в розрізі 4-х функцій які покладені на податки, як інструмент впливу (табл. 5). І лише одна з них, стимулююча функція, приваблива, в однаковій мірі, як для держави – стимулювати розвиток підприємництва, а отже й економіки в цілому, так і для підприємства – максимально використати всі можливості для власного розвитку та ефективності.

Таблиця 5

Інтерпретація впливу податків на інтереси підприємства та держави виражена через їх функції

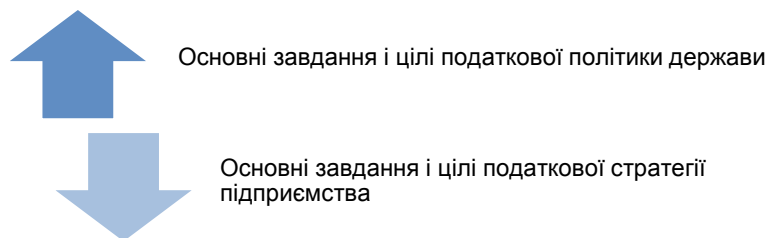
Інтереси підприємства	Функції податків	Інтереси держави
↓	Фіскальна	↑
↓	Регулююча	↑
↓	Розподільча	↑
↓	Контролююча	↑
↑	Стимулююча	↑

З погляду національної стратегії розвитку, держава і підприємство є елементами однієї системи, завданням яких є досягнення економіко-соціального розвитку, тому конфлікт інтересів, що виникає між окремими ланками однієї системи, гальмує її розвиток в цілому. Крім того, що економіка не працює як цілісна злагоджена система, її суб'єкти витрачають значну частину прибутку: перші – на збирання податків силою примусу, другі – для пошуку та реалізації різних шляхів їх мінімізації, оптимізації чи ухилення.

Автори [30; 32; 34] пишуть про оптимізацію оподаткування на підприємстві про її високу вартість адміністрування, складний механізм нарахування та сплату податків, і при цьому далі продовжують розвивати тему оптимізації, мінімізації та ухилення від сплати. Підприємства використовують ці схеми, витрачаючи кошти, які могли б умовно бути сплачені до бюджету.

У свою чергу держава утримує величезний апарат «Державну податкову адміністрацію» та інші структури, завдання яких зібрати ці податки відповідно до діючого законодавства і не допустити фактів незаконного їх приховування.

Як бачимо, з обох сторін здійснюються значні витрати, в результаті кошти, які б могли принести суспільну користь витрачаються неефективно, тобто не направлені на створення додаткового продукту зі сторони підприємства та виконання соціально-економічних функцій з боку держави. Крім цього, тягнуть за собою такий суспільний ефект як «негативний імідж» зі сторони покупців для підприємства, зі сторони міждержавної спільноти для країни в цілому та несприятливий інвестиційний клімат в середині економічного поля (рис. 1), що призводить до неефективної втрати частини суспільного продукту.

Рис. 1 Завдання і цілі складових податкової системи розходяться в основних ідеях

Тому, на нашу думку, сьогодні стимулююча функція набирає найбільш актуальних позицій. Такої ж думки притримуються М. Ф. Гуськова, П. Ф. Стерліков та Ф. Ф. Стерліков, В. О. Корецька-Гармаш, Г. О. Мовсесян, І. Фокіна, Ю. Іванов. [35–37]. Саме її потрібно розвивати на макрорівні та на неї опиратися підприємствам. Це ще раз підкреслює необхідність та правильність ведення підприємством податкової політики оптимізації. На думку економіста і практика Ф. Руссо, «Люди в нашій країні все-таки повинні переглянути свої підходи до сплати податків і бути більш чесними з державою. Українцям потрібно взяти до уваги те, що сплата податків – це правильний крок. Оскільки ми знаходимося в економічному суспільстві, де послуги мають свою ціну. А держава утримує школи, лікарні, правоохоронні органи і багато іншого. Але населення не хоче платити податки, а потім дивується чому не відремонтовані дороги. Люди повинні платити стільки, скільки цього потребує закон» [38, с. 30].

ВИСНОВКИ

Податкова політика підприємства потребує цивілізованого підходу з елементами податкового планування і податкової оптимізації. Це неможливо без зміни ставлення, що склалося в суспільстві щодо ухиляння від сплати податків, без законодавчого припинення розповсюдження засобами масової інформації, Інтернет, видавництвами та іншими джерелами матеріалів, які пропагують схеми ухилення від сплати податків і ліберальне ставлення до такого роду діяльності. Організація податкового планування повинна бути невід'ємною частиною загального стратегічного планування діяльності підприємства, починаючи з моменту обговорення планів створення організації або групи організацій.

Податкове планування повинне здійснюватися комплексно, реалізуючись у всіх структурних підрозділах і рівнях управління; податкове планування на підприємстві повинне бути складовою частиною системи бюджетного планування з метою узгодження податкового планування з системою фінансового менеджменту в цілому. При здійсненні податкового планування необхідно аналізувати форми здійснюваних операцій їх фактичному змісту. Мета операції повинна мати чітку підприємницьку спрямованість (збільшення прибутку, розширення ринку, розвиток виробництва тощо), а не бути спрямована виключно на зниження податкового навантаження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Литвиненко Я. В. Податкова політика : навч. посіб. / Я. В. Литвиненко. – К. : МАУП, 2003. – 224 с.
2. Фінанси : підруч. / С. І. Юрій, В. М. Федосов. – К. : Знання, 2008. – 611 с.
3. Бюджетна система України : навч. посіб. для студ. екон. спец. вищ. навч. закл. / ред. С. І. Юрій, Й. М. Бескид. – К. : НІОС, 2000. – 400 с.
4. Шаблиста Л. М. Податкова політика у трансформаційний період / Л. М. Шаблиста // Актуальні проблеми економіки. – 2001. – № 3–4. – С. 26–33.
5. Загородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. – К. : Знання, 2000. – С. 587.
6. Соколовська А. М. Податкова система України : теорія та практика становлення / А. М. Соколовська. – К. : НДФІ, 2001. – 372 с.
7. Печуляк В. П. Державна податкова політика в Україні : організаційно-правові аспекти здійснення / В. П. Печуляк. – К. : КНТЕУ, 2005. – 158 с.
8. Іванов Ю. Функції податків та податкове регулювання / Ю. Іванов // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 36–43.
9. Білик М. Д. Податкова система України : навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / М. Д. Білик, І. А. Золотко – К. : КНЕУ, 2000. – 192 с.
10. Мельник П. В. Розвиток податкової системи в перехідній економіці / П. В. Мельник. – Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2001. – 362 с.
11. Семенов Ю. И. Финансовое право. Курс лекций / Ю. И. Семенов. – М. : Компания "Спутник +", 2000. – 160 с.
12. Свердан М. М. Ефективність оподаткування в умовах ринкової економіки / М. М. Свердан // Фінанси України. – 2000. – № 7. – С. 27–33.
13. Куцин Н. А. Современная теория и практика налогообложения / Н. А. Куцин, В. В. Калюжный, О. В. Мозенков, В. Д. Балькин. – Х. : Прапор, 2001. – 512 с.
14. Мельник В. М. Оподаткування : наукове обґрунтування та організація процесу / В. М. Мельник. – К. : "Комп'ютерпрес", 2006. – 278 с.
15. Балабанов А. И. Финансы / А. И. Балабанов, И. Т. Балабанов. – СПб. : Питер, 2000. – 192 с.
16. Миляков Н. В. Налоги и налогообложение : Курс лекций / Н. В. Миляков. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 348 с.
17. Налоги и налоговое право / [под ред. А. В. Брызгалина]. – М. : Аналитика-Пресс, 1998. – 608 с.
18. Зюнькін А. Г. Фінансове право : Опорний конспект лекцій / А. Г. Зюнькін. – К. : МАУП, 1999. – 112 с.
19. Алисов Е. А. Финансовое право Украины. Учебное пособи / Е. А. Алисов. – Харьков : Эспада, 2000. – 288 с.

20. Основи оподаткування : навчальний посібник / Т. В. Калінеску, О. М. Антипов, Г. М. Бурлуцька, Т. М. Чернякова, М. М. Соловей, М. Б. Харківський; Кер. авт. кол. і наук ред. проф. Т. В. Калінеску. – Луганськ : Вид-во СЛУ ім. В. Даля, 2007. – 416 с.
21. Кучерявенко Н. П. Налоговое право : Учебник / Н. П. Кучерявенко. – Харьков : Легас, 2001. – 584 с.
22. Налоги, налогообложение и налоговое законодательство. 2-е изд. / [под ред. Е. Н. Евстигнеева]. – СПб. : Питер, 2001. – 336 с.
23. Данілов О. Д. Фінанси підприємств у запитаннях і відповідях. навч. посіб. / О. Д. Данілов, Т. В. Паєнко. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 256 с.
24. Веремчук Д. В. Сутність податкової політики та її роль у державному регулюванні економіки / Д. В. Веремчук // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України Збірник наукових праць. – 2010. – № 28.
25. Короткова О. В. Особливості формування податкової політики підприємства в сучасних економічних умовах/ О. В. Короткова // Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка", ТОВ "ДКС Центр". – 2013.
26. Вороніна А. В. Формування податкової стратегії підприємства / А. В. Вороніна, В. О. Рудіш // Економічні науки інтернет-конференції. – Режим доступу до журналу : www.economy-confer.com.ua
27. Глущенко О. О. Концептуальна модель податкової стратегії підприємства як захід збереження його економічної безпеки / О. О. Глущенко // Економіка. Менеджмент. Підприємництво : зб. наук. праць – Луганськ, 2012. – № 24 (1).
28. Дулік Т. О. Податкове планування на макрорівні : конспект лекцій / Т. О. Дулік, В. Г. Бикова. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2008. – 107 с.
29. Гетманцев Д. Податкова оптимізація і мінімізація : межі дозволеного / Д. Гетманцев // Дзеркало тижня. Україна. – 2011. – Режим доступу до газети : <http://gazeta.dt.ua>
30. Налоговая оптимизация. Принципы, методы, рекомендации, арбитражная практика / [под ред. А. В. Брызгалина]. – М. : Юрайт, 2006. – 301 с.
31. Грищенко А. В. Оптимизация налогооблагаемой базы / А. В. Грищенко // Налоговое планирование. – 2007. – №1. – С. 19–28.
32. Джаарбеков С. М. Методы и схемы оптимизации налогообложения / С. М. Джаарбеков. – М. : МЦФЭР, 2005. – 815 с.
33. Сергеева Т. Ю. Методы и схемы оптимизации налогообложения : прак. пособие / Т. Ю. Сергеева. – М. : Экзамен, 2006. – 175 с.
34. Черник Д. Г. Оптимизация налогообложения : учеб.-прак. пособие / Д. Г. Черник, В. П. Морозова. – М. : ТК Ведби, 2002. – 336 с.
35. Гуськова М. Ф. Экономика : 100 вопросов – 100 ответов : учеб. пособие / М. Ф. Гуськова, П. Ф. Стерликов, Ф. Ф. Стерликов. – М. : Гуманит. изд. центр. «Влосос», 1999. – 280 с.
36. Корецька-Гармаш В. О. Роль стимулюючої функції податків для розвитку економіки України / В. О. Корецька-Гармаш, Г. О. Мовсесян. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/30_NNM_2010/Economics/72789.doc.htm
37. Фокіна І. В. Формування механізму податково-субсидіарного регулювання вугільної промисловості [Текст] : Автореферат / І. В. Фокіна. – Донецьк : НАН України Ін-т економіки промисловості, 2006. – 18 с.
38. Алексеенко И. Убили Билла / Лучшие финансисты-2010 / И. Алексеенко // Экономика и финансы. – 2010. – № 26.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Тінтулов Юрий Валерійович

Одеський державний аграрний університет, кандидат економічних наук, доцент кафедри інформаційних систем і технологій (Україна)
e-mail: karaur@mail.ru

РЕЗЮМЕ

Сучасний економічний розвиток України в області продовольчого забезпечення вимагає державного втручання в питання забезпечення населення вітчизняною якісною продукцією сільського господарства. У статті представлені пропозиції щодо вдосконалення державної підтримки аграрного сектора як найважливішої складової забезпечення продовольчої безпеки країни.

Ключові слова: державна підтримка, аграрний сектор економіки, продовольча безпека, економічний механізм.

РЕЗЮМЕ

Современное экономическое развитие Украины в области продовольственного обеспечения требует государственного вмешательства в вопросы обеспечения населения отечественной качественной продукцией сельского хозяйства. В статье представлены предложения по совершенствованию государственной поддержки аграрного сектора как важнейшей составляющей обеспечения продовольственной безопасности страны.

Ключевые слова: государственная поддержка, аграрный сектор экономики, продовольственная безопасность, экономический механизм.

ABSTRACT

Modern economic development of Ukraine with regard to food supply security strongly requires the state regulation into the issues related to supplying the citizens with home-produced goods of high-quality agricultural products. Some suggestions concerning improvement of state support of the agricultural sector as one of the major constituent of maintaining food security of the country are defined in the paper.

Keywords: state support, agricultural sector of economy, food security, economic mechanism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У народногосподарському комплексі більшості розвинених країн світу агропромисловий комплекс являє собою один з найважливіших секторів економіки, від стану розвитку якого та рівня життя сільського населення багато в чому залежить економічна, політична і соціальна ситуація в суспільстві. Не є виключенням у цьому питанні і Україна. Відомо, що швидкий економічний розвиток багатьох країн зі значною кількістю сільського населення став можливим завдяки вдалим аграрним ринковим реформам.

В Україні з самого початку аграрним реформам приділяють надзвичайно велику увагу науковці і працівники державних установ, законодавці та фахівці аграрної практики. Цій проблемі присвячена велика кількість фундаментальних теоретичних наукових праць і опублікованих прикладних розробок, безліч статей у журналах і газетах, що значно утруднює можливість подання матеріалу з питань аграрної реформи, який би відзначався оригінальністю. Але в такому плані завдання і не визначається. Ставиться мета хоча б фрагментарного висвітлення основних аспектів, еволюції і результатів аграрної реформи, що викликали зародження нових тенденцій у сільськогосподарському виробництві та в інтеграційних зв'язках його з переробними підприємствами.

Питанням державного регулювання аграрного сектора економіки в ринкових умовах приділяли увагу вітчизняні та зарубіжні учені. Більш докладно особливості державного регулювання аграрного сектора України розкрито в роботах В. Г. Бодрова, С. І. Дем'яненка, Д. Ф. Крисанов, В. М. Геця, В. Я. Месель-Веселяка, О. М. Могильного, Б. Й. Пасхавера, П. Т. Саблука, М. П. Сахацького, О. В. Шубравської тощо.

Більшість науковців зазначає, що наслідки реформування не справили певною мірою позитивного впливу на стан сільськогосподарського виробництва, його продуктивність. Серед причин цього: несвоєчасне відпрацювання офіційної аграрної політики держави; відсутність чіткої державної політики щодо побудови нового суспільного устрою на селі; політичне протистояння стосовно розвитку аграрних відносин; недосконалість організаційного забезпечення аграрних перетворень; тактичні прорахунки; переважно формальне здійснення аграрних перетворень; повільний характер реформування аграрних відносин; недосконалість організації державного управління реформуванням аграрних відносин; недооцінка інформаційно-роз'яснювальної роботи серед селян щодо аграрної реформи.

Є необхідність визначення теоретичних основ та загальних тенденцій державного регулювання аграрного сектору економіки України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відомо, що історично країни проходять шлях від домінування аграрного способу виробництва до розвитку промисловості. Поширеними є погляди, що економічний розвиток, пов'язаний винятково з індустріалізацією та постіндустріалізацією. Ознакою сучасного рівня розвитку вважають, наприклад, наукомісткі або так звані "високі технології". Проте такий підхід не є однозначним. Причина цього може бути в недооцінці ролі природного потенціалу сільського господарства в досягненні економічного розвитку.

Наприклад, урядом США сільське господарство розглядається як важливий фактор національної стратегії економічного розвитку США. Серед політиків та економістів поширеною є думка, що сільське господарство слід максимально розширити з тим, щоб можна було продавати продовольство на світових ринках для зменшення дефіциту платіжного балансу США, який виникає у зв'язку із імпортом нафти та інших сировинних матеріалів. У зв'язку з цим державне регулювання набуло в цій країні особливого значення. Основним завданням політики контролю за виробництвом є запобігання різким коливанням цін і затаюванню, а також забезпечення рівномірного надходження продукції на ринок протягом року. Серед інших стимулюючих заходів можна виділити контроль за якістю, обмеження шляхів використання продукції, встановлення квот тощо. Такі заходи дозволяють знизити втрати продукції та деякою мірою регулювати розмір пропозиції.

Аграрна політика країн ЄС носить протекціоністський характер і використовує заходи щодо підтримки цін на сільськогосподарські товари. Багато в чому ці заходи подібні до діючих в США. Загалом діюча аграрна політика забезпечує відносно стабільність цін і поставок на внутрішніх ринках ЄС у порівнянні з відносно нестабільним світовим ринком. Треба відмітити, що регулювання на загальноєвропейському рівні набуває іноді і конфліктного характеру, особливо в розрахунках між країнами-учасницями. Таким чином, спільна аграрна політика ЄС була недосконалою із самого початку її введення. Протягом своєї історії вона переходила з одного кризового стану в інший.

Водночас, рівень підтримки сільського господарства у країнах із перехідною економікою відображає закономірності перехідного періоду, що характеризувався спочатку різким переходом системи адміністративного ціноутворення, планування виробництва і державної монополії на торгівлю до політики лібералізації цін і торгівлі та обмеження втручання держави в сільськогосподарські ринки, а потім – переходом до політики підтримки цін на сільськогосподарську продукцію і регулювання ринків.

Зрозумілим в сучасних умовах є те, що держава має активно втручатися у ринковий механізм регулювання розвитку економіки. Така практика існує у всіх країнах із ринковою економікою. В Україні держава навіть у найтяжчі кризові роки не застосовувала практично ніяких засобів державного протекціонізму щодо виробників сільськогосподарської продукції і готового продовольства і не втручалася в дію ринкових механізмів. Тому не випадково упродовж ряду років на вітчизняний продовольчий ринок безперешкодно спрямовувалися потоки імпортного продовольства, що створювало агресивне економічне середовище для українських виробників продуктів харчування. На центральноєвропейському продовольчому ринку така ситуація є недопустимою. Посилення конкуренції на внутрішньому ринку, вимог до якості й безпеки продукції не витримують, передусім, невеликі фермерські та особисті селянські господарства, що працюють індивідуально. Це вимагає складних рішень і проведення практичної роботи у напрямі об'єднання дрібнотоварних виробників у некомерційні виробничі структури з метою зниження витрат, підвищення конкурентоспроможності продукції шляхом організації спільного виробництва. Однак такі структури вітчизняним чинним законодавством до цього часу не легалізовані, відсутня, на відміну від зарубіжної практики, державна політика їхньої підтримки [4, с. 17].

З метою практичного здійснення аграрної реформи в Україні не були завчасно розроблені відповідні комплексні цільові програми (загальнодержавна і регіональні), що базувалися б на науково обґрунтованій науковій концепції, конкретних методичних і практичних рекомендаціях. Неодмінними в таких програмах мали б бути: чітко сформульована кінцева мета; тактичні завдання і етапи реформи; визначені конкретні пріоритети і напрями; засоби і специфіка аграрних перетворень з урахуванням особливостей регіонів. Виконання таких програм доцільно було супроводжувати спеціально розробленими системами моніторингу, що давали б можливість вчасно і оперативно коригувати усі параметри процесу аграрних перетворень.

Серед зовнішніх факторів впливу на сільськогосподарського товаровиробника найбільш значущими залишаються: відсутність паритету між цінами на споживані виробничі ресурси і вироблену сільськогосподарську продукцію, фіскальний характер стягування податків і зборів, відсутність державної підтримки сільгосптоваровиробника, недосконалість економічного механізму господарювання [9, с. 162].

Для подолання негативних явищ в рамках державної аграрної політики можна запропонувати: розробити систему показників продовольчої безпеки на державному і регіональному рівнях; розробити механізми ефективного кредитування закупівлі сільськогосподарської техніки та паливно-мастильних матеріалів для сільського господарства; удосконалити систему статистики з метою забезпечення повного обліку обсягів виробництва сільськогосподарської продукції; розробити програму заходів щодо поетапного зменшення бартерних операцій; законодавчо обмежити рівень доходності посередницьких структур у

постачальницько-збутовій сфері обслуговування підприємств АПК; у перехідному періоді здійснювати регулювання майнової відповідальності та іпотечних відносин з огляду на національну та продовольчу безпеку країни; розглянути питання формування державного інтервенційного фонду зерна через систему агропромислових бірж з метою підтримання продовольчого балансу зерна та цін на нього; вжити заходів щодо підтримки на належному рівні запасів стратегічно важливих видів продовольства в Державному матеріальному резерві; на основі держзамовлення та змішаного фінансування на базі галузевих НДІ забезпечити виведення більш ефективних сортів сільськогосподарських культур та порід худоби, розроблення технологій виробництва та перероблення сільськогосподарської сировини.

Слід також визначити, що економічна криза останнього десятиліття ХХ ст. загострила проблему продовольчої доступності. Різне зниження купівельної спроможності більшості населення позначилося на продовольчому споживанні. Низькі ціни на продукти харчування при високих закупівельних цінах можливі лише за умови дотацій з державного бюджету. Практика свідчить, що сьогодні це є фактично нереальним завданням. Підтримка низьких роздрібних цін через низькі закупівельні ціни становить загрозу для зниження і без того низького рівня доходів сільських мешканців, які в Україні становлять близько третини всього населення. Позитивні тенденції останнього десятиліття поки що не завершили повної післякризової відбудови обсягів сільськогосподарського виробництва. Навіть при трипроцентному щорічному прирості аграрної продукції країна вийде на рівень 1990 р. лише в середині 20-х років, тобто труднощі перехідного періоду загальмували розвиток аграрної галузі на третину століття [5, с. 13].

Водночас просте екстенсивне відтворення в аграрному секторі означає подальше виснаження родючих земель, нераціональне використання людського потенціалу, зниження якості робочої сили та знецінення людського капіталу. Виходячи з цього, вкрай важливо прийняти закон про охорону землі (або ж внести зміни і доповнення до чинного Земельного кодексу), який би визначив питання у сфері охорони землі, обмеження щодо допустимої частки соняшнику, інших технічних та зернових культур у структурі посівних площ.

Нерозвиненість виробничої та соціальної інфраструктури на фоні недостатнього інформаційного забезпечення сільськогосподарських виробників стосовно ринків ресурсів та збуту призводять до поглиблення цінового диспаритету.

На жаль, в Україні ситуація в значній мірі тривалий час ускладнювалась системною політичною кризою, нестабільністю влади, відсутністю дисциплінованої виконавчої вертикалі, нестримним популізмом. Останній фактор особливо шкодить сфері АПК, адже з одного боку влада, заграючи до споживачів, надмірно адмініструє ціни на продовольство, спотворюючи аграрний ринок, провокуючи збитковість окремих галузей аграрної сфери, а з іншого – політики усіх рівнів озвучують нереальні і нездійсненні вимоги або обіцянки солодкого життя селянам у вигляді фантастичних обсягів дотацій, захмарних закупівельних цін, будівництва соціального раю на селі тощо.

До основних факторів ризику сучасного періоду агропродовольчого розвитку, здатних спровокувати реалізацію негативних тенденцій, належить незадовільний фінансовий стан більшості товаровиробників. Його поліпшення можливо забезпечити, насамперед, за рахунок підтримання продовольчої купівельної спроможності населення країни, раціоналізації бюджетної підтримки галузі, удосконалення регульованої функції Аграрного фонду, забезпечення розвитку збутової інфраструктури, активізації структурно збалансованого агропродовольчого експорту, припинення нелегального імпорту продовольства [5, с. 20].

Серйозною проблемою також залишається недоступність кредитів для сільськогосподарських виробників. Деякою мірою це пов'язано з їх високою вартістю, що зумовлюється великим ризиком вкладання коштів у сільське господарство України та відсутністю належних гарантій. Світова практика свідчить, що найефективнішим методом управління ризиками в АПК є його страхування. Проте сьогодні в Україні відсутня ефективна система страхування сільськогосподарських виробників. Аналіз вітчизняного агропродовольчого розвитку періоду державної незалежності України засвідчив наявність численних проблем, накопичених протягом періоду ринкової трансформації аграрного сектору і суттєво поглиблених триваючою економічною кризою.

Подальшого реформування вимагають ринок сільськогосподарської продукції через розвиток біржової торгівлі, стимулювання інвестиційного процесу, впровадження досягнень НТП, використання енерго- і ресурсозберігаючих технологій. Ризики розвитку зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією на сучасному етапі пов'язані переважно з високою волатильністю світових сільськогосподарських цін; збереженням національного протекціонізму в сфері міжнародної торгівлі агропродовольчою продукцією і його посиленням у кризові періоди; недостатньою розвиненістю організаційних механізмів сприяння ЗЕД та експортної інфраструктури в Україні [8, с. 60].

Досягнення високорозвинутих країн в аграрній сфері переконливо свідчать про ефективність структури сільського господарства, яка створена і функціонує на засадах приватної власності на землю і засоби виробництва. Упродовж десятиліть, в умовах агресивної конкуренції, вона постійно вдосконалювалась і нині в багатьох країнах, судячи з показників, набула оптимального вигляду. Узагальнюючи досвід організації аграрного виробництва, можна виділити основні риси, в тій чи іншій мірі характерні для різних країн, не дивлячись на різноманітність соціально-економічних і ґрунтово-кліматичних умов та національних традицій. Тобто визначити фундамент, на якому будується вся структура аграрного сектору. Це – сімейні ферми різних

типів, різноманітні сільськогосподарські кооперативи, інтеграція аграрних і агропереробних підприємств і, що особливо важливо, економічне середовище, найбільш сприятливе насамперед для сільськогосподарських товаровиробників.

Світовий досвід показує, що майбутнє і перспектива за великими спеціалізованими сільськогосподарськими підприємствами [4, с. 17]. Дійсно, володіючи значним оборотним капіталом, тісними зв'язками із наукою і промисловістю, прямим доступом до потрібних джерел інформації великі спеціалізовані господарства виявилися більш сприйнятливими до впровадження досягнень науково-технічного прогресу, зниження витрат виробництва, організації переробки та пакування своєї продукції відповідно до потреб покупців. За цих умов дрібні ферми не можуть конкурувати з великими. У розвинутих країнах великі ферми у змозі вирішити продовольчу проблему. Державі в економічному і соціальному плані вигідніше зберігати такі ферми, врятувати їх від банкрутства, ніж забезпечити вивільнених фермерів житлом, роботою, грошовою допомогою тощо. Тому держава тепер рекомендує дрібним фермерам об'єднуватися у групи, кооперативи та інші об'єднання для більш ефективної участі в урядових програмах.

ВИСНОВКИ

Світовий досвід організації аграрного ринку та управління його функціонуванням дав змогу виділити такі його положення: домінування централістських засад організації продуктивних ринків (тобто формування кожного продуктового ринку як єдиного, національного, а не як сукупності локальних територіальних ринків); послідовно демократичні засади організації аграрного ринку як самоорганізації та самоврядування його операторів за певною участю держави у цьому процесі; поєднання державного регулювання ринкових цін шляхом грошових і товарних інтервенцій з регулюванням доходів сільськогосподарських товаровиробників за рахунок бюджетних коштів; високий рівень бюджетної підтримки сільськогосподарських товаровиробників різноманітними засобами; виважений захист вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника при побудові його взаємовідносин із світовим ринком.

Таким чином, успішний розвиток сільського господарства в Україні потребує серйозних довгострокових зусиль, спрямованих на технічну та технологічну модернізацію сільського господарства, розбудову відповідної інфраструктури, розвиток системи дорадчих послуг, формування сучасної системи стандартизації та контролю якості та безпеки сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, модернізацію сільськогосподарської освіти, тощо. Введення в українському законодавстві норм і правил, гармонізованих із законодавством ЄС, дозволить розвинути агропромислове виробництво, а також сподіватися на його ефективність для країни в цілому. Без цього перспективи розвитку АПК України залишаються не визначеними, а наслідки ймовірно негативними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бодров В. Г. Державне регулювання економіки та економічна політика / В. Г. Бодров, О. М. Сафронова, Н. І. Балдич. – К. : Академія, 2010. – 520 с.
2. Доронін О. А. Основні проблеми державного управління аграрної політики в сучасних умовах / О. А. Доронін // Наукові праці МАУП. – 2010. – Вип. 3(26). – С. 72–74.
3. Месель-Веселяк В. Я. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації в сільському господарстві / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2010. – №4. – С. 3–17.
4. Молдован Л. В. Форми господарювання в аграрному секторі України в умовах глобалізації / Л. В. Молдован // Економіка АПК. – 2010. – №1. – С. 13–17.
5. Пасхавер Б. Й. Агропродовольче виробництво у 1990–2009 рр. : тенденції розвитку / Б. Й. Пасхавер, В. О. Шубравська, Д. Ф. Крисанов, К. О. Прокопенко // Економіка АПК. – 2010. – №9. – С. 13–20.
6. Саблук П. Т. Стратегічні напрями розвитку агропромислового комплексу України / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк ; Інститут аграрної економіки УААН. – К., 2002. – 60 с.
7. Сахацький М. П. Інвестування розвитку матеріально-технічної бази та ремонтного обслуговування аграрного сектора регіону / М. П. Сахацький, Г. М. Запша, О. А. Белевят // Аграрний вісник Причорномор'я. Економічні науки. – 2008. – Вип. 44. – С. 163–166.
8. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави : національна доповідь / [за заг. ред. В. М. Гейця та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – С. 60–77.
9. Супрун О. М. Державне регулювання аграрної економіки та ефективність сільськогосподарських товариств / О. М. Супрун // Економіка АПК. – 2010. – №4. – С. 158–162.

Т. Г. ШЕВЧЕНКО І ІДЕНТИЧНІСТЬ НАЦІЇ

Сокульський Арнольд Леонідович

Національний заповідник «Хортиця», кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент (Україна)

e-mail: alessia_85@mail.ru

РЕЗЮМЕ

Т. Г. Шевченку належить виключна роль у формуванні української національної ідеї. Будучи засудженим до заслання солдатом в окремий Оренбурзький корпус з резолюцією Миколи I: "під найсуворіший нагляд із заборобою писати і малювати", він протягом 10 років продовжував боротися за волю свого народу.

Його творчість і світоглядні ідеї сформували і орієнтували подальший розвиток української культури та формування українського національного міфу.

Ключові слова: націоналізм, ідентичність, етнос, народ, нація.

РЕЗЮМЕ

Т. Г. Шевченко принадлежит исключительная роль в формировании украинской национальной идеи. Будучи осужденным по рекрутской повинности, был определен на военную службу рядовым в Отдельный Оренбургский корпус с резолюцией Николая I: «под строжайшее наблюдение начальства, с запретом писать и рисовать», он на протяжении 10 лет продолжал бороться за волю своего народа.

Его творчество и мировоззрение сформировали и сориентировали дальнейшее развитие украинской культуры и формирование украинского национального мифа.

Ключевые слова: национализм, идентичность, этнос, народ, нация.

ABSTRACT

Taras Shevchenko has a unique place in the formation of Ukrainian national consciousness. Being imprisoned and exiled as a soldier to the Russian military Orenburg garrison at Orsk (near the Ural Mountains) with the following resolution of Tsar Nicholas I "under the strictest surveillance, without the right to write or paint", Shevchenko had been continuing to fight for Ukrainian people's freedom during the 10- year period.

His works and world-views have contributed greatly to the Ukrainian cultural development and to the growth of Ukrainian national consciousness.

Keywords: nationalism, identity, ethnicity, people, nation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Т. Г. Шевченку належить виняткова роль у формуванні української національної ідеології. Треба зазначити, що історичні дослідження в шевченкознавстві досі залишаються малодослідженою нивою. Поборення цих негативних тенденцій в українському соціумі є справа зміцнення української національної держави, ідентичності українського народу. Творчість Шевченка явилась могутнім імпульсом в боротьбі за незалежність України. Мученицька доля Шевченка стала зразком, на якому виховувалася стійкість українських патріотів. Його образ і творча спадщина надали потужного імпульсу у всенародному прагненні українців до незалежності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Протягом XIV – XV ст. на основі Києво-руської спадщини тривало і загалом завершилось формування української народності, вважали на початку української незалежності українські історики [15, с. 27]. Формування української національної території супроводжувалось появою нових великих міст – економічних, політичних, культурних осередків [17, с. 26].

На думку сучасних західноєвропейських істориків, для конститування українського суспільства в націю необхідною умовою явилось утвердження буржуазного суспільства. Цей процес зайняв цілі епохи, як і самоорганізація та становлення запорозького і, загалом, українського козацтва, періоду після Люблінської унії (1569 р.), період козацької держави Богдана Хмельницького (1648–1657 рр.), періоду після Переяславської ради і подальшого наступу на українську автономію й інкорпорації українських земель Російською імперією.

У середині XVII ст. відбувся значний вплив у Москву письменників із Києва. Академіки, які знали польську, російську та рутенську (українську – прим. авт.) мови й представляли в Росії західноєвропейські літературні жанри, значно змінювали внутрішню ситуацію імперії. За висловлюваннями Катерини II, половина її достойників не вміла читати, а дві третини російських вельмож не вміли писати [19, с. 196].

Росія за часів Катерини II "пересунула кордони імперії на захід настільки, що зробилась однією з основних гравців на європейській сцені" [20, р. 86–90, 223, 441–522, 118–119]. Присвоєння українських

територій російською імперією на південному заході України згадував Адам Міцкевич у збірці “Відступ від теми” (1832 р.). Експансія сусідніх територій Росією тривала до Першої світової війни [24, р. 20].

Стосовно першого етапу українського націотворення сильна, освічена і культурна інтелігенція України прийняла в XVI – XVII ст. польську національність, і усі ті Четвертинські, Чорторийські, Вишневецькі та Тишкевичі – плоть від плоті нашої і кість від кості нашої. Тоді сильним і могутнім замахом український народ породив нову інтелігенцію [10, с. 29].

Наступна, друга генерація національної еліти прийняла російську національність протягом XVIII і XIX ст., і всі оті Безбородьки, Прокоповичі, Яворські, Трошинські, усі ті Гоголі, Гнідичі, Потапенки, Короленки – їм же ність числа – усі вони є наша кров. Народ знову залишився без інтелігенції... [11, с. 31–32]. Зросійщена інтелігенція вносила різну долю в процес українського націотворення. Гоголь протестував проти “меркантилізму оточення”, Куліш – проти життєвої мудрості “під’яремних биків”, протиставляючи їм кожний свою, ще не здійснену ідею, свою фантазію. Цю фантазію – “загальне”, що стоїть над “поодиноким”, що має бути накинуте силою тому, що вже існує, свідомо бере собі за провідника музу Т. Шевченка [5, с. 71]. Критикуючи українське туподумство провансальства? Д. Донцов констатував: “... і тому його (Шевченка – прим. авт.) в нас так мало розуміли!

Тому найпопулярнішою річчю в Т. Шевченка стала в нас “Катерина”, в Лесі Українки – “Лісова пісня”, себто якраз найменше характеристичні досягнення генія цих авторів..., а ясна, створена для тихого щастя душа (українця – прим. Д. Донцова) з тяжкою бідою піддавалася нашептом фанатизму” [6, с. 71]. Д. Донцов, формулюючи висновок, констатував: “Зміцнювати волю нації до життя, до влади, до експансії є першою підставою націоналізму...” [7].

Юджин Каменка писав: “український націоналізм розвинувся в основному завдяки створенню української літературної мови, а створив її у XIX сторіччі поет Тарас Шевченко” [8, с. 97].

Про політичну і культурну експансію на українських землях російського імперіалізму Микола Міхновський писав: “... наш народ своїми завжденими протестами проти панування Москви (Дорошенко, Мазепа, Кирило-Мефодіївське братство, Шевченко, селянські повстання 80-х років тощо) перервав течію задушення, давши напрям розв’язати суперечку про обов’язковість Переяславської конституції тим способом, який може вважатись єдино дійсним і серйозним, себто силою..., безупинний протест у нашій історії накладають на нас обов’язок розбити пута рабства, щоб ми – спадкоємці Богдана Хмельницького – по праву могли користуватись нашою спадщиною!” [9, с. 429]. Першозвісника сучасного політичного українства – Шевченка, підкреслював М. Міхновський, не розуміли ані його власне покоління, ані близькі до нього [12, с. 32]. “... білі горлиці” своїм псевдопатріотизмом деморалізували ціле українське суспільство на протязі півстоліття. Налякані стражданнями Шевченка стали поколінням сервілізму, своєю безідейністю, своєю незвичайною інертністю відіпхнули від себе цілий ряд рухів молоді, що стояла на надійному ґрунті” [13, с. 432].

Творчість Шевченка зазнавала гострої критики з боку провідних представників українського руху різних орієнтацій, які звинувачували його в популізмі (В. Липинський, О. Назарук), примітивності естетичних ідеалів (П. Куліш, М. Хвильовий), низькій освіченості (М. Драгоманов), прищеплюванні українському рухові шкідливих гуманістичних (“жіночих”) рис (Д. Донцов). Але попри все це, українські політичні групи виводять свій ідеологічний родовід від нього і трактують його як “свій” символ. У цьому, зокрема, відображається загальнонаціональне значення творчості Шевченка [1, с. 1081].

Зростання населення у XIX – XX ст. збіглося з посиленням національної свідомості українського народу, додало йому ідентифікуючої енергії [21]. Західноєвропейська історіографія, характеризуючи український і російський типи націоналізму, концентрує увагу на націоналізмі агресивно спрямованому на нав’язуванні власної національної ідентичності іншим. Він є рушійною силою колоніалізму, що стосується захисного (українського – прим. авт.), лежить захист своєї національної ідентичності [18, с. 367]. У Москві ніколи не було усвідомлення, що вона є продовженням Київської держави. Все відбувалося навпаки, “всупереч демографічним та історичним реаліям Дагестан, Естонію, Україну чи Туркменістан почали називати “Росією”. Таке лінгвістичне придбання належить до найбільших містифікацій європейської історії [22]. Російський імператив був розчарований тим, що на II Всесвітньому конгресі татар (1997) в Казані був схвалений перехід татарської мови на латинську абетку [23]. Це був вияв татарського захисного націоналізму, що зреагував на суцільне зросійщення камських татар і витіснення татарської мови.

Не завжди поневолені Російською імперією народи могли пручатись соціальному осмос, у в якому сильний російський етнос притягує слабші етноси, що приймають їхню мову і культурні традиції [23, р. 30]. Подолання російського осмосу нині може характеризуватись позитивно хіба що в прибалтійських державах, але ж ніяк не в Білорусії та Україні.

В складі абсолютистської Росії українська феодальна держава у її демократичній республіканській формі була позбавлена перспектив розвитку і за Переяславським договором, і в часи існування Української Народної Республіки (1918–1920 рр.). Малоросійський приказ (1662–1722 рр.) та Малоросійська колегія (1726–1727 рр., 1764–1768 рр.) посилювали імперський осмос в українській автономії [14, с. 65].

У Шевченкові часи конституювання української народності у вищу форму спільності, якщо не зупиняється, то розтягується в часі і завершується лише після ліквідації кріпацтва. Антиукраїнська політика Росії сягнула свого апогею в 60-х роках XIX ст., коли мова і культура українців фактично перестали розвиватися.

Народність і нація, їх формування українські історики хронологічно не визначають, з'ясовується, що це мало відбутися в другій половині XVII – XVIII ст. Звісно все XVIII ст. було часовим простором, де український етнос втрачав і автономію, і державність, але тривало конституювання нації. Такий головний і не беззастережний висновок переважної частини авторів, яких ми наводили вище, і зокрема, авторів “Незалежної України” [16, с. 107].

Т. Г. Шевченку належить виняткова роль у формуванні української національної ідеології. Він, схоже, зробив більше для подолання імперського осмосу, аніж всі його брати-українці разом взяті. Він – учасник національного відродження 40-х років XIX ст., співавтор Кирило-Мефодіївського братства, його незламність. А він був в найтяжчий спосіб покараний царизмом, засланий на 10 років в солдати в Прикаспійські степи, але навіть заборона писати й малювати не виключили його з національно-політичного процесу. Він продовжував будити свій народ, через український козацький традиціоналізм, закликав до боротьби за самостійну соборну українську державу. Т. Шевченку належить виняткова роль у формуванні української національної ідеології [2, с. 1081]. “Його поетична мова, що зросла і розвинулася на селянських говірках з залученням елементів церковнослов'янської мови, мови козацьких літописів та власних утворень відзначалася прогресивністю і милозвучністю” [4, с. 1080]. Це надавало його мові статусу літературної мови. Він заклав міцну основу модерної української літератури, а в широкому значенні – і під українську національну ідентичність. Ще більшого значення набув політичний аспект його творчості. Основну вину за національне поневолення Т. Шевченко перекладав на російський імперіалізм та російських імператорів. Ніхто з його послідовників і сучасників до нього не піднімав так сильно голосу протесту проти російського поневолення. Характеристичним у його творчості, вважають дослідники, були два напрями – козацька традиція (козацькі маси і старшина) та ненависть до соціальної несправедливості і відсутність волі [3, с. 1081]. Його творчість багатопланова: поезія, проза, драматургія, живопис, з яких, ставши народним архетипом – збірник поезій “Кобзар”, драма “Назар Стодоля”, 9 повістей (більше 10 втрачені), автобіографічні нариси, 250 листів, 1835 картин, малюнків, ескізів, зокрема, 150 портретів, з них 43 автопортрети (не було натури для портретування) стали золотим фондом української нації.

Т. Шевченко – архетип українського народу увічнений у всьому світі. Але сталося так, що в зросійщеному, денационалізованому місті Запоріжжі досі немає монументального пам'ятника Т. Г. Шевченку. Місцева влада підмінила його монументальною біжутерією, де стало неможливим головне – зібратись великим гуртом українцям. Проросійська, радянська запорізька влада боїться монументального Шевченка! Навіть в 1917–1920 рр. ситуація в шевченкознавстві була більш позитивною. Проте радянська влада в Україні почала системно інкорпорувати образ Шевченка в систему радянських ідеологічних цінностей. Шевченка трактують як “селянського поета”, “революціонера-демократа”, “атеїста” співця дружби народів СРСР; особливо підкреслюючи нібито благодатний вплив на його творчість “прогресивних російських письменників” (О. Пушкіна, І. Тургенєва і навіть В. Белінського). Треба зазначити, що історичні дослідження в шевченкознавстві досі залишаються малодослідженою нивою. Нерідкі ще є спроби девальвувати окремі обставини в житті і діяльності українського генія на кшталт старих, популістських, заідеологізованих схем.

Поборення цих негативних тенденцій в українському соціумі є справа зміцнення української національної держави, ідентичності українського народу.

ВИСНОВКИ

У наші часи виборення незалежності для України творчість Шевченка явилась могутнім імпульсом в боротьбі за незалежність України. Мученицька доля Шевченка стала зразком, на якому виховувалася стійкість українських патріотів. Його образ і творча спадщина надали потужного імпульсу у всенародному прагненні українців до незалежності (1987–1991 рр.).

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Довідник історії України. За редакцією І. Підкови, Р. Шуста / І. Підкова, Р. Шуст. – К. : Генеза, 2001. – С. 1081.
2. Там само.
3. Там само.
4. Там само. – С. 1080.
5. Донцов Д. Ідеологія “чинного націоналізму” / Д. Донцов / (упоряд. О. Проценко, В. Лісовий) // Націоналізм : Антологія. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 71.
6. Там само.
7. Там само.
8. Каменка Юджин. Політичний націоналізм: еволюція ідеї / Ю. Каменка / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий // Націоналізм. Антологія. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 97.
9. Міхновський М. Самостійна Україна / М. Міхновський / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий // Націоналізм : Антологія. 2-ге вид. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 429.

10. Там само. – С. 29.
11. Там само. – С. 65, 31–32.
12. Там само. – С. 432.
13. Там само. – С. 432.
14. Смолій В. А. Як і коли почала формуватися українська нація / В. А. Смолій, О. І. Гуржій. – К. : Наукова думка, 1991. – С. 65.
15. Там само. – С. 27.
16. Там само. – С. 107.
17. Там само. – С. 26.
18. Томпсон Ева М. Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм / Ева М. Томпсон. Переклад з англійської М. Корчинської. Вид. Друге. – К. : Вид. Соломії Павичко “Основи”, 2008. – С. 367.
19. Bazylow L. Historia nowozytnej kultury rosyjskiej. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986, – P. 196.
20. Davies N. God’s Playground: A History of Poland (New York: Columbia University Press, 1984), Vol II, P. 86–90; Tadeusz Bobrowski. Pamiętnik mojego życia (Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979), Vol. II, P. 223, 441–522; Pipes (1974), 118–119.
21. Jan T. Gross. Revolution from Abroad : The Soviet Conquest of Poland’s Western Ukraine and Western Belorussia. Princeton : Princeton University Press, 1988.
22. Milan Kundera. A Conversation with Philip Roth. Translated by Peter Kussi, in The Book of Laughter and Forgetting, переклад: Michael Heim. – New York: Penguin, 1980; Jaan Kross. The Czar’s Madman, translated by Anselm Hollo. – New York : Pantheon, 1993.
23. Rimzil Valiev, Rim Sidikov, and Guelnar Khasanova, «1997 in Review: Tatarstan Faces Challenges», Radio Free Europ/Radio Liberty, 31 December 1997; Michael Hachter, Internal Colonialism; The Celtic Fringe in British National Development, 1536–1966. – Berkeley : Univ. of California Press, 1975, P. 30.
24. Transcript of George Kennan’s conversation with David Gergen, MacNeil-Lehrer NewsHour, 18 April 1996, P. 20.

КОРЕЛЯЦІЙНА ЗАЛЕЖНІСТЬ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ ТА БЮДЖЕТУ ФОНДУ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ З ТИМЧАСОВОЇ ВТРАТИ ПРАЦЕЗДАТНОСТІ

Вікнянська Анастасія Олександрівна
Інститут регіональних досліджень НАН України, здобувач (Україна)
e-mail: annastasiabiltan@mail.ru

РЕЗЮМЕ

У статті досліджуються основні фактори впливу на доходну та витратну частини бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності (ФССЗТВП), визначено їх кореляційну залежність.

Ключові слова: витрати, доходи, кореляційні взаємозв'язки, рівняння регресії.

РЕЗЮМЕ

В статье исследуются основные факторы влияния на доходную и расходную части бюджета Фонда социального страхования по временной потере трудоспособности (ФССВПТ), определено их корреляционная зависимость.

Ключевые слова: расходы, доходы, корреляционные взаимосвязи, уравнения регрессии.

ABSTRACT

This article examines the main factors which influence on the revenues and incomes of the budget of Social Insurance Fund for Temporary Disability and defined the correlation dependence between factors and revenues or/and incomes.

Keywords: expenditures, incomes, gross domestic product, the correlation relationships, regression equation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Теоретичні та практичні аспекти функціонування системи соціального захисту та його складових частин досліджувалися такими вченими: Е. М. Лібановою (досліджує соціальні проблеми і соціальні важелі конкурентоспроможності української економіки, систему соціального захисту населення у всіх її проявах), С. І. Юрієм, М. П. Шавариною, Д. В. Карамішевим, Н. В. Шаманською, Ю. С. Конопліною, Н. М. Внуковою, Н. В. Кузьминчук (автори вивчили систему соціального захисту населення, враховуючи усі її складові частини), Б. Б. Надточієм (досліджував історичний генезис соціального страхування), П. О. Нікіфоров та А. О. Вольська (розглянули соціальне страхування України, проблеми і перспективи його функціонування), В. М. Новіковою, В. А. Гром (висвітлено автором особливості чинного фінансового механізму соціальних виплат, проаналізував проблеми їх організації та запропонував шляхи можливого вирішення) тощо.

Діяльність ФССЗТВП залежить від економічних, соціальних та політичних чинників, які здійснюють вплив на систему соціального страхування. Низькі темпи зростання заробітної плати є негативним фактором впливу на рівень надходжень до ФССЗТВП, що позначається на фінансовому становищі Фонду, а при настанні страхового випадку – на рівні матеріального забезпечення застрахованих осіб та наданні соціальних послуг, тобто на витратах. Тому необхідно враховувати фактори для ефективного функціонування ФССЗТВП та зростання рівня матеріальної захищеності застрахованих осіб. Проаналізувати залежність витратної та дохідної частин бюджету від різних факторів для подальшої мінімізації витрат та нарощення дохідної бази.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основними факторами, які визначають формування доходної частини ФССЗТВП є фонд оплати праці, чисельність застрахованих в еквіваленті повної зайнятості та значення валового внутрішнього продукту. Дані взяті за 2004–2011 рр. (табл. 1).

Спершу дослідимо кореляційну залежність, між сумарним значенням доходів ФССЗТВП і кожним з перерахованих факторів. Для цього скористаємось пакетом MS Excel і кінцевий результат зведемо у табл. 2.

Проаналізуємо отримані результати. Показники взаємозв'язку між ФССЗТВП і фондом оплати праці та ФССЗТВП і валовим внутрішнім продуктом мають велике значення коефіцієнта кореляції ($\rho = 0,94$ і $\rho = 0,93$), що свідчить про тісний лінійний зв'язок між досліджуваними показниками і зручність їх дослідження в подальшому. Щодо взаємозв'язку ФССЗТВП і чисельності застрахованих в еквіваленті повної зайнятості, бачимо, що значення коефіцієнта кореляції становить 0,42, що вказує на зв'язок середньої сили між даними показниками, крім того, у знайденому рівнянні регресії даний показник відображено зі знаком «-».

Таблиця 1

Основні фактори впливу на доходну частину ФССзТВП

Рік	Всього (фактично) (млн. грн.)	Фонд оплати праці (млн. грн.)	Чисельність застрахованих в еквіваленті повної зайнятості (тис. чол.)	Валовий внутрішній продукт (млн. грн.)
2004	3326,2	90269	14261	345113
2005	4771,817	122638	14147	441452
2006	6174,32	157293	14234	544153
2007	5314,613	204120	14144	720731
2008	6970,874	269800	13907	948056
2009	6576,36	262600	12464,6	913345
2010	7631,398	307400	12384,8	1082569
2011	8267,324	353900	14192,352	1302079

Таблиця 2

Кореляційні взаємозв'язки ФССзТВП та основними факторами, що впливають на його формування

№ п/п	Досліджувані показники	Коефіцієнт кореляції	Рівняння регресії
1	ФССзТВП – Фонд оплати праці	0,94	$Y = 2523,95 + 0,02 \cdot X$
2	ФССзТВП – Чисельність застрахованих в еквіваленті повної зайнятості	0,42	$Y = 17675,24 - 0,84 \cdot X$
3	ФССзТВП – Валовий внутрішній продукт (2004-2011 рр.)	0,93	$Y = 2575,24 + 0,0045 \cdot X$

Побудуємо кореляційне поле для доходної частини ФССзТВП, взявши при цьому два найважливіших показники: фонд оплати праці та валовий внутрішній продукт. Для графічного зображення скористаємося пакетом Mathcad 2001 Professional.

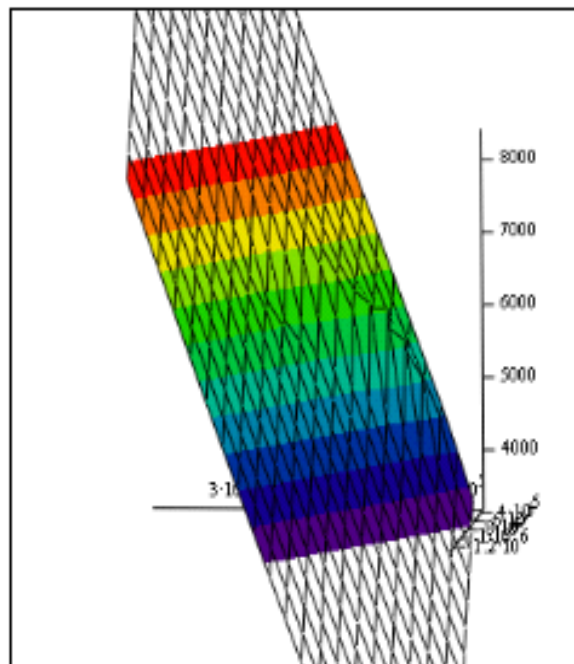

Рис. 1

Рис. 1. Кореляційне поле факторів: x – фонд оплати праці (млн. грн.), y – валовий внутрішній продукт (млн. грн.), z – ФССзТВП (млн. грн.)

Як видно з отриманого рисунка, між даними факторами існує лінійна залежність, тому використаємо лінійне рівняння множинної регресії. Оцінивши його параметри, приходимо до такого результату:

$$y = 2509,68 + 0,044X_1 - 0,0078X_2, \quad (1)$$

де X_1 – фонд оплати праці (млн. грн.);
 X_2 – валовий внутрішній продукт (млн. грн.).

Проте параметри даного рівняння є не повністю адекватними за t – статистиками, $t_{b_1} = 1,19; t_{b_2} = -0,75$ при $t_{kr} = 2,02$. Але в цілому дане рівняння є значущим за F – статистикою, оскільки $F^* = 22,17$ при $F_{kr} = 3,78$.

Для подальшого дослідження виключимо змінну, що відповідає за валовий внутрішній продукт. В результаті отримаємо рівняння регресії, що вже відображено у таблиці 2 вище

$$Y = 2523,95 + 0,02 \cdot X_1, \quad (2)$$

Проте t – статистиками та F – статистикою для нього є значущими, що свідчить про якість побудованого рівняння.

Якщо ж врахувати всі три фактори, то доходна частина ФССЗТВП визначатиметься так:

$$y = -2567,46 + 0,07X_1 - 0,01X_2 + 0,35X_3, \quad (3)$$

де X_3 – чисельність застрахованих в еквіваленті повної зайнятості, тис. чол.

Проте параметри даного рівняння також не є адекватними за t – статистиками, $t_{b_1} = 1,4; t_{b_2} = -1,08; t_{b_3} = 0,82$ при $t_{kr} = 2,13$. Але в цілому дане рівняння є значущим за F – статистикою, оскільки $F^* = 14,02$ при $F_{kr} = 4,19$.

Зауважимо, що для розрахунку доходної частини ФССЗТВП та здійснення прогнозів, найзручніше користуватися формулами (1) або (2), оскільки вони обидві є значущими в цілому за F – статистикою і при цьому формула (1) обґрунтована рис. 1, а для формули (2) значущими є t – статистики.

Змоделюємо витратну частину ФССЗТВП по Україні. Як і в попередньому пункті, виділимо головні фактори, які впливають на витратну частину ФССЗТВП. З економічних міркувань такими факторами є: середньоденна заробітна плата, кількість оплачених днів по тимчасовій втраті працездатності, кількість днів відпусток пов'язаних з вагітністю та пологами, середньоденна допомога по тимчасовій втраті працездатності, кількість путівок на санаторно-курортні заходи, кількість оздоровлених дітей та кількість дітей, що перебували у дитячо-юнацьких спортивних школах. Дані взяті за 2003–2012 рр. (табл. 3).

Таблиця 3

Основні фактори впливу на витратну частину ФССЗТВП

Рік	Всього витрат (млн. грн.)	Середньоденна заробітна плата, грн	Кількість оплачених днів по тимчасовій втраті працездатності тис. днів	Середньоденна допомога по тимчасовій втраті працездатності, грн.	Оздоровлено дітей	Перебувало учнів у дитячо-юнацьких спортивних школах	Кількість путівок на санаторно-курортні заходи	Кількість днів відпусток, пов'язаних з вагітністю та пологами, тис. днів
2003	2626,31	15,41	57517	19,25	407800	330005	267821	16370
2004	3356,41	19,65	60149	23,95	392959	318554	267350	17083
2005	5075,3	26,87	62787	31,69	376293	315023	225673	17841
2006	7382,59	34,72	55190	42,71	340757	259639	279491	19521
2007	5255,1	45,03	54716	54,26	342435	221851	266000	20105
2008	7243,71	60,2	53387	73,53	303287	203815	277858	22438
2009	7519,4	63,53	45686	86,77	242400	172100	242323	21648
2010	8191,08	74,63	46001	98,8	213700	175100	220069	29302
2011	7559,17	87,77	37705	115,23	200900	163700	88523	28352
2012	9283,11	100,87	36419	134,63	215200	160000	185433	30573

Визначимо кореляційну залежність між сумарним значенням витрат ФССЗТВП і кожним з перерахованих факторів. Розрахунки здійснимо за допомогою пакету MS Excel і кінцевий результат зведемо у наступну табл. 4.

Таблиця 4

Дослідження взаємозв'язків між витратною частиною ФССЗТВП та факторами впливу

№ п/п	Досліджувані показники	Коефіцієнт кореляції	Рівняння регресії
1	ФССЗТВП – Середньоденна заробітна плата	0,88	$Y = 2905,08 + 65,15 \cdot X$
2	ФССЗТВП – Кількість оплачених днів по тимчасовій втраті працездатності	0,78	$Y = 15828,96 - 0,19 \cdot X$
3	ФССЗТВП – Кількість днів відпусток пов'язаних з вагітністю і пологами	0,84	$Y = -1417,65 + 0,35 \cdot X$
4	ФССЗТВП – Середньоденна допомога по тимчасовій втраті працездатності	0,88	$Y = 3126,4 + 47,34 \cdot X$
5	ФССЗТВП – Кількість путівок на санаторно-курортні заходи	0,43	$Y = 10068,61 - 0,016 \cdot X$
6	ФССЗТВП – Кількість оздоровлених дітей	0,88	$Y = 13636,21 - 0,024 \cdot X$
7	ФССЗТВП – Кількість учнів, що перебували у дитячо-юнацьких спортивних школах	0,88	$Y = 12838,5 - 0,03 \cdot X$

Проаналізувавши отримані показники, бачимо, що коефіцієнт кореляції для фактора кількість путівок на санаторно-курортні заходи є досить низьким, тому робимо висновок, що цей фактор слабо впливає на витратну частину ФССЗТВП. Стосовно решти факторів помітний значний лінійний зв'язок із витратною частиною ФССЗТВП, зокрема, найбільший зв'язок із середньоденною заробітною платою та середньоденною допомогою по тимчасовій втраті працездатності, кількістю оздоровлених дітей та кількістю учнів, що перебували у дитячо-юнацьких спортивних школах (коефіцієнт кореляції $\rho = 0,88$). Також хочеться наголосити, що у рівнянні регресії для кількості оплачених днів по тимчасовій втраті непрацездатності, кількістю путівок на санаторно-курортні заходи та кількістю оздоровлених дітей змінна X має від'ємний коефіцієнт, що це в загальному випадку є невірною. Проте варто пам'ятати, що тут ми маємо справу лише з одним фактором, який в сукупності з іншими, зокрема вартісними показниками і при побудові моделей множинної регресії даний показник набуде адекватного вигляду.

В подальшому зупинимося детальніше на інших шістьох факторах та побудуємо модель залежності витратної частини ФССЗТВП від їх сукупності. В результаті отримаємо:

$$y = 969,08 + 22,86X_1 + 0,16X_2 + 28,13X_3 - 0,01X_4 - 0,0087X_5 - 0,0044X_6, \quad (4)$$

де:

Y – витратна частина ФССЗТВП, тис. грн.;

X_1 – середньоденна заробітна плата, грн.;

X_2 – кількість оплачених днів по тимчасовій втраті працездатності тис. днів;

X_3 – середньоденна допомога по тимчасовій втраті працездатності, грн.

X_4 – оздоровлено дітей;

X_5 – перебувало учнів у дитячо-юнацьких спортивних школах;

X_6 – кількість днів відпусток, пов'язаних з вагітністю та пологами, тис. днів.

t – статистики для параметрів даного рівняння є такими $t_{b_1} = 0,052$, $t_{b_2} = 0,068$, $t_{b_3} = 0,08$, $t_{b_4} = -0,31$, $t_{b_5} = -0,24$, $t_{b_6} = -0,06$ при $t_{kr} = 2,35$. Бачимо, що всі вони не є значущими, що пояснюється

великою кількістю змінних в моделі та незначною кількістю спостережень, за F – статистикою дана модель також є незначущою.

В подальшому будемо виключати змінні з даного рівняння за принципом найменшої за модулем t – статистики і на кожному етапі обчислювати нові t – статистики та перевіряти отримані моделі регресії на значущість за F – статистикою.

Виключимо фактор X_1 з моделі, оскільки t – статистика за модулем для нього є найменшою. В результаті отримаємо наступну модель:

$$y = 314,66 + 0,17X_2 + 45,47X_3 - 0,01X_4 - 0,01X_5 + 0,006X_6, \quad (5)$$

Всі позначення аналогічні, до тих, що були використані у попередньому рівнянні.

t – статистики для параметрів даного рівняння є такими $t_{b_2} = 0,94$, $t_{b_3} = 0,59$, $t_{b_4} = -0,41$, $t_{b_5} = -0,4$, $t_{b_6} = 0,018$ при $t_{kr} = 2,13$. Бачимо, що на даному кроці всі t – статистики знову є незначущими, проте за F – статистикою дане рівняння вже є значущим, оскільки $F^* = 4,24$ при $F_{kr} = 4,05$. Коефіцієнт детермінації на даному кроці становить 84,1%.

На наступному кроці виключаємо змінну X_6 і будуємо нове рівняння. Отримаємо:

$$y = 351,75 + 0,17X_2 + 46,44X_3 - 0,01X_4 - 0,01X_5, \quad (6)$$

t-статистики для параметрів даного рівняння є такими $t_{b_2} = 1,1$, $t_{b_3} = 0,93$, $t_{b_4} = -0,51$, $t_{b_5} = -0,5$ при $t_{kr} = 2,02$. Бачимо, що знову всі t – статистики незначущі, проте в цілому всі t – статистики зростають, що свідчить про правильний напрямок досліджень. Також в цілому дане рівняння є значущим за F – статистикою, оскільки $F^* = 6,62$ при $F_{kr} = 3,52$. Коефіцієнт детермінації відповідно дорівнює 84,1%.

На наступному кроці виключаємо змінну X_5 і будуємо нове рівняння. Отримаємо:

$$y = -1446,4 + 0,18X_2 + 54,25X_3 - 0,02X_4, \quad (7)$$

T – статистики для параметрів даного рівняння становлять $t_{b_2} = 1,3$, $t_{b_3} = 1,2$, $t_{b_4} = -0,96$ при $t_{kr} = 1,94$. Бачимо, що значущих факторів за t – статистикою знову немає, проте для фактора X_2 t – статистика наближається до критичного значення. Також в цілому дане рівняння є значущим за F – статистикою, оскільки $F^* = 9,98$ при $F_{kr} = 3,29$. Коефіцієнт детермінації відповідно дорівнює 83,3%.

Далі виключаємо змінну X_4 . Отримаємо:

$$y = -8094,71 + 0,17X_2 + 84,44X_3, \quad (8)$$

t – статистики для параметрів даного рівняння становлять $t_{b_2} = 2,23$, $t_{b_3} = 2,69$ при $t_{kr} = 1,89$. Бачимо, що всі фактори за t – статистикою значущі. Також в цілому дане рівняння є значущим за F – статистикою, оскільки $F^* = 14,67$ при $F_{kr} = 3,26$. Коефіцієнт детермінації відповідно дорівнює 81%.

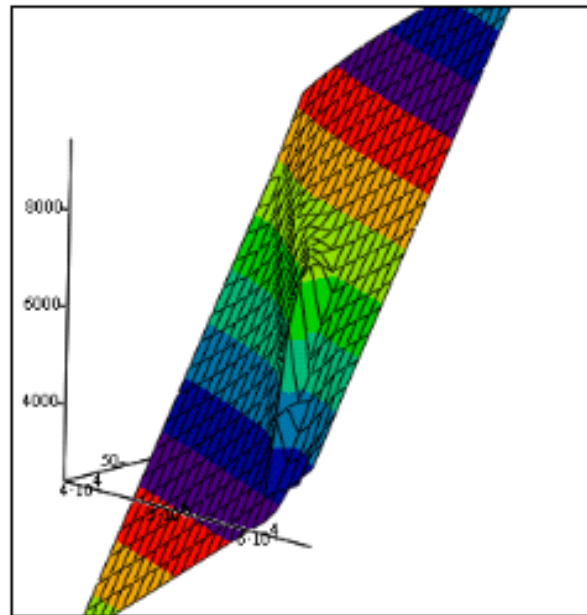
На цьому, власне дослідження можна завершити, оскільки після виключення фактора X_2 ми повернемося до парної регресії, яка була висвітлена у табл. 4.

Проаналізуємо останнє рівняння. Коефіцієнт біля фактора X_2 становить 0,17, це означає, що зростання кількості оплачених днів по тимчасовій втраті працездатності на 1 тисячу, призводить до зростання витрат ФССзТВП на 170 тис. грн., коефіцієнт при змінній X_3 становить 84,44, тобто зростання середньоденної допомога по тимчасовій втраті працездатності на 1 грн. призводить до зростання ФССзТВП на 84,44 тис. грн.

Також хочеться зауважити, що для прогнозу та вивчення взаємозв'язків ФССзТВП можна використовувати будь-яку із побудованих моделей, оскільки в цілому за F – статистикою вони всі є адекватними. Незначущість t – статистик в даному контексті можна ігнорувати, оскільки, як зазначалося вище, дані моделі побудовані при обмеженій вибірці даних.

На завершення побудуємо кореляційне поле для двох факторної моделі лінійної регресії, яка була отримана на останньому кроці дослідження. Скористаємося пакетом Mathcad 2001 Professional.

Рис. 2

Рис. 2. Кореляційне поле факторів: x – кількість оплачених днів по тимчасовій втраті працездатності (тис. днів), y – середньоденна допомога по тимчасовій втраті працездатності (грн.), z – ФССЗТВП (млн. грн.)

Як видно з отриманого рисунка, між даними факторами існує лінійна залежність, тому використання припущення про лінійний взаємозв'язок при побудові моделей множинної регресії повністю підтверджено.

ВИСНОВКИ

Головними факторами, які визначають доходну частину ФССЗТВП є фонд оплати праці, чисельність застрахованих в еквіваленті повної зайнятості та значення валового внутрішнього продукту.

По Україні зростання фонду заробітної плати на 1 млн. грн. призведе до зростання доходної частини ФССЗТВП на 20 тис. грн. Стосовно валового внутрішнього продукту також спостерігається схожа ситуація, так зростання ВВП на 1 млн. грн. призведе до зростання доходної частини ФССЗТВП по всій Україні на 4500 грн. Для чисельності застрахованих в еквіваленті повної зайнятості для України в цілому зростання числа застрахованих призводить до зменшення доходної частини ФССЗТВП, тому в цьому випадку даний показник необхідно розглядати в комплексі з іншими показниками.

На основі побудованих моделей (1), які враховують залежність доходної частини ФССЗТВП від фонду оплати праці та ВВП бачимо, що для України в цілому зростання фонду оплати праці на 1 млн. грн. з врахуванням ВВП призведе до зростання доходної частини ФССЗТВП на 44 тис. грн., проте зростання ВВП характеризується від'ємним показником для доходної частини ФССЗТВП.

Для моделі (1) множинний коефіцієнт детермінації становить 0,94, тобто на 94% надходження до ФССЗТВП залежать від фонду оплати праці і на 93% від валового внутрішнього продукту. Побудовано кореляційне поле для доходної частини ФССЗТВП, взявши при цьому два найважливіших показники – фонд оплати праці та валовий внутрішній продукт.

Головними факторами, від яких залежать витрати ФССЗТВП є: середньоденна заробітна плата, кількість оплачених днів по тимчасовій втраті працездатності, кількість днів відпусток пов'язаних з вагітністю та пологами, середньоденна допомога по тимчасовій втраті працездатності, кількість путівок на санаторно-курортні заходи, кількість оздоровлених дітей та кількість дітей, що перебували у дитячо-юнацьких спортивних школах.

Зростання середньоденної заробітної плати на 1 грн. по Україні в цілому призведе до зростання витратної частини ФССЗТВП на 65,15 млн. грн. Показники кількості оплачених днів по тимчасовій втраті працездатності, кількості путівок на санаторно-курортні заходи, кількості оздоровлених дітей та кількості учнів, що перебували у дитячо-юнацьких спортивних школах мають від'ємний коефіцієнт для України. Але даний факт пояснюється тим, що дані показники протягом 2003–2012 рр. спадали, але зростали виплати фонду на

кожну одиницю даних показників, і в сумарному значенні витрати ФССзТВП росли, тому при врахуванні їх з іншими факторами ситуація буде адекватною дійсності.

Зростання кількості оплачених днів, пов'язаних з вагітністю та пологами на 1 день призведе до зростання витрат ФССзТВП в цілому по Україні на 350 грн.

Зростання середньоденної допомоги по тимчасовій втраті працездатності на 1 грн., призведе до зростання витрат ФССзТВП по Україні на 47,34 млн. грн.

Побудована модель (8) характеризує залежність ФССзТВП від кількості оплачених днів по тимчасовій втраті працездатності та середньоденної допомоги по тимчасовій втраті працездатності. За даною моделлю додатковий оплачений день по тимчасовій втраті працездатності з урахуванням середньоденної вартості оплати призведе до зростання витрат ФССзТВП в цілому по Україні на 170 грн. Зростання середньоденної вартості оплати на 1 грн. призведе до зростання ФССзТВП по Україні на 84,44 млн. грн..

Коефіцієнт детермінації для моделі (8) становить 81%, тобто витрати ФССзТВП на 81% залежать від кількості оплачених днів по тимчасовій втраті працездатності та середньоденна допомога по тимчасовій втраті працездатності. Побудовано кореляційне поле для двох факторної моделі лінійної регресії, яка була отримана на останньому кроці дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Постанова Правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності “Про виконання бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності за 2004 рік” від 2 червня 2005 № 59 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
http://www.fse.gov.ua/fse/control/uk/publish/article?art_id=45224&cat_id=44554.
2. Постанова Правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності “Про виконання бюджету Фонду за 2005 рік” від 18 травня 2006 № 38 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
http://www.fse.gov.ua/fse/control/uk/publish/article?art_id=47791&cat_id=46926.
3. Постанова Правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності “Про виконання бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності за 2006 рік” від 15.03.2007 № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
http://www.fse.gov.ua/fse/control/uk/publish/article?art_id=60915&cat_id=60609.
4. Постанова Правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності “Про виконання бюджету Фонду та регіональних програм щодо відновлення здоров'я застрахованих осіб та членів їх сімей за 2007 рік” від 02.04.2008 № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
http://www.fse.gov.ua/fse/control/uk/publish/article?art_id=123018&cat_id=123015.
5. Постанова Правління Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності “Про виконання бюджету Фонду та регіональних програм щодо відновлення здоров'я застрахованих осіб та членів їх сімей за 2012 рік” від 24.04.2013 № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
http://www.fse.gov.ua/fse/control/uk/publish/article?art_id=622741&cat_id=595141.

МЕТОД ДИАГНОСТИРОВАНИЯ СЛОЖНЫХ ОБЪЕКТОВ С МНОЖЕСТВЕННЫМИ ОТКАЗАМИ

Литвиненко Александр Евгениевич,
Нечипорук Елена Петровна

Национальный авиационный университет, д.т.н., профессор, заведующий кафедры компьютеризированных систем управления (Украина),

Национальный авиационный университет, к.т.н., доцент, докторант кафедры компьютеризированных систем управления (Украина)

e-mail: styop_el@bigmir.net

РЕЗЮМЕ

Изложен метод диагностирования сложных объектов с множественными отказами. Приведена логико-лингвистическая экспертная модель, отражающая причинно-следственные зависимости между типовыми комбинациями отказов и соответствующими им изменениями значений контролируемых параметров исследуемого объекта. Описан способ преобразования экспертной модели к алгебраическим формам, позволяющим использовать для идентификации множественных отказов эффективные алгоритмы направленного перебора вариантов. Определены условия применения предлагаемого метода и способы его адаптации к частным случаям.

Ключевые слова: диагностирование, сложный объект, экспертная модель, логико-лингвистическая модель, алгебраическая система, алгоритм направленного перебора.

ABSTRACT

A method for diagnosing complex objects with multiple failures. Shows the logical-linguistic expert model, which reflects the causal relationship between the types of combinations of failures and the corresponding changes in the values of monitored parameters of the object. Describes a method for converting expert model to algebraic forms, allowing use of multiple failures to identify efficient algorithms directional sorting options. The conditions of the proposed method and ways to adapt it to particular cases.

Keywords: diagnosis, a complex object, the expert model, logical-linguistic model, algebraic system, the algorithm directed enumeration.

РЕЗЮМЕ

Викладено метод діагностування складних об'єктів з множинними відмовами. Наведена логіко-лінгвістична експертна модель, що відображає причинно-наслідкові залежності між типовими комбінаціями відмов і відповідними їм змінами значень контрольованих параметрів досліджуваного об'єкта. Описано спосіб перетворення експертної моделі до алгебраїчних форм, що дозволяє використовувати для ідентифікації множинних відмов ефективні алгоритми спрямованого перебору варіантів. Визначено умови застосування запропонованого методу і способи його адаптації до часткових випадків.

Ключові слова: діагностування, складний об'єкт, експертна модель, логіко-лінгвістична модель, алгебраїчна система, алгоритм спрямованого перебору варіантів.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Повышение сложности технических систем, обусловленное объективными тенденциями развития науки, техники и технологий, приводит к возрастанию доли множественных отказов на общем фоне факторов неработоспособности реальных объектов. Такие отказы могут происходить одновременно в различных местах (подсистемах) объекта контроля, иметь неоднородный характер и вызывать эффект «наложения» последствий [1-3]. По официальным данным в гражданской авиации примерно 20% отказов авиационных двигателей имели множественный характер.

Локализация множественных отказов требует применения нетрадиционных методов диагностирования, подобных тем, которые используются в экспертных системах, обладающих элементами искусственного интеллекта. Такие методы предусматривают наличие, по крайней мере, двух компонентов: логико-лингвистических моделей, отражающих причинно-следственные связи между системными объектами (входными воздействиями, выходными сигналами, характеристиками состояния и т. п.), а также алгоритмов логического вывода искомого результата на основе анализа этих моделей.

Известно, что существующие алгоритмы логического вывода обладают рядом существенных недостатков, основным из которых является слабая целенаправленность действия, обусловленная наличием эвристических элементов. Вследствие этого в процессе анализа логико-лингвистической модели формируется большой объем промежуточной информации, которая в дальнейшем не используется, но резко увеличивает затраты машинного времени.

Очевидно, что задача установления множественных отказов в сложном объекте диагностирования носит комбинаторный характер. Это дает основание считать, что для ее решения могут быть применены методы комбинаторного анализа, свободные от недостатков эвристических алгоритмов. В свою очередь, это требует построения алгебраических форм, адекватных логико-лингвистическим моделям диагностирования.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

В статье излагается один из подходов к построению экспертных моделей диагностирования сложных объектов, преобразованию их к алгебраическим формам, позволяющим использовать для определения множественных отказов эффективные алгоритмы направленного перебора вариантов.

Предположим, объектом диагностирования (ОД) является сложная техническая система C , состоящая из m взаимодействующих подсистем:

$$C = \{c_i; i = \overline{1, m}\}.$$

Пусть J_i – множество видов элементарных отказов, которые могут возникать в i -й подсистеме; $i = \overline{1, m}$.

Состояние ОД в произвольный момент времени определяется вектором значений его характеристик $z = (z_p; p = \overline{1, u})$, где u – количество таких характеристик.

Пусть e_p – эталонный уровень p -й характеристики состояния ОД; ε_p – допустимое отклонение, а δ_p – фактическое отклонение текущего значения этой характеристики от эталонного: $\delta_p = |z_p - e_p|$, $p = \overline{1, u}$.

Если для всех характеристик состояния ОД фактическое отклонение текущего значения не превышает допустимого, то есть выполняется условие:

$$(\forall p: 1 \leq p \leq u)(\delta_p \leq \varepsilon_p),$$

можно утверждать, что объект диагностирования находится в нормальном (исправном, работоспособном) состоянии; в противном случае – в аномальном (неисправном, неработоспособном).

Переход ОД в аномальное состояние требует решения задачи диагностирования, формулируемой следующим образом: исходя из текущих значений характеристик состояния ОД, определить подсистемы, в которых произошли отказы, и виды этих отказов.

Построение экспертной модели диагностирования. В общем случае экспертные модели диагностирования сложной технической системы, в которой возможны множественные отказы, строятся по следующей схеме: <комбинация элементарных отказов> $\rightarrow$ <изменение значений подмножества характеристик состояния системы>.

При этом предполагается, что изменение значения каждой характеристики оценивается по отношению к заранее известному эталонному уровню. Допускается, что в случае невозможности количественного измерения той или иной характеристики состояния ОД она может быть задана на качественном уровне.

Пусть R – множество возможных типовых комбинаций элементарных отказов, определенное экспертным путем.

Экспертная модель диагностирования сложного объекта формируется из логических выражений, каждое из которых сопоставлено одной из типовых комбинаций элементарных отказов:

$$\bigwedge_{i \in I_r} \bigwedge_{j \in J_{ri}} X_j(c_i) \rightarrow \bigwedge_{p \in P_r^D} D(z_p, h_{rp}); r \in R, \quad (1)$$

где $X_j(c_i)$ – логическое высказывание, описывающее элементарный отказ j -го вида в i -й подсистеме ОД;

I_r – множество подсистем ОД, отказы в которых составляют r -ю типовую комбинацию;

J_{ri} – множество видов отказов в i -й подсистеме ОД, входящих в состав r -й типовой комбинации;

$D(z_p, h_{rp})$ – предикат, отражающий изменение значения характеристики z_p состояния ОД на величину h_{rp} по отношению к эталонному уровню в результате возникновения элементарных отказов, образующих r -ю типовую комбинацию;

P_r^D – множество характеристик состояния ОД, которые изменяют свои значения в результате возникновения r -й типовой комбинации элементарных отказов.

Совокупность выражений (1) образует базу знаний экспертной системы диагностирования сложного объекта.

Для решения задачи диагностирования на основе экспертной модели (1) может быть использован любой дедуктивный алгоритм логического вывода. Наиболее эффективным из них считается алгоритм, построенный на принципе резолюций Дж. Робинсона [4]. Однако даже он обладает недостаточной целенаправленностью действия, зачастую приводящей к недопустимым задержкам в установлении возникающих в ОД неисправностей.

Стремление поставить процесс локализации множественных отказов на строгую математическую основу обусловило разработку нового подхода к диагностированию сложных технических систем. Он позволяет трансформировать экспертную логико-лингвистическую модель (1) в систему алгебраических уравнений или неравенств, для решения которых созданы достаточно эффективные алгоритмы.

Преобразование экспертной модели к алгебраическим формам. Процедура преобразования модели (1) в алгебраическую форму предусматривает выполнение следующих действий.

1) Поскольку $(A \rightarrow B \& C) \Leftrightarrow (A \rightarrow B) \& (A \rightarrow C)$, каждое из логических выражений системы (1) можно заменить определенным набором более простых формул:

$$\bigwedge_{i \in I_r} \bigwedge_{j \in J_{ri}} X_j(c_i) \rightarrow D(z_p, h_{rp}); \quad (2)$$

$$r \in R; \quad p \in P_r^D.$$

2) Каждому логическому высказыванию $X_j(c_i)$, описывающему отказ j -го вида в i -й подсистеме ОД, ставится в соответствие булева переменная $x_{ij} \in \{0, 1\}$, $i = \overline{1, m}$, $j \in J_i$.

3) Каждому выражению модели (2) сопоставляется система комбинаторных уравнений:

$$\prod_{i \in I_r} \prod_{j \in J_{ri}} h_{rp} x_{ij} = \delta_{rp}; \quad (3)$$

$$r \in R; \quad p \in P_r^D,$$

где δ_{rp} – фактическое отклонение текущего значения характеристики z_p от эталонного уровня, вызванное возникновением r -й типовой комбинации элементарных отказов.

Вектор значений независимых булевых переменных $(x_{ij} \mid i = \overline{1, m}, j \in J_i)$, удовлетворяющий системе нелинейных комбинаторных уравнений (3), может определить комбинацию элементарных отказов в объекте диагностирования, приведших его в аномальное состояние. Однако, в некоторых случаях решение данной системы может оказаться неадекватным действительности по следующим причинам.

Во-первых, необходимо учитывать тот факт, что изменение значения каждой характеристики состояния ОД в общем случае может быть вызвано различными факторами, что неизбежно приводит к возникновению эффекта «наложения» последствий возможных комбинаций одновременных отказов:

$$D(z_p, h_{r_1, p}) \& D(z_p, h_{r_2, p}) \rightarrow D(z_p, h_{r_1, p} + h_{r_2, p});$$

$$p = \overline{1, u}; \quad r_1, r_2 \in R_p; \quad r_1 \neq r_2,$$

где R_p – множество возможных комбинаций элементарных отказов, приводящих к изменению значения характеристики z_p состояния ОД.

Во-вторых, в сложных технических системах с многочисленными функциональными зависимостями бывает трудно (а иногда и невозможно) определить экспертным путем величину изменения значения той или иной характеристики состояния ОД, вызванного отдельной типовой комбинацией элементарных отказов.

Поэтому систему уравнений (3) следует представить в интегративной форме, позволяющей учитывать эффект «наложения» последствий множества факторов аномального состояния ОД и не требующей сопоставления величин изменения значений контролируемых параметров типовым комбинациям элементарных отказов:

$$\sum_{r \in R_p} \prod_{i \in I_r} \prod_{j \in J_{ri}} h_{rp} x_{ij} = \delta_p ; \quad (4)$$

$$p = \overline{1, u}.$$

Необходимость учета разного рода погрешностей в оценке значений характеристик состояния ОД обуславливает представление комбинаторной модели (4), в виде системы линейных неравенств:

$$\begin{cases} \sum_{r \in R_p} \prod_{i \in I_r} \prod_{j \in J_{ri}} (h_{rp} - \xi_{rp}) x_{ij} \leq \delta_p \\ \sum_{r \in R_p} \prod_{i \in I_r} \prod_{j \in J_{ri}} (h_{rp} + \xi_{rp}) x_{ij} \geq \delta_p \end{cases} ; \quad p = \overline{1, u}, \quad (5)$$

где ξ_{rp} – допустимое рассогласование между фактическим и предусмотренным экспертной моделью (1) отклонением значения характеристики Z_p , вызванным возникновением r -й комбинации элементарных отказов. Величины ξ_{rp} , $r \in R$, $p = \overline{1, u}$ задаются экспертами и отражают требования к степени адекватности модели (1) реальному объекту диагностирования.

С целью более компактного представления системы неравенств (5) введем следующие обозначения:

$$a_{rp}^1 = h_{rp} - \xi_{rp}; \quad a_{rp}^2 = -h_{rp} - \xi_{rp}; \quad \delta_p^1 = \delta_p; \quad \delta_p^2 = -\delta_p.$$

Тогда систему (5) можно представить в следующем виде:

$$\sum_{r \in R_p} \prod_{i \in I_r} \prod_{j \in J_{ri}} a_{rp}^v x_{ij} \leq \delta_p^v ; \quad (6)$$

$$p = \overline{1, u}; \quad v = \overline{1, 2}.$$

Проведенные преобразования позволяют свести задачу определения множественных отказов в сложном объекте диагностирования на основе экспертной модели (1) к отысканию бивалентного вектора значений переменных $(x_{ij} \mid i = \overline{1, m}, j \in J_i)$, удовлетворяющего системе неравенств (6).

Смысл искоемых переменных интерпретируется следующим образом: если в результате решения системы (6) некоторая переменная $x_{i^* j^*}$ ($1 \leq i^* \leq m$, $j^* \in J_{i^*}$) принимает значение 1, это означает, что в i^* -й подсистеме ОД произошел отказ j^* -го вида; при $x_{i^* j^*} = 0$ данное утверждение неверно.

Совокупность независимых переменных, принявших значения 1, определяет места возникновения (подсистемы) и виды множества отказов, возникших (одновременно, последовательно или последовательно-параллельно) в исследуемом объекте к моменту его диагностирования.

Как видно, система неравенств (6) имеет нелинейную структуру и носит комбинаторный характер. Бивалентность искоемых переменных, входящих в данную систему, дает возможность использовать для ее решения модифицированные алгоритмы направленного перебора вариантов, адаптированные под структуру указанной комбинаторной модели [5].

Отсутствие допустимых решений системы неравенств (6) свидетельствует о том, что экспертная модель (1) недостаточно адекватна рассматриваемому ОД, либо в объекте диагностирования произошли отказы, которые не были предусмотрены экспертами на этапе формирования данной модели.

ВЫВОДЫ

Изложенный метод позволяет идентифицировать многочисленные отказы, возникающие в сложном объекте диагностирования, с учетом эффекта наложения последствий влияния каждого из них на значения

характеристик состояния объекта.

В основе метода лежит экспертная модель, отражающая причинно-следственные зависимости между типовыми комбинациями отказов и соответствующими им изменениями значений контролируемых параметров исследуемого объекта.

Предлагаемый метод предусматривает преобразование экспертной логико-лингвистической модели к алгебраическим формам, позволяющим использовать для идентификации множественных отказов эффективные алгоритмы направленного перебора вариантов, являющиеся предпочтительной альтернативой громоздким традиционным процедурам логического вывода.

Сфера применения рассмотренного метода ограничивается двумя условиями: возможностью априорного установления совокупности типовых комбинаций элементарных отказов, а также возможностью определения для каждой из них подмножества контролируемых параметров, изменяющих свои значения под влиянием той или иной комбинации, с указанием величины этих изменений.

В случае невыполнения одного из названных условий для решения задачи диагностирования сложных объектов используются упрощенные экспертные модели. Например, при невыполнении первого условия левая часть выражений логико-лингвистической модели (1) формируется из одиночных высказываний, описывающих элементарные отказы каждого вида в каждой подсистеме ОД, тогда как правая часть остается прежней. В случае невыполнения второго условия правая часть выражений модели (1) формируется из одиночных предикатов, отражающих изменения значений отдельных характеристик состояния ОД в результате возникновения той или иной типовой комбинации элементарных отказов. При этом левая часть экспертной модели остается неизменной.

В соответствии с указанными изменениями экспертной модели упрощаются и алгебраические модели задачи диагностирования исследуемого объекта.

Одновременное невыполнение обоих условий делает идентификацию множественных отказов в диагностируемом объекте принципиально невозможным.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Курочкин Ю. А. Надежность и диагностирование цифровых устройств и систем / Ю. А. Курочкин, А. С. Смирнов, В. А. Степанов. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1993. – 320 с.
2. Мироновский Л. А. Функциональное диагностирование динамических систем / Л. А. Мироновский. – М., 1998. – 256 с.
3. Рябинин И. А. Надежность и безопасность структурно-сложных систем / И. А. Рябинин. – СПб. : Политехника, 2000. – 248 с.
4. Вагин В. Н. Дедукция и обобщение в системах принятия решений / В. Н. Вагин. – М. : Наука, 1988. – 384 с.
5. Литвиненко А. Е. Метод направленного перебора в системах управления и диагностирования / А. Е. Литвиненко. – К. : Наук.-вид. центр НБУВ, 2007. – 328 с.

ИННОВАЦИОННОСТЬ КАК ПРИЧИНА И СЛЕДСТВИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ

Палыга Евгений Николаевич,
Гнатюк Ярослав Игоревич

Украинская академия печати, д.э.н., профессор, заведующий кафедрой экономики и менеджмента в издательско-полиграфическом комплексе (Украина)
Украинская академия печати, соискатель кафедры экономики и маркетинга в издательско-полиграфическом комплексе (Украина)
e-mail: palyga_ievgen@ukr.net; anarhistus@gmail.com

РЕЗЮМЕ

В статье исследованы разные виды инноваций, обоснована связь инноваций с конкурентоспособностью предприятия, предложена модель цикла «конкурентоспособность – инновационное развитие – конкурентоспособность».

Ключевые слова: инновации; конкурентоспособность; предприятие; инновационность; модель инновационного развития, инновационные кластеры.

РЕЗЮМЕ

У статті досліджено різні види інновацій, обґрунтований зв'язок інновацій з конкурентоспроможністю підприємства, запропонована модель циклу «конкурентоспроможність – інноваційний розвиток – конкурентоспроможність».

Ключові слова: інновації, конкурентоспроможність; підприємство; інноваційність; модель інноваційного розвитку, інноваційні кластери.

ABSTRACT

The different types of innovations are investigated in the article, relation of innovations with the competitiveness of enterprise is reasonable, the model of cycle "competitiveness - innovative development - competitiveness" is offered, innovation clusters.

Keywords: innovations; competitiveness; enterprise; innovativeness; model of innovative development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Обеспечение конкурентоспособности украинских предприятий в преддверии возможного вступления в европейское сообщество, в том числе и экономическое, являются в настоящее время одним из приоритетов национальной экономики, требующее немедленного поиска новых решений. Конкурентоспособность предприятия означает способность достигать и удерживать выгодную позицию в условиях переменного политического, технологического, экономического и социального окружения. Выгодность данного позиции определяется по степени отражения интересов и достижения целей групп (лиц, организаций), которые контролируют деятельность предприятий.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

В классической управленческой и экономической литературе, где под основным типом предприятия явно или неявно принимается коммерческая организация, действующая в интересах собственников (фирма), конкурентоспособность проявляется как увеличение размеров доли на рынке, рентабельности фирмы. Эти явления составляют три взаимосвязанных способности фирмы:

- конкурентоспособность на рынках товаров – способность фирмы производить товары или оказывать услуги потребителям (клиентам) приемлемого качества по приемлемым ценам;
- конкурентоспособность на рынке труда – способность фирмы привлекать и удерживать работников необходимой квалификации;
- конкурентоспособность на рынке капитала – способность фирмы привлекать необходимые финансовые ресурсы в виде собственного капитала или кредитов.

Приведенное нами базовое определение конкурентоспособности как постоянного приспособления к окружению (и как приспособления окружения) с неизбежностью приводит к предсказанию, что для поддержания конкурентоспособности в условиях меняющегося окружения необходимы изменения в самой фирме. Данные изменения обычно обозначаются словом «инновации».

Мы принимаем как рабочее наиболее расширенное определение инновации – принятие идеи или образа действий (системы, программы, устройства, процесса, продукта или услуги), которые оказываются новыми для принимающей организации.

При подобном определении в сферу инновационной деятельности попадают процессы, происходящие на промышленном предприятии:

- освоение нового продукта или качественное изменение в существующем продукте;
- технологические инновации в основном формируются в «технологическом ядре» организации (производственные подразделения, технические и поддерживающие службы) и распространяются «снизу

вверх», а административные инновации возникают в основном в «управленческой надстройке» и распространяются обычно «сверху вниз».

Различение продуктовых и процессных инноваций базируется на различиях между сферами и видами деятельности внутри фирмы. Продуктовые инновации – изменения в товарах и услугах фирмы, реализуемых (обычно) в пользу клиента. Процессные инновации – изменения в инструментах, приспособлениях и знаниях, которые заключаются в процессах перехода от исходного сырья к полезным результатам.

Исследователи также часто различают радикальные и инкрементальные инновации [1]. Данная классификация обычно базируется на степени изменений, осуществляется в ходе внедрения инновации в процессы и структуры организации. Радикальные инновации вызывают фундаментальные изменения в деятельности организации и провоцируют видимые изменения сложившихся практик и рутин. С другой стороны, инкрементальные инновации вызывают незначительные изменения в существующих продуктах и процессах и могут укреплять сложившуюся практику и существующие технологические и рыночные возможности фирмы.

Учитывая изложенное, важно выяснить:

- как отдельные виды нововведений (продуктовых и процессных) связаны с конкурентоспособностью фирмы в специфических условиях изменения макро- и микроэкономической ситуации в Украине в последние годы;

- какие формы организационного развития являются наиболее эффективными в отдельных отраслях и сферах бизнеса (в частности, соотношение радикальных и инкрементальных инноваций);

- какова роль объективных и субъективных факторов в выборе специфического пути развития.

Чтобы более точно определить задачи исследования и сформулировать основные предположения (гипотезы), требуется критический анализ накопленного опыта украинских и зарубежных исследований инновационного развития.

Все исследования инновационных процессов делятся на нормативные и дескриптивные. Нормативные исследования описывают (а чаще предписывают) «то, что должно быть», а дескриптивные – описывают, «как это бывает на самом деле». Собственно, и нормативные исследования базируются на том, «как это было», но было в тех случаях, когда внедрение инновации очевидно, способ внедрения можно четко проследить: внедрение способствовало успеху организации. Подобных очевидных случаев не так много.

К сожалению, одно важное обстоятельство снижает ценность подобных исследований. Главный недостаток нормативных исследований – неявное признание однозначного характера связей между различными характеристиками организации. Более того, большинство указанных связей представляются как четкие причинно-следственные связи.

Начиная с первых нормативных исследований, в управленческий лексикон прочно вошло понятие «инновационная фирма» – образ некоей идеальной организации, характеризующейся такими «родовыми чертами», как:

- чувствительность – способность фирмы предвидеть проблемы и возможности и формулировать стратегические ответы для приспособления к изменениям в окружении;

- обучаемость – свойство, позволяющее организации воспринимать знания из окружения, собственного опыта и истории;

- способность генерировать необычные решения, подходящие к ситуации;

- экспериментирование – уровень и способы тестирования новых идей в организации;

- внутренняя коммуникабельность – способность организации распространять релевантную информацию по своим подразделениям;

- готовность к риску – желание организации инвестировать в новые продукты и процессы в условиях неопределенности не от безысходности, а от стремления к совершенству;

- абсорбционность – способность организации контролировать нарушения, вызванные экспериментом, изменениями и инновациями;

- «Slack» – «задел» ресурсов в организации, превышающий необходимый минимум для достижения организационных результатов;

- космополитичность – открытость и желание воспринимать другой, в том числе зарубежный, опыт.

На основе перечисленных черт была даже сформулирована такая отдельная характеристика качества организации, как инновационность (innovativeness) [2].

В последнее время все больше эмпирических исследований подтверждают, что инновационность как особое качество не имеет никакой прямой связи с эффективностью деятельности фирмы.

Выделяют четыре типа фирм:

- статическая фирма – организация, не включена в систематические инновации, но которая может обладать стабильной рыночной позицией при сохранении условий;

- инновационная фирма – организация, имеющая связанный набор процессов, обеспечивающих генерирование новых идей и рыночных возможностей, разработки продуктов и процессов, производства и внедрения на рынок новых товаров и услуг. Подобная организация способна производить инновации, эффективно обслуживая известные рынки;

– обучающаяся организация – организация, которая приспосабливается к изменяющемуся окружению, способная критически оценивать существующие рутины и нормы и создавать новые и, таким образом, включаться в так называемое «двухконтурное обучение»;

– самовозрождающаяся фирма – организация, имеющая возможности стратегического перепозиционирования, способная критически оценивать и изменять условия отрасли, в которой она находится, обучаемая тому, как по-новому учиться (трехконтурное обучение), и способная воспроизводить себя через обучение и адаптацию [3].

Тогда, согласно подобным определением, большинство украинских предприятий, выживших в 1992–1998 гг., можно смело относить к классу самовозродившихся фирм, хотя это и оставляет вопрос о повышении уровня их конкурентоспособности и построения устойчивых механизмов инновационного развития.

Дескриптивные исследования, как правило, более осторожны в своих выводах и пытаются отразить реальность инновационных процессов во всей ее многогранности. Мы можем достаточно условно разделить данные исследования на три класса – обсервационные, вариационные и процессные.

Обсервационные исследования является расширением сплошного или выборочного статистического наблюдения на сферу инноватики. Суть подобных исследований – это понять, какие инновации происходят в отдельных группах фирм, областях и национальных экономиках в целом, какие связи между инновациями, расходы, расходы и выгоды от их внедрения. Сначала подобные статистические наблюдения концентрировались в области технологических нововведений. Первая попытка представить статистически надежные международные сопоставимые данные по расходам на науку и технику была сделана в 1963 г. Но постепенно стало понятно, что «хотя технологические инновации играют ключевую роль в повышении результативности фирмы ... нетехнологические формы инноваций заслуживают большего внимания. С другой стороны, новые формы организации, управленческих практик и методов работы все чаще, чем раньше, является предпосылкой для эффективного использования технологии. С другой стороны, нетехнологические инновации имеют собственное значение как источник добавленной стоимости и гибкости».

Подобные исследования получили дополнительный стимул с разработкой концепции «национальной системы инновации» (NIS) – специфических макроэкономических и институциональных условий страны, которые имеют влияние на способы генерирования, диффузии и внедрения инноваций. В рамках данного подхода OECD начала серию проектов по изучению и сопоставлению национальных систем инноваций, а результаты исследований легли в основу ряда рекомендаций по национальной и международной инновационной политике [4]. Проведенные при поддержке OECD исследования серьезно обогатили понимание системы инновационных процессов, в частности, были подробно описаны так называемые инновационные кластеры – группы предприятий, активно сотрудничающие друг с другом в создании и освоении инноваций [5].

Компенсировать слабость обсервационных исследований в области управленческих нововведений были призваны исследования, основанные на вариационном и процессном подходах.

Вариационные исследования используют различные техники наблюдений (опрос, интервью, прямое включенное наблюдение, обзоры вторичных данных).

Основным достижением вариационных исследований на начало 1990-х гг. стало определение истинного характера взаимосвязей между характеристиками организации и характеристиками инновационного процесса, постулировались нормативными исследованиями.

Стало очевидным, что дальнейшие исследования инновационного развития должны учитывать неразрывную связь между индивидуальными характеристиками лиц, вовлеченных в инновационный процесс, особенностями самого процесса, характеристиками организации в целом и характеристиками окружения, в том числе институциональный контекст.

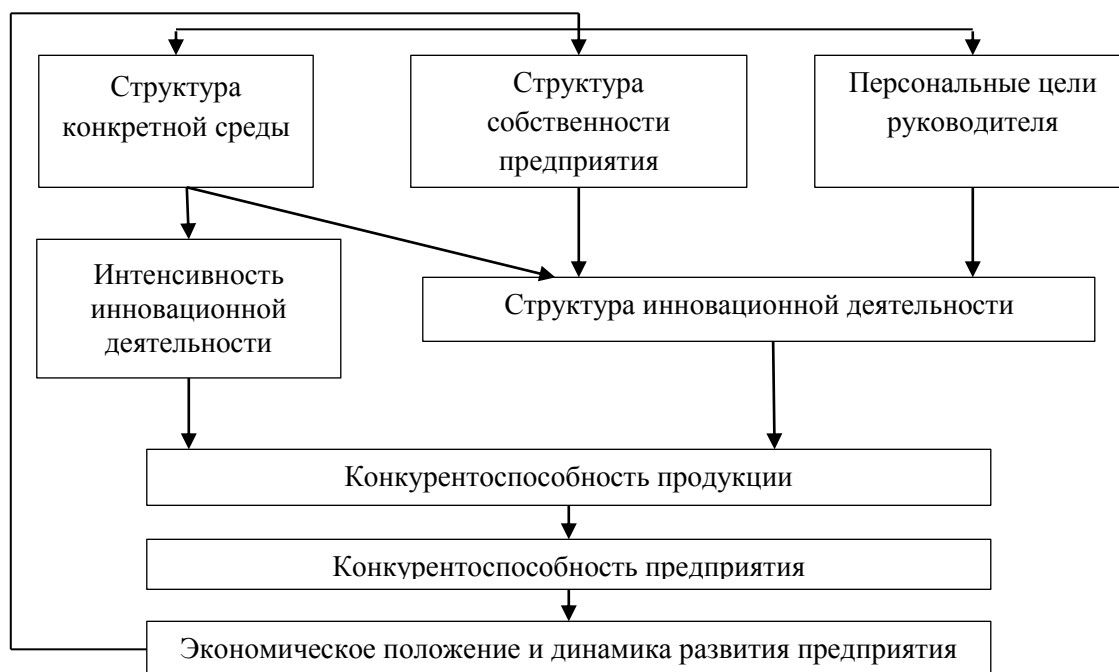
Как реакция на фрагментарность и неполноту результатов вариационных исследований с середины 1980-х гг. получили широкое распространение процессные исследования. Опираясь на качественные методы (включенное наблюдение, лонгитюдные интервью и т.п.), ставилась задача воспроизвести уникальные особенности собственно инновационного процесса.

Одним из достижений процессного подхода стала формулировка понятий «инновационной позы» (апробированного способа генерирования «или заимствования инноваций при столкновении с определенными проблемами») репертуара инновационных поз (способов идентификации и реагирования на различные проблемы).

Определилось наличие устойчивых связей между следующими явлениями:

- конкурентоспособность продукции → конкурентоспособность предприятия (уровень обеспеченности заказами);
- конкурентоспособность предприятия → уровень экономического положения предприятия;
- уровень экономического положения предприятия → уровень и направленность инновационного развития;
- уровень и направленность инновационного развития → изменения в конкурентоспособности продукции.

Общая структура модели инновационного развития предприятия в связи с конкурентоспособностью представлена на рис. 1.

Рис 1. Концептуальная модель взаимосвязей инновационного развития и конкурентоспособности украинских предприятий

Таким образом, можно сформулировать основные положения о взаимосвязи инновационного развития и конкурентоспособности предприятия:

- основной детерминантой инновационного развития выступают способы адаптации предприятия к изменениям окружения и его попытки изменений окружения;
- сами способы адаптации к окружению и изменениям окружения могут приобретать характер как осознанных, так и неосознанных действий. Репертуар данных действий определяется системами внутренних и внешних отношений, сложившимися «ролями», которые играют как отдельные работники, так и организация в целом;
- достижение конкурентоспособности осуществляется первоначально в рамках существующего репертуара инновационных действий. Длительное несоответствие приемлемого и действительного положения дел может привести к расширению или полной смене репертуара инновационных действий фирмы. Такое расширение возможно как путем собственного творчества, так и путем изменения скорости или форм переноса инноваций от их носителей (других компаний, консультантов и т.п.);
- конкурентоспособность предприятия всегда выступает относительно других компаний. Соответственно, можно ожидать, что соответствие среднему уровню конкурентоспособности достигается путем следования стандартным инновационным рутинным и/или общепризнанным изменениям «инновационных поз». Уровень конкурентоспособности, который значительно отличается (в ту или иную сторону), должен предусматривать другие инновационные рутинные или «изменения инновационных поз», не совпадающих с общепризнанными.

ВЫВОДЫ

Приведенная интегральная модель, отражающая наличие и устойчивость воспроизведения цикла «конкурентоспособность – инновационное развитие – конкурентоспособность» имеет особую ценность не столько для определения особенностей деятельности каждого отдельного предприятия, сколько для разработки и прогнозирования последствий мер государственной промышленной политики, особенно на уровне отраслей. Ведь на уровне отрасли конкурентоспособность предприятия на 20–50 % определяется уровнем конкурентоспособности отдельных параметров продукции. В свою очередь, каждый из параметров конкурентоспособности продукции является следствием не только внешних «объективных факторов», но и пройденного предприятием и отраслью в целом специфической «инновационной траектории». Сами же

«инновационные траектории» зависят как от наличия ресурсов на проведение тех или иных инноваций (и здесь мы можем говорить о специфических формах и уровне государственной поддержки тех или иных инновационных мероприятий и различных отраслях), так и от конкурентного окружения фирмы, специфики региона.

Поэтому «меры по защите отечественного производителя» приобретают совершенно иной смысл и характер. По краткосрочным горизонтом подобных мероприятий, направленных на фиксацию экономического положения предприятий и отраслей, следует видеть стратегический, долгосрочный горизонт – поддержание необходимого конкурентного давления, заставляет предприятия прибегать к активным инноваций и повышает их конкурентоспособность в долгосрочном плане.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Dewar R. D., Dutton J. E. The Adoption of Radical and Incremental Innovations : An Empirical Analysis, Management Science, 32, 1422-1433, 1986.
2. Mudd S. The Place of Innovativeness in Model of the Adoption Process : An Integrative Review. Technovation, 1990. 10. 119-116.
3. Arthur D. Little. The Innovative Company : Using Policy to Promote the Development of Capacities for Innovation. Final Report to Participating Government. OECD NIS Project. UK Cambridge, 2001.
4. OECD. Managing National Innovation Systems. Paris : OECD, 1999; OECD Dynamising National Innovation Systems. Paris : OECD, 2002.
5. OECD. Boosting Innovations: The Cluster Approach. Report from the Focus Group on Clusters. Paris : OECD, 1999.

РАСХОДЫ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ УКРАИНЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Черновская Марьяна Михайловна

Буковинский государственный финансово-экономический университет, соискатель (Украина)

e-mail: MChernovska@yandex.ru

РЕЗЮМЕ

В статье осуществлена оценка финансирования и структура расходов местных бюджетов за 2010–2012 гг. (на примере бюджета г. Черновцы), обоснована необходимость повышения эффективности системы расходов местных бюджетов, мониторинга результативности местных расходов, проблемы финансовой децентрализации и бюджетной самостоятельности, определены приоритетные направления по улучшению финансовой политики регионов с целью их устойчивого развития.

Ключевые слова: местные финансы, местные бюджеты, финансовые ресурсы региона, финансовая политика, государственная региональная политика, финансовая децентрализация.

ABSTRACT

In the article assesses the financing and structure of local budgets for 2010–2012 (for example budget Chernivtsi City), the necessity of improving the effectiveness of local budgets, monitor the performance of local costs, problems of fiscal decentralization and fiscal autonomy in the priorities for improvement of the financial policy of regions with a view to sustainable development.

Keywords: local finance, local budgets, the financial resources of the region, fiscal policy, state regional policy, fiscal decentralization.

РЕЗЮМЕ

У статті здійснено оцінку фінансування та структура видатків місцевих бюджетів за 2010–2012 рр. (на прикладі бюджету м. Чернівці), обґрунтовано необхідність підвищення ефективності системи видатків місцевих бюджетів, моніторингу результативності місцевих витрат, проблеми фінансової децентралізації та бюджетної самостійності, визначено пріоритетні напрямки щодо покращення фінансової політики регіонів з метою їх сталого розвитку.

Ключові слова: місцеві финанси, місцеві бюджети, фінансові ресурси регіону, фінансова політика, державна регіональна політика, фінансова децентралізація.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

В условиях социально-экономических трансформаций, которые происходят в Украине, важная роль в удовлетворении потребностей территориальных общин в социальных услугах отводится органам местного самоуправления. Необходимым условием для реализации собственных и делегированных полномочий указанных органов власти является адекватный потребностям объем финансовых ресурсов. Однако на современном этапе развития государства украинское общество столкнулось со многими проблемами функционирования местных финансов, которые негативно влияют на возможности обеспечения конституционных прав украинских граждан (в том числе и на здравоохранение, социальную защиту, образование). К основным из них можно отнести: низкий уровень самостоятельности органов местного самоуправления; нечеткое разграничение функций между государственной властью и местным самоуправлением; неразвитость местного налогообложения; необеспеченность достаточным объемом бюджетных средств делегированных государством полномочий органам местного самоуправления; неэффективное использование средств местных бюджетов и т. д.

Местные бюджеты играют важную роль в обеспечении макроэкономической стабильности, реализации социальных программ, а также выступают главным инструментом реализации государственной региональной политики и решение таких важных задач, как структурная перестройка экономики, выравнивание социально-экономического развития регионов, развитие местного хозяйства, осуществление жилищного строительства, благоустройства т. д.

Местные бюджеты отражают политику органов местного самоуправления, являются основным инструментом реализации. Органы местного самоуправления самостоятельно определяют приоритеты в своей деятельности, ставят цели и задачи, воплощение которых обеспечивается за счет средств местных бюджетов.

Целью статьи является выявление основных направлений совершенствования системы расходов местных бюджетов, а также направлений повышения эффективности использования расходов местных бюджетов, таких как система бюджетирования, ориентированная на результат, мониторинг результативности расходов, процесс финансовой децентрализации, внедрение среднесрочного планирования.

Проблемам формирования расходной части местных бюджетов посвятили труда С. А. Буковинский, В. И. Кравченко, О. П. Кириленко, О. Д. Василик, К. В. Павлюк, С. И. Юрий и многие другие ученые. Однако,

учитывая постоянные изменения в бюджетном законодательстве и неоднозначность взглядов ученых, проблематика осуществления расходов местных бюджетов требует дальнейших научных поисков.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

В демократическом государстве расходы бюджета наиболее полно удовлетворяют потребности граждан. Расходы местных бюджетов особенно тесно связаны с интересами всех слоев населения и существенно влияют на социальное, культурное, экономическое развитие конкретных территорий и государства в целом. При обеспечении общественных потребностей жителей определенной территории за счет местного бюджета, есть возможность более полно учитывать их интересы, поскольку именно местные власти владеют информацией о потребностях и предпочтениях граждан и могут создать необходимые условия для оказания тех благ и услуг, в которых они больше всего нуждаются [8, с. 13].

Исполнение расходной части бюджета связано с использованием бюджетных средств, что в экономической литературе называется бюджетным финансированием. Этот вопрос всегда был в центре внимания ученых и практиков, поскольку в процессе финансирования раскрывается назначение бюджета, его направленность на выполнение функций государства и органов местного самоуправления, характеризуется уровнем полезности этих функций для общества, стратегическое направление его развития.

В финансовой науке отсутствуют единые подходы к трактовке сущности расходов бюджета государства. Теоретическая неопределенность является причиной наличия большого количества недостатков, связанных с организацией, качеством и эффективностью планирования, финансирования и бюджетного контроля над расходами государственного и местных бюджетов. В отечественной и зарубежной экономической литературе общепринятым является подход к определению сущности бюджетных расходов, которые имеют экономический смысл, обусловленный общественным способом производства, природой и функциями государства, они играют решающую роль в удовлетворении потребностей социально-экономического развития страны.

О. Василик понимает расходы местных бюджетов как такие, которые непосредственно связаны с интересами широких слоев населения и существенно влияют на общие социальные процессы в государстве и, прежде всего, на уровень благосостояния населения, образованности, обеспеченности медицинскими услугами, а также услугами в области культуры, спорта, социальной защищенности на случай непредвиденных обстоятельств [5, с. 179]. Рассматривая сущность расходов и их роль в распределительных процессах, можно согласиться с определением, предложенным С. Юрием, который отмечает, что расходы бюджета олицетворяют экономические отношения, возникающие в связи с распределением централизованного фонда денежных средств государства и его использованием по целевому назначению [9, с. 46]. Но наиболее точным, по нашему мнению, является определение В. Демьянишина, который считает, что бюджетные расходы – это завершающий этап перераспределительных процессов, связанный с распределением и использованием централизованного фонда денежных средств государства в соответствии с его функциями [6, с. 136].

В статье 2 Бюджетного кодекса Украины указано, что расходы бюджета – это средства, направленные на осуществление программ и мероприятий, предусмотренных соответствующим бюджетом. К расходам бюджета не относятся: погашение долга, предоставление кредитов из бюджета, размещение бюджетных средств на депозитах, приобретение ценных бумаг, возврат излишне уплаченных в бюджет сумм налогов и сборов (обязательных платежей) и других доходов бюджета, проведение их бюджетного возмещения [2]. Стоит отметить, что Бюджетный кодекс Украины трактует затраты бюджета как расходы бюджета, предоставление кредитов из бюджета, погашение долга и размещение бюджетных средств на депозитах, приобретение ценных бумаг, то есть акцентируется внимание на их форме. Поэтому, можно считать это определение несовершенным, поскольку оно не раскрывает сущности понятия расходов бюджета как объективного экономического явления.

Расходы местных бюджетов отражают те же социально-экономические отношения, что и расходы государственного бюджета, но на местном уровне с учетом региональных особенностей, функций и полномочий органов местного самоуправления.

Формирование расходов местных бюджетов происходит путем закрепления за органами государственной власти и местного самоуправления расходных функций. Конечной целью разграничения расходных полномочий является распределение между ними тех функций, которые будут должным образом выполняться. Финансирование расходов местных бюджетов, использование местных финансовых ресурсов тесно связано с расходами государственного бюджета. Ведь именно государство, используя финансовые ресурсы, обеспечивает возможность реализации задач и функций, стоящих перед ней на том или ином этапе развития общества. Поэтому нужно учитывать, что этот процесс влияет на развитие, как финансовой системы, так и совокупности финансовых ресурсов, которые аккумулируются на уровне территориальных общин. Следует отметить, что, чем выше степень развития общества и государства, тем больше используется финансовых ресурсов для решения поставленных задач и удовлетворения их интересов.

Сегодня эти средства достигли значительных сумм, поскольку усиление роли государства в экономической и политической жизни находит свое отражение в увеличении государственных расходов.

Для обстоятельного исследования некоторых проблем обеспечения финансовыми ресурсами органов местного самоуправления проведем анализ финансирования расходов местных бюджетов, а именно бюджет города Черновцы за 2010–2012 гг.

Расходы бюджета города Черновцы в 2012 г. составляли 953646,7 тыс. грн., что на 204452,6 тыс. грн. больше, чем в 2011 г., и на 220856,1 тыс. грн., чем в 2010 г. Стоит также отметить, что расходы в 2012 г. возросли на 23,2 % в сравнении с 2011 г., и на 27,3% в сравнении с 2010 г. Но в позитивной динамике номинального увеличения финансирования расходов бюджета, необходимо обратить внимание и на удельную часть расходов общего и специального фонда (табл. 1).

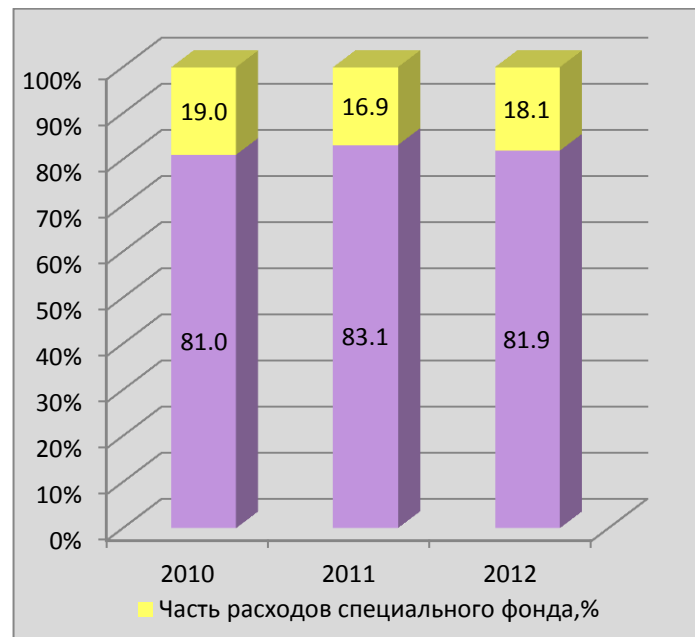
Таблица 1

Динамика исполнения бюджета города Черновцы за 2010–2012 годы*

Показатели	2010 год	2011 год	2012 год
Всего расходов, в т. ч. (тыс. грн.):	732790,6	749194,1	953646,7
- расходы общего фонда, тыс. грн.	593233,0	622641,9	781340,4
- расходы специального фонда, тыс. грн.	139557,6	126552,2	172306,3
Часть расходов общего фонда, %	81,0	83,1	81,9
Часть расходов специального фонда, %	19,0	16,9	18,1

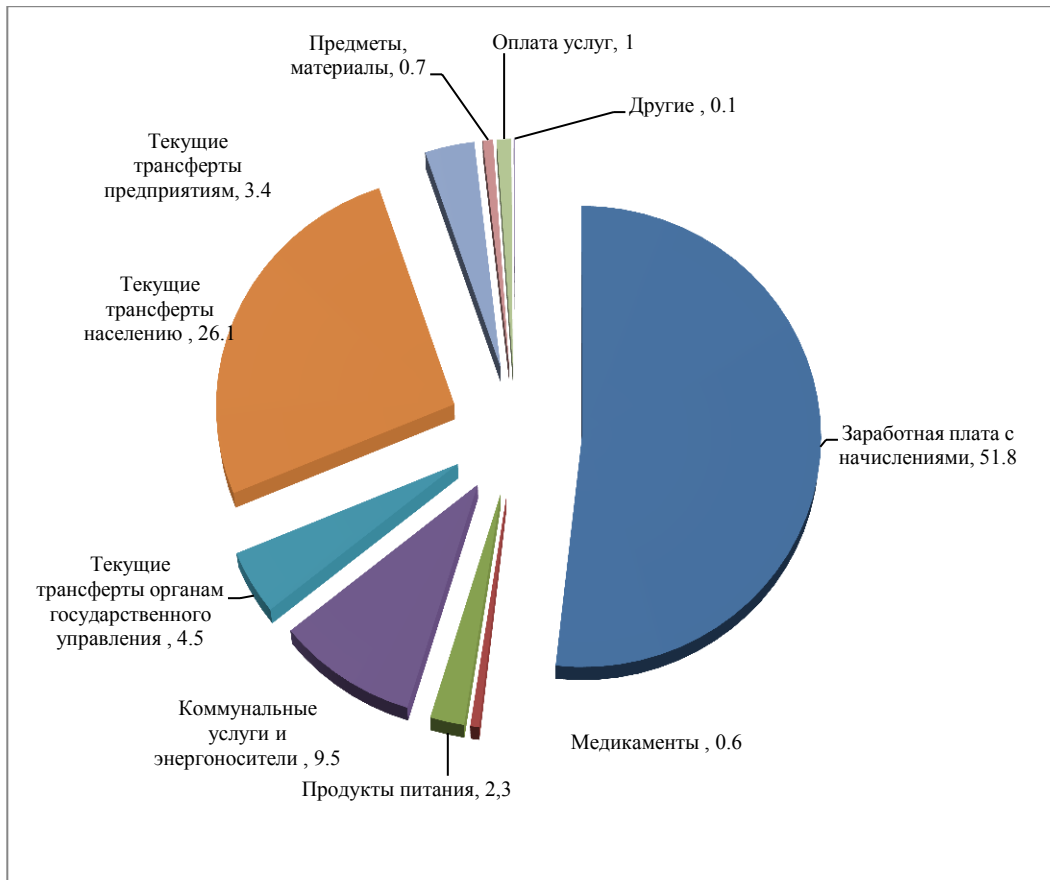
* составлено автором на основании данных Финансового управления Черновицкого городского совета

Из табл. 1 мы можем сделать вывод о том, что, несмотря на то, что финансирование расходов существенно увеличилось, удельная часть расходов общего и специального фонда бюджета города Черновцы практически не изменилась, что означает номинальное увеличение текущих расходов, а не капитальных (бюджет развития) (рис. 1).

Рис. 1. Удельная часть расходов общего и специального фондов бюджета города Черновцы за 2010-2012 гг.*

Расходы общего фонда бюджета города Черновцы в 2012 г. утвержден в объеме 748,9 млн. грн., уточненный план – 801,5 млн. грн., Выполнение составило 781,3 млн. грн., или 97,5 % уточненного плана; по специальному фонду уточненный план – 255,1 млн. грн., исполнение – 172,3 млн. грн., или 67,5% (рис. 2).

Рис. 2. Структура расходов общего фонда бюджета г. Черновцы за экономической классификацией за 2012 год, %

Как видно из рис. 2, наибольшая сумма расходов бюджета города Черновцы в 2012 г. направлена на заработную плату с начислениями – 404,7 млн. грн., что составляет 51,8% в общей сумме расходов.

Стоит также обратить внимание на структуру расходов бюджета за функциональной классификацией (табл. 2).

Приведенные суммы расходов в табл. 2 говорят, прежде всего, о том, что большинство расходов социальной направленности финансируются из местного бюджета. Это выплаты по социальной защите и социальному обеспечению населения, содержание учреждений социально-культурной сферы, расходы на развитие местного хозяйства и т. п.

Наибольшая удельная часть в расходах общего фонда бюджета г. Черновцы в 2012 г. занимают расходы на отрасли социально-культурной сферы (образование, здравоохранение, культуру, физическую культуру и спорт). В 2012 г. доля этих расходов составляла 56% (рис. 3).

В полном объеме проведены расчеты за потребленные в 2012 г. бюджетными учреждениями энергоносители и коммунальные услуги. Вместе с тем, вследствие ограниченности поступлений в общий фонд городского бюджета и не проведение расходов органами Государственной казначейской службы в декабре 2012 г. по состоянию на 01.01.2013 г. возникла кредиторская задолженность по общему фонду бюджета в сумме 5,5 млн. грн.

В специальном фонде городского бюджета значительный удельный вес занимают расходы бюджета развития, которые используются на капитальный ремонт, строительство, реконструкцию объектов коммунальной собственности и социально-культурной сферы, реставрацию памятников архитектуры, истории и культуры, приобретение техники и оборудования для коммунальных нужд города и учреждений социально-культурной сферы. В 2012 г. указанные расходы составили 32,7 млн. грн., что на 30,5% больше чем в 2011 г. Динамику расходов бюджета развития показано на рис. 4.

Таблица 2

Структура расходов бюджета г. Черновцы за 2010–2012 гг.* (тыс. грн.)

№	Показатели	2010	2011	2012
1.	Государственное управление	40739,4	39340,8	36824,9
2.	Образование	196482,9	215489,7	272336,0
3.	Здравоохранение	125452,7	130859,5	162773,3
4.	Социальная защита и социальное обеспечение	131538,4	167642,2	195826,3
5.	Жилищно-коммунальное хозяйство	39563,1	66211,6	92214,4
6.	Культура и искусство	18665,2	20133,3	24935,6
7.	Средства массовой информации	547,3	543,4	558,2
8.	Физическая культура и спорт	4337,4	5046,5	5427,9
9.	Строительство	46530,1	49987,8	51857,3
10.	Сельское хозяйство, лесное хозяйство, рыболовство и охота	146,2	79,8	60,4
11.	Транспорт, дорожное хозяйство, связь, телекоммуникации и информатика	26503,9	25256,0	41852,2
12.	Другие услуги, связанные с экономической деятельностью	169,7	258,0	183,5
13.	Охрана окружающей природной среды и ядерная безопасность	11,0	0	0
14.	Предупреждение и ликвидация чрезвычайных ситуаций и последствий стихийных бедствий	1137,9	1168,1	1201,0
15.	Целевые фонды	25999,0	16185,0	15712,6
16.	Расходы, не отнесенные к основным группам	13747,7	10680,1	9489,3
17.	Межбюджетные трансферты (средства, передаваемые в бюджеты других уровней)	61218,7	312,3	42503,8
	Всего расходов	732790,6	749194,1	953646,7

* составлено автором на основании данных Финансового управления Черновицкого городского совета

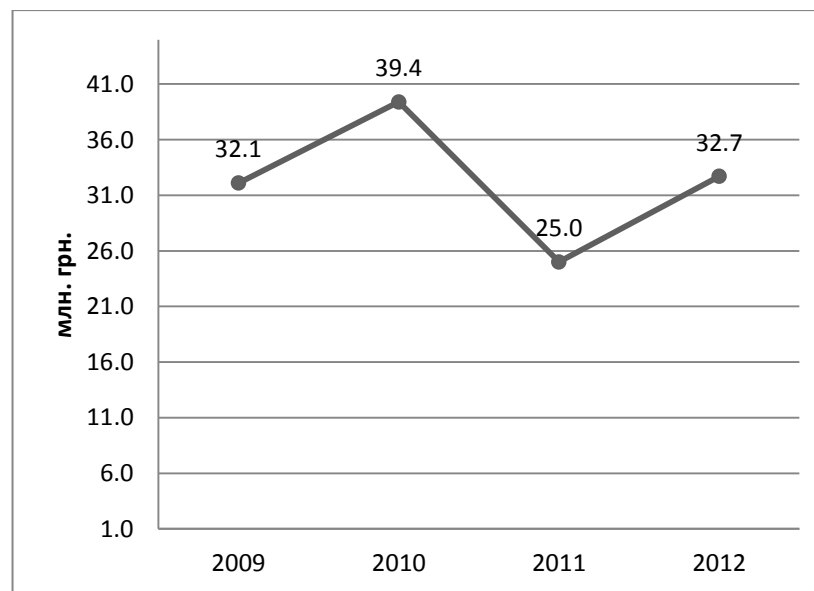

Рис. 3. Структура расходов общего фонда бюджета г. Черновцы за функциональной классификацией за 2012 год, %

Средства городского фонда охраны окружающей природной среды использованы в 2012 г. в сумме 2,4 млн. грн., в том числе:

а) предоставление финансовой поддержки: городскому коммунальному производственному тресту зеленого хозяйства и противооползневых работ на возмещение стоимости посадочного материала для проведения мероприятий по озеленению города – 0,05 млн. грн.; на реконструкцию городских очистных сооружениях – 0,3 млн. грн. (в т. ч. погашение кредиторской задолженности на 01.01.2012 г. – 0,02 млн. грн.);

б) проведение мероприятий по озеленению города – 0,6 млн. грн. (в том числе погашения кредиторской задолженности на 01.01.2012 г. – 0,06 млн. грн.);

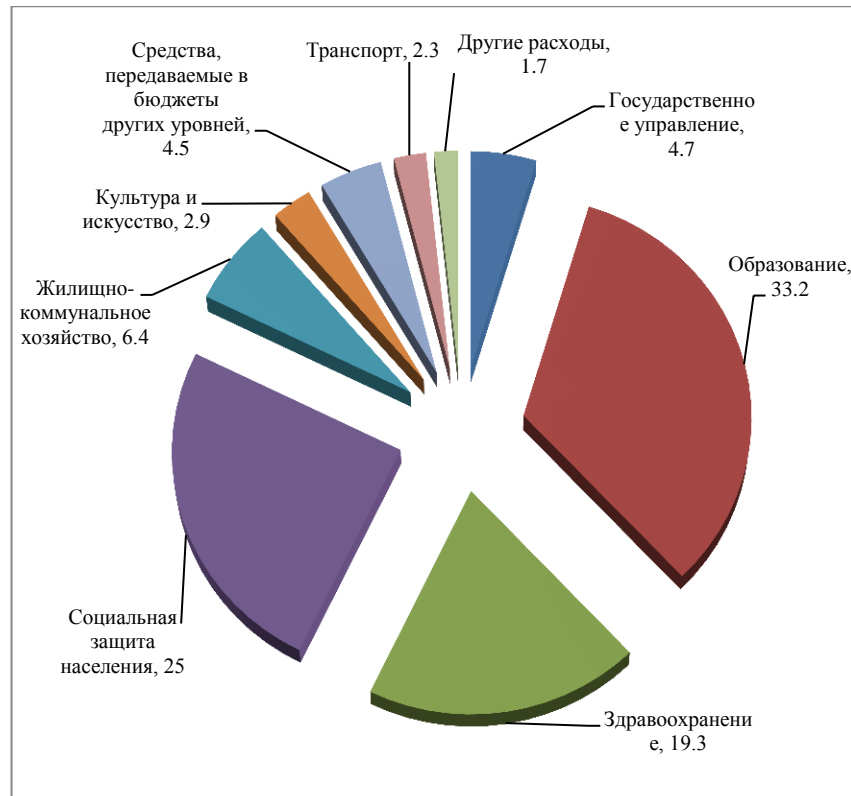

Рис. 4. Динамика расходов бюджета развития г. Черновцы за 2009–2012 гг., млн. грн.

в) проведение берегоукрепительных работ и мероприятий по защите от подтопления и затопления – 1,3 млн. грн. (в т. ч. погашения кредиторской задолженности на 01.01.2012 г. – 0,2 млн. грн.);

г) строительство насосной станции и напорного канализационного трубопровода для отвода сточных вод с полигона – 0,1 млн. грн.

Городской бюджет на 2013 г. принят на сумму 921,9 миллиона гривен. По сравнению с бюджетом 2012 г. он вырос на 74 миллиона гривен. Городской бюджет на 2013 г. сформирован с учетом требований Бюджетного и Налогового кодексов Украины, Программы экономического и социального развития города Черновцы на 2013 г.

Наибольший удельный вес занимают расходы на социально-культурную сферу. В частности, на образование предусмотрено 294,3 млн. грн., здравоохранение – 148,1 млн. грн., культуру – 27,3 млн. грн., физическую культуру и спорт – 6,2 млн. грн. На выполнение молодежных программ в городском бюджете на 2013 г. предусматривается 2,1 млн. грн., на социальную защиту населения – 7,7 млн. грн. На финансирование жилищно-коммунального хозяйства города в целом предусмотрено 127,5 млн. грн. Расходная часть городского бюджета в полном объеме учитывает потребность в средствах на заработную плату, оплату коммунальных услуг и энергоносителей.

Стоит подчеркнуть, что местные бюджеты в современных условиях являются одним из источников удовлетворения жизненных потребностей населения. То есть, необходимо вводить понятие финансовой децентрализации на местном уровне. Это процесс распределения функций, финансовых ресурсов и ответственности за их использование между центральными и локальными уровнями управления. В зарубежных странах вместо финансовой используется термин «фискальная децентрализация». Основоположником идеи фискальной децентрализации был американский экономист Ч. Тибу. По его мнению, именно фискальная децентрализация позволяет субнациональным органам управления получать автономию по финансированию и обеспечению населения общественными товарами и услугами. Децентрализация нужна для максимального приближения услуг к населению, совершенствование системы управления, повышение эффективности решения задач, переданных на локальный уровень [7, с. 14].

Финансовая децентрализация является одним из главных принципов формирования бюджетов в европейских странах. И, хотя в Украине степень бюджетной централизации еще достаточно высока и до сих

пор существует принцип формирования бюджета «сверху-вниз», определенный прогресс в этом направлении уже есть.

Одним из условий совершенствования системы местных бюджетов по расходам является внедрение системы бюджетирования, ориентированной на результат. В общем виде бюджетирование, ориентированное на результат, можно определить как систему формирования бюджета, отражающую связь между бюджетными расходами и достигнутыми результатами. Именно такой подход используется при планировании бюджета развитых стран мира, в том числе ЕС, США, Канады, Австралии, Новой Зеландии. Но система бюджетирования, ориентированная на результат, применяется в Украине с начала 2004 г. только на государственном уровне [10, с. 94]. Действующие нормативно-правовые акты требуют дальнейшего расширения сферы реализации метода на местах – на уровне местных бюджетов [4, с. 9].

ВЫВОДЫ

Главными задачами по совершенствованию финансирования расходов местных бюджетов в Украине являются: перераспределение функций между местными и государственным бюджетом; постепенный переход к децентрализации государственных финансов; который заключается в том, что на государственном уровне (за счет средств государственного бюджета) должны финансироваться только те расходы, связанные с выполнением общегосударственных потребностей: оборона страны, содержание законодательной и исполнительной власти, развитие фундаментальной науки, структурная перестройка экономики. За счет централизованных финансовых источников должны также финансироваться расходы по выравниванию социальной обеспеченности регионов.

Финансовые проблемы местного уровня рационально решать за счет средств соответствующих местных бюджетов. Приоритетной задачей бюджетной региональной политики Украины в ближайшие годы должны стать: переориентация расходов местных бюджетов на модернизацию бюджетного сектора экономики, повышения его эффективности, снижение материало- и энергоемкости.

Необходимой предпосылкой решения таких задач является переход к системе среднесрочного бюджетного планирования и соответствующего включения ежегодных бюджетов в систему среднесрочных приоритетов государства. Это позволит оценивать среднесрочные экономические и финансовые последствия законопроектов социальной направленности и текущих бюджетных решений, а, следовательно, создаст условия для увеличения предсказуемости бюджетной политики и уменьшения влияния политических факторов на рост государственных расходов, повышение эффективности бюджетных инвестиций, укрепление долгосрочной стабильности государственных и местных финансов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Конституция Украины : принята на пятой сессии Верховной Рады Украины 28 июня 1996 [Текст] : по состоянию на 1 января 2014 // Ведомости Верховной Рады Украины, 1996. – № 30.
2. Бюджетный кодекс Украины [Текст] : по состоянию на 1 января 2014 : утвержден Верховной Радой Украины № 2456-VI от 08 июля 2010 // Ведомости Верховной Рады Украины. – 2010. – № 50-51.
3. О местном самоуправлении в Украине [Текст] : Закон Украины от 21 мая 1997 года № 280/97-ВР : по состоянию на 01 января 2014 года // Ведомости Верховной Рады Украины. – 1997. – № 24.
4. Бойцун Н. Е. Адаптация европейского опыта управления местными финансами в Украине [Текст] / Н. Е. Бойцун // Финансы Украины. – 2005. – № 5. – С. 6–11.
5. Василик О. Д. Теория финансов : учеб. [Текст] / О. Д. Василик. – К. : НИОС. – 2003. – 416 с.
6. Демьянишин В. Проблемы сущности и состава расходов местных бюджетов [Текст] / В. Демьянишин, А. Тулулюк // Мир финансов. – 2008. – № 3 (16). – С. 135–143.
7. Жемеренко Е. В. Использование средств местных бюджетов Украины [Текст] / Е. В. Жемеренко // Финансы Украины. – 2005. – № 8. – С. 12–18.
8. Кириленко О. П. Теория и практика бюджетных инвестиций : монография [Текст] / О. П. Кириленко, Б. С. Малиняк. – Тернополь : Экономическая мысль, 2007. – 288 с.
9. Финансы : учеб. [Текст] / Под ред. С. И. Юрия, В. М. Федосова. – К. : Знание, 2008. – 611 с.
10. Цугунян А. М. Основные направления совершенствования системы расходов местных бюджетов [Текст] / А. М. Цугунян // Экономика и управление. – 2013. – № 2. – С. 89–95.

ІНСТИТУЦІЙНІ РЕГУЛЯТОРИ РИНКУ ПРАЦІ В АГРАРНІЙ СФЕРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Мармуль Лариса Олександрівна,
Толубко Олександр Володимирович,
Лебедь Дмитрик Аркадієвич

Державний університет телекомунікацій, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки
(Україна),

Національний університет імені Тараса Шевченка, кандидат економічних наук, доцент (Україна)

Херсонський національний аграрний університет, аспірант (Україна)

e-mail: kle87@mail.ru

РЕЗЮМЕ

У статті здійснено теоретичне обґрунтування сутності, складу, завдань та функцій інституційних регуляторів ринку трудових ресурсів агросфери, виявлено чинники розвитку ринку та його інституційного регулювання, поглиблено методичні засади оцінки розвитку ринку трудових ресурсів та ефективності використання його інституційних регуляторів. Визначено демографічні, виробничо-галузеві, організаційно-управлінські особливості формування та розвитку трудових ресурсів агросфери, територіальні особливості їх розміщення та відтворення, у тому числі наявність депресивних у трудоворесурсному відношенні поселень та територій. Здійснено всебічний аналіз структурних зрушень в освітньому та кадровому забезпеченні, зайнятості та безробітті, доходах та соціальному захисті зайнятих.

Ключові слова: ринок праці, трудові ресурси, інституційні регулятори, зайнятість, безробіття, соціальний захист, управління, ефективність, сталий розвиток.

РЕЗЮМЕ

В статье осуществлено теоретическое обоснование сущности, состава, задач и функций институциональных регуляторов рынка трудовых ресурсов аграрной сферы, выявлены факторы развития рынка и его институционального регулирования, углублены методические основы оценки развития рынка трудовых ресурсов и эффективности использования его институциональных регуляторов. Определены демографические, производственно-отраслевые, организационно-управленческие особенности формирования и развития трудовых ресурсов аграрной сферы, территориальные особенности их размещения и воспроизведения, в том числе наличие депрессивных в трудоворесурсном отношении поселений и территорий. Осуществлен всесторонний анализ структурных сдвигов в образовательном и кадровом обеспечении, занятости и безработице, доходах и социальной защите занятых.

Ключевые слова: рынок труда, трудовые ресурсы, институциональные регуляторы, занятость, безработица, социальная защита, управление, эффективность, устойчивое развитие.

ABSTRACT

The article presents a theoretical study of the essence, structure, objectives and functions of institutional controls agrosphere labor market, the factors of market and institutional regulations, in-depth evaluation of methodological principles of labor market and efficiency of its institutional controls. Determined demographic, industrial and sectorial, organizational and managerial features of the formation and development of human resources agrosphere territorial characteristics placement and restoration, including depressed labor resource availability in respect of settlements and territories. Done comprehensive analysis of structural changes in the education and human resources, employment and unemployment, income and social protection of employees.

Keywords: labor market, human resources, institutional controls, employment, unemployment, social security, management, efficiency and sustainable development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проблеми регулювання ринку праці в аграрній сфері економіки, удосконалення структури трудових ресурсів та підвищення рівня зайнятості мають першочергове значення для підвищення ефективності та конкурентоспроможності аграрного виробництва, розвитку сільських територій, вирішення соціально-економічних проблем сільського населення, зокрема, підвищення рівня та покращення життя сільських жителів. На розвиток трудових ресурсів та зайнятості в аграрній сфері визначально впливають інноваційні чинники, інвестиційне забезпечення галузі та національного господарства в цілому, рівень капіталізації та концентрації сільськогосподарського виробництва, корпоратизації його управління.

Як і власне трудові ресурси та ринок праці, вказані чинники перебувають під регулюючим впливом інституційних факторів або регуляторів. Тому вивчення сукупності, структури, напрямів та сили дії останніх є актуальним та своєчасним завданням організації ринку трудових ресурсів та управління його сталим розвитком. Інституційні регулятори здійснюють важливий вплив на професійну підготовку та кадровий склад

працюючих, освітній рівень, організацію громадських робіт, інші аспекти зайнятості на селі. З іншої сторони, вони також визначають характер соціально-трудова відносин в аграрній сфері, впливають на мотивацію праці, соціальні гарантії та стандарти життєдіяльності.

Необхідно відзначити, що проблеми функціонування ринку праці, формування та розвитку трудових ресурсів, людського капіталу аграрної сфери досліджувались у працях відомих вчених-економістів: С. І. Бандура, О. О. Бендасюка, Л. М. Бородіної, В. С. Дієсперова, О. Ю. Єрмакова, Г. І. Купалової, Е. М. Лібанової, Л. О. Мармуль, Т. І. Олійник, В. В. Онікієнка, О. В. Панужник, Л. В. Транченко, І. Н. Топіхи, Л. Г. Чернюк, К. І. Якуби. Проте комплексні дослідження інституційних регуляторів ринку трудових ресурсів аграрної сфери у взаємозв'язку з ефективністю аграрної праці, її продуктивністю, мотивацією, наявністю зайнятості та безробіття на селі потребують подальшого вивчення. Наукове та практичне значення вирішення окресленого кола проблем зумовили вибір теми, мету, завдання, зміст та висновки статті.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Необхідно відзначити, що інституційне регулювання економіки як об'єкт економічних досліджень розвивається порівняно недавно. У найбільш широкому розумінні його можна визначити як цілеспрямований вплив різних соціальних та економічних інститутів, спрямований на упорядкування, формалізацію і стандартизацію соціально-економічних відносин, вирішення конфліктів та узгодження інтересів суб'єктів у процесі розвитку життєдіяльності населення. Саме за допомогою інститутів здійснюється управлінська та регуляторна діяльність. Складністю інституціоналізму як сучасного напрямку розвитку економічної думки є надзвичайно широкий об'єкт та предмет досліджень. Проте він дозволяє розглядати їх не у процесі функціонування, а у процесі розвитку та структурних зрушень.

Існують різні підходи щодо визначення та класифікації соціальних та економічних інститутів, їх функцій, значення, напрямів та сили впливу. Тому доцільно їх розглядати стосовно конкретного об'єкту досліджень ринку праці та трудових ресурсів агросфери. Зміст їх інституційного регулювання полягає у забезпеченні відтворення трудових ресурсів, збалансованої структури ринку, збільшення зайнятості та зменшення безробіття, удосконалення трудових ресурсів потенціалу, зростання мотивації праці в агросфері та її продуктивності, покращення рівня та якості життя зайнятих в агросфері. Інституційними регуляторами, на нашу думку виступають наступні інститути та їх сукупності: сім'я, суб'єкти аграрного господарювання, державні установи, громадські та професійні об'єднання, профспілки. Наступну групу регуляторів утворюють правові (нормативно-законодавчі акти) та економічні регулятори – власність, прибутки, податки, конкуренція. Інституційними регуляторами ринку праці є також соціально-психологічні та морально-етичні аспекти життєдіяльності – традиції, звичаї, морально-етичні норми, світоглядні та культурні цінності тощо.

Важливим є також визначення сукупностей інституційних регуляторів прямого і непрямого впливу на ринок праці агросфери. Пряме регулювання забезпечують Кодекс законів про працю, нормативно-законодавчі акти про розвиток агросфери та сільських територій, програми розвитку зайнятості на селі, бюджетної підтримки депресивних регіонів, діяльність служб зайнятості, органів соціальної опіки, громадських об'єднань, органів місцевого самоврядування, регіональних та державних органів влади. Опосередкований вплив мають засоби та програми демографічної, митної, цінової та податкової політики, міграційні умови, соціальні гарантії та стандарти життєдіяльності сільських та міських жителів, поселенська мережа тощо.

У методологічному та методичному відношенні підхід дозволяє досліджувати ринок трудових ресурсів агросфери з позицій теорії споживчого попиту, соціально-економічної теорії добробуту, аналізу великих корпорацій. Враховуючи орієнтацію інституційних регуляторів на розвиток та структурні зміни, доцільно оцінювати їх ефективність щодо трудових ресурсів агросфери та ринку праці через здійснення та результативність індикативного планування та прогнозування, у тому числі з урахуванням інноваційних чинників та глобальних тенденцій зайнятості та використання трудових ресурсів в агросфері.

Необхідно зазначити, що економічна активність сільського населення в Україні є досить значною – 67,6%, у тому числі у працездатному віці – 74,4%. В останні роки рівень економічної активності та зайнятості селян показує тенденцію до зростання. Проте на селі значного розвитку набув феномен самозайнятості населення. За різними оцінками, в особистих господарствах зайнято понад 5,5 млн. чол. Однак рівень зареєстрованого безробіття значно перевищує міські показники і дорівнює 3,4%. Найбільшу кількість за причинами безробіття становлять вивільнені з економічних причин – 36,5%, через оформлення пенсій за віком – 25,8%; непрацевлаштована молодь – 18,5%. Середнє навантаження безробітних на 1 вакантну посаду досягає 6 осіб. Через низькі матеріальні та моральні стимули люди не бажають працювати в аграрній сфері.

Враховуючи особливості розвитку та структурні зрушення на ринку праці, важливо відмітити позитивну діяльність Державної служби зайнятості як інституційного регулятора. З її допомогою було забезпечено в останні 10 років перенавчання понад 160 тис. фахівців сільського господарства. Проте більшої активності потребує задіяння економічних та соціально-психологічних регуляторів, діяльність профспілок, громадських організацій та місцевого самоврядування, сільських громад, фермерських господарств, інших видів підприємництва та агробізнесу.

Всебічний аналіз ринку праці та трудових ресурсів агросфери, ефективності їх інституційного

регулювання дозволив дійти до висновків про нерівномірність та неоднакову інтенсивність використання інституційних регуляторів, неузгодженість або дублювання функцій. Тому організаційно-економічний механізм інституційного регулювання повинен забезпечити їх раціональну структуру та обсяги впливів. У його складі провідна роль має належати інститутам сім'ї, навчальних закладів, господарських структур, організацій, державних органів, громадських організацій та профспілок. Варто зазначити, що в агросфері функціонує понад 100 громадських об'єднань, але їх ефективність є вкрай низькою. Діяльність таких об'єднань не завжди відома широкому загалу, у них відсутні або незначні стимули для розвитку видів діяльності, формування позитивного іміджу аграрної праці, отже, потребує удосконалення.

Провідна роль у вдосконаленні структури та забезпеченні сталого розвитку ринку праці та трудових ресурсів агросфери належать нормативно-законодавчим та економічним регуляторам. Мова йде про дотримання законів про працю та зайнятість населення, зарплату, податки на прибутки, соціальні відрахування, бюджетну підтримку аграрного виробництва та сільських територій, пільги багатодітним або малозабезпеченим сім'ям, протекціонізм вітчизняних товаровиробників на аграрних ринках тощо. Важливе значення має дотримання морально-етичних норм у соціально-трудових відносинах, забезпечення належного морально-психологічного клімату у трудових колективах та сільських громадах.

Важливе значення як інституційні регулятори мають загальнонаціональні та регіональні програми, плани та прогнози розвитку сільського господарства, сільських територій, трудових ресурсів у їх складі або як самостійних об'єктів інституційного регулювання. Прикладом реалізації таких програм є обласні та державна програми розвитку сільського господарства на період до 2015–2020 рр., програми стимулювання розвитку тваринництва в особистих господарствах, стратегічна ініціатива "Рідне село" тощо. Проте комплексна програма збільшення зайнятості та удосконалення структури трудових ресурсів, сталого розвитку ринку праці агросфери потребує подальших розробок з урахуванням капіталізації та концентрації аграрного виробництва, необхідності кооперування дрібних та середніх товаровиробників, формування альтернативної зайнятості, організації сільських територій [1].

Інституційними регуляторами кадрового забезпечення є відповідні служби, міністерства та відомства, нормативно-законодавчі норми та економічні важелі регулювання навчання та перенавчання зайнятих в агросфері. Їх діяльність повинна бути спрямована на фундаментальність освіти, удосконалення навчально-освітніх програм та вимог, підвищення їх інноваційності, практичну підготовку учнів та студентів у реальних господарських умовах, створення та акредитацію навчально-дослідницьких університетів, реструктуризацію вищої аграрної освіти з метою зменшення витрат на утримання ВНЗ, підвищення якості їх роботи. Велике значення має надання якісної освіти у сільських школах, забезпечення їх транспортної доступності для сільських дітей.

Особливої уваги заслуговує використання інституційних регуляторів соціального захисту трудових ресурсів агросфери. Необхідно зазначити, що кількість найманих працівників у галузі порівняно з пореформеним періодом скоротилася на 75,8%. Середньодушовий рівень доходів селян є майже на 20,0% менший, ніж у містах. Бюджетне фінансування соціальної інфраструктури села за останні роки зменшилося на 50,0–70,0%, різко зменшилось надання соціальних послуг. Між тим, нормативна забезпеченість ними сприяє зростанню продуктивності праці у виробництві більш, ніж у 2,0 разів, збалансованість структури виробничих і соціальних фондів – майже на 30,0%. Це вказує на необхідність комплексного розвитку сільських територій на засадах інститутів приватно-державного партнерства [2].

ВИСНОВКИ

Вагому роль у забезпеченні сталого розвитку ринку трудових ресурсів в аграрній сфері відіграють інститути підприємництва та агробізнесу. Між тим середній клас на селі формується дуже повільно. Серед причин неможливості відкриття власної справи 30,0% займають відсутність капіталу або інвестицій, 15,0% – високі податки, 15,0% – відсутність необхідних знань. Незадовільно розвиваються альтернативні види діяльності на селі, особливо сільський туризм, дорадництво, інноваційні технології у роботі та побуті.

З огляду на те, що зайнятість в особистих господарствах у перспективі збережеться, доцільно розвивати інститути розширення світогляду особистості, удосконалювати соціально-культурний розвиток. Тому при сільських радах, школах, бібліотеках або клубах доцільно створити комп'ютерні курси або гуртки для літніх людей, осередки дорадництва, вивчення та поширення народних традицій та промислів, туризму та рекреації тощо. Функціонування таких інститутів сприяє не тільки удосконаленню ринку трудових ресурсів агросфери, але й підвищенню престижу сільського життя, якості життєдіяльності сільських жителів, патріотичному вихованню молодого покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Лебедь Д. А. Основні напрями підвищення зайнятості в аграрному виробництві / Д. А. Лебедь // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – 2011. – Вип. 3. – Т.1. Економічні науки. – С. 121–125.
2. Лебедь Д. А. Наукові засади формування трудових ресурсів аграрних галузей в сучасних умовах господарювання / Л. О. Мармуль, Д. А. Лебедь // Таврійський науковий вісник : збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 82. – С. 73–79.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ВІДНОСИН В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Бойко В'ячеслав Іванович

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, кандидат філософських наук, доцент, перший проректор Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (Україна)

e-mail: innolanovykova@gmail.com

РЕЗЮМЕ

У статті розглядаються змістовні характеристики соціально-культурних відносин з позицій регіональної економіки та розвитку. Обґрунтовуються організаційно-економічний механізм їх реалізації та стратегічне управління здійсненням, визначаються їх принципи, методи та інструменти.

Ключові слова: соціально-культурні відносини, організаційно-економічний механізм, регіональний розвиток, стратегічне управління.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются содержательные характеристики социально-культурных отношений с позиций региональной экономики и развития. Обосновываются организационно-экономический механизм их реализации и стратегическое управление осуществлением, определяются их принципы, методы и инструменты.

Ключевые слова: социально-культурные отношения, организационно-экономический механизм, региональное развитие, стратегическое управление.

ABSTRACT

The article deals content characteristics of social and cultural relations from the standpoint of economy and regional development. Grounded organizational-economic mechanism of their realization and implementation of strategic management, defined by their principles, methods and instruments.

Keywords: socio-cultural relations, organizational and economic mechanism, regional development, strategic management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сучасному етапі здійснення суспільної життєдіяльності в Україні важливе значення має досягнення пріоритетів та пропорцій її регіонального розвитку. Необхідно зазначити, що внаслідок різного просторового розміщення, особливостей регіональних систем розселення, рівнів соціально-економічного розвитку, інфраструктурного забезпечення регіони країни мають значні відмінності. Вони стосуються ролі та місця в бюджетоутворенні країни, наявності або відсутності депресивних територій, спеціалізації у національному та міжнародному поділі праці, зайнятості населення, здійсненні соціально-культурних відносин.

При цьому слід зазначити, якщо виробничо-економічна складова регіонального розвитку є предметом постійної уваги науковців та практиків, то соціальна і, тим більше, соціально-культурна досліджені недостатньо. Враховуючи постійне збільшення соціалізації економіки, складники соціально-культурної сфери, соціально-культурні відносини як вагомні чинники гармонійного розвитку суспільства потребують поглибленого вивчення з метою обґрунтованого управління та регулювання на регіональному рівні.

Необхідно зазначити, що питання формування соціально-культурних відносин та організаційно-економічного механізму їх реалізації не мають достатнього обґрунтування у вітчизняній регіональній економіці. Слід відзначити праці, які стосуються переважно особливосте функціонування соціальної інфраструктури, виконані В. Куценко, Л. Чернюк, К. Якубою та іншими дослідниками. В них визначаються особливості формування та функціонування системи освіти, охорони здоров'я, побутового обслуговування та сервісу. Проте культурні складники соціальної сфери – об'єкти мистецтва, бібліотечної та музейної, виставкової діяльності, фізичної культури і спорту, індустрії розваг та відпочинку – висвітлені недостатньо. Економічного осмислення та оцінки потребують їх функції у формуванні світогляду людей, їх статусу, стандартів споживання, людського капіталу, забезпеченні стійкості розвитку країни та її регіонів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Соціально-культурні відносини визначаються як суспільні відносини з приводу формування, розподілу та доступності соціально-культурних благ. В основі цих процесів лежить органічна потреба людини в особистісній ідентифікації, творчій діяльності та самовираженні, набутті певного соціально-культурного статусу. Важливе значення мають потреби суспільства у формуванні соціально-культурних якостей трудового потенціалу населення, людського капіталу в цілому. При цьому соціально-культурна діяльність є сферою прикладання праці, безпосередньо або опосередковано впливає на інші галузі життєдіяльності.

В результаті розвитку ринкових відносин вона також зазнала значних структурних зрушень та змін. Вони стосуються, насамперед, процесів розширеного відтворення, функцій соціально-культурних відносин, фінансування, впровадження інновацій, нових форм організації, державного регулювання, підтримки та управління. Переваги та недоліки їх ринкової адаптації особливо значимо проявляються на регіональному рівні.

Мова йде про скорочення обсягів соціально-культурних послуг, особливо у сільській місцевості, зменшення їх доступності для широких верств населення, комерціалізацію, втрату національної самобутності та уніфікацію в умовах глобальних впливів. Разом з тим в умовах широкого залучення до світової спільноти є доступними світові культурні надбання, досвід та приклади розвитку та регулювання соціально-культурних відносин, збільшення їх ролі у міжнародному співробітництві, гуманізації суспільства в цілому.

При цьому важливим є збереження національної самобутності кожного народу або етносу, бо саме це є цікавим та викликає інтерес у світі, може бути основою для здійснення інших видів діяльності (наприклад, туризм, народні промисли тощо). Велике значення характер та підтримка соціально-культурних відносин має для відродження депресивних територій, сталого регіонального розвитку в цілому. Залежно від сукупності проблем, які супроводжують їх здійснення на регіональному рівні, доцільно визначати організаційно-економічні механізми удосконалення та стратегії управління.

Це свідчить на користь застосування програмно-цільового підходу щодо належної реалізації соціально-культурних відносин. У теорії та практиці господарювання механізм реалізації такого підходу виражається у формі цільових програм пріоритетного розвитку. Його формують система принципів, методів, цілей та інструментів, спрямованих на одночасне формування змістовних складових якісних характеристик соціально-культурних відносин високого рівня та опосередкований вплив у цьому ж напрямку за рахунок стимулювання процесів інтенсивного економічного зростання і соціального розвитку країни. В основі зазначеного механізму лежить низка принципів, до складу яких віднесено:

- *ефективність*: кожен з означених напрямків управління, незважаючи на соціальний характер проблематики управління, має бути економічно ефективним, конкурентоспроможним та, окрім усіх інших вигід, призводити до створення додаткової вартості і стимулювати її подальшу генерацію;

- *пропорційність та стійкість*: високий рівень взаємозв'язаності і взаємообумовленості означених сфер управління між собою, а також між поліфункціональними сферами управління соціально-культурною життєдіяльністю, обумовлює потребу забезпечення пропорційності окремих елементів і загальної стійкості соціально-культурних систем більш високого рівня, тому що диспропорції та екстерналії є деструктивними чинниками вирішення означених питань;

- *енучність*: операційна підсистема, окрім зв'язків із внутрішнім середовищем здійснення та управління соціально-культурними відносинами, характеризується наявністю значної кількості зв'язків із об'єктами та процесами зовнішнього середовища, більшість з яких завдає об'єктивного впливу на неї, що обумовлює потребу забезпечення її адаптивності до умов зовнішнього середовища та ситуацій, які складаються у внутрішньому вимірі;

- *оптимальність*: реалізація поліфункціонального напрямку управління соціально-культурними відносинами на основі державних цільових програм пріоритетного розвитку потребує створення відповідного управлінського апарату, який має відповідати критеріям достатності та оптимальності. Слід також враховувати, що операційна підсистема, попри її важливість, не є пріоритетною у порівнянні з іншими поліфункціональними напрямками, що визначає потребу оптимального їх співвідношення в частині ресурсного забезпечення [2].

Реалізація організаційно-економічного механізму та принципів управління соціально-культурними відносинами на регіональному рівні та досягнення його цілей ґрунтуються на певній сукупності методів, які можуть використовуватися в процесі функціонування механізму. До сукупності таких методів та інструментів відносяться:

- *фіскальні*: податкові пільги, компенсарні механізми, державні дотації та пріоритети бюджетного фінансування;

- *адміністративні*: державне регулювання окремих видів економічної діяльності, механізми ліцензування та сертифікації тощо;

- *монетарні*: грошово-кредитне регулювання фінансового сектору, інтенсивності інвестиційних процесів та споживчого попиту населення;

- *диспозитивні*: лібералізація соціально-культурної діяльності, запровадження режиму найбільшого сприяння в окремих її видах за принципом дозволеності усього, що напряму не заборонено законом.

Цільова спрямованість управління соціально-культурними відносинами на основі державних цільових програм пріоритетного розвитку обумовлюється його фундаментальним змістом, а також реальним станом окремих його напрямків, який ідентифікується в процесі аналітичного дослідження. Система цілей управління складається з таких елементів:

- підвищення рівня та якості соціально-культурних послуг, розширення їх номенклатури;

- забезпечення та посилення доступності до соціально-культурних благ широких верств населення, посилення ролі України в процесах формування світового культурного надбання;

- інтенсивне стимулювання економічного зростання на засадах інноваційно-технічного розвитку та активізації інвестиційних процесів у соціально-культурній сфері;
- інноваційна структурна перебудова галузі, посилення ролі високих технологій та інновацій у соціально-культурній сфері;
- зростання інвестиційної привабливості соціально-культурної діяльності, інтенсифікація внутрішніх інвестиційних процесів [1].

Досягнення означених цілей потребує застосування певного інструментарію, зміст та структура якого формується, виходячи з принципів, методів і цілей механізму реалізації державних цільових програм пріоритетного розвитку. Складовими такого інструментарію слід визначити:

- регіональні проекти;
- державне програмування;
- лібералізація окремих напрямків державного регулювання;
- державні інвестиції.

Функціонування механізму реалізації державних цільових програм пріоритетного розвитку соціально-культурної діяльності в регіонах країни, виходячи з покладених в його основу принципів, застосовуваних методів, спрямованості на вищевикладені цілі, дозволяє досягти низки результатів, які доцільно згрупувати за ознакою належності до сфер управління на основі державних цільових програм пріоритетного розвитку. Концептуальна спрямованість механізму реалізації державних цільових програм пріоритетного розвитку соціально-культурної сфери регіонів полягає в оптимізації внутрішнього ринку країни, який у подальшому визначає зростання економічної стійкості, соціальної стабільності і матеріального добробуту громадян.

Глобалізація економічних процесів у світі, окрім широких можливостей, які відкриваються перед країною, провокує й низку загроз. При цьому більшість зовнішньоекономічних загроз, які характерні для регіонів України, обумовлюються сировинною спеціалізацією економіки, яка є надто чутливою до кон'юнктурних коливань на міжнародних ринках. Операційна підсистема управління соціально-культурними відносинами, з одного боку, дозволяє забезпечити задоволення значної кількості потреб населення (які формують змістовне наповнення категорії якості його життя) при порівняно більш низьких ризиках, а з іншого – сприяти широкій участі регіонів України в міжнародному поділі праці, однак, переважно за інноваційними напрямками [3].

Так, розвиток внутрішнього ринку значною мірою обумовлюється функціонуванням галузей агропромислового виробництва, будівництва та транспортних послуг, соціальної інфраструктури. Зазначені галузі мають можливість функціонувати на внутрішньому ринку без прив'язки до зовнішньоторговельної кон'юнктури, задовольняючи широкий внутрішній попит, при цьому опосередковано створюючи його. Головними умовами цього є:

- для агропромислового виробництва – максимальне поглиблення переробки сільськогосподарської сировини;
- для будівництва – фундаментальна спрямованість галузі на задоволення внутрішнього попиту, при цьому її розвиток ґрунтується на задоволенні значного дефіциту об'єктів цивільного, соціального, інфраструктурного і промислового призначення, а також стимулює процеси розвитку значної кількості суміжних секторів економіки;
- для транспорту – використання усіх транзитних можливостей України, а також великих резервів незадоволеного попиту на ці послуги з боку підприємницького сектору та населення;
- для соціальної інфраструктури - врахування національної самобутності та культурного надбання при розвитку конкурентоспроможних видів діяльності та диверсифікації економіки, її соціалізації, підвищення рівня та якості життя населення, формування позитивного іміджу країни у світовому вимірі.

У той же час експортний потенціал регіонів України потрібно забезпечувати за рахунок інноваційного виробництва, діяльності та продуктів сфери високих технологій. Інноваційне виробництво характеризується низкою рис, які формують сукупність переваг, що в наслідку детермінують потребу активізації саме цього напрямку експортної орієнтації. Так, експорт інноваційної продукції та технологій характеризується такими рисами:

- не є об'єктом квотування, ліцензування та інших торговельних обмежень (виключенням є дуже рідкі випадки);
- інноваційні товари та продукція сфери високих технологій (у тому числі самі інновації та технології як об'єкти інтелектуальної власності) є високоліквідним товаром, на який завжди є високий попит з високою ціновою еластичністю.

ВИСНОВКИ

Незважаючи на змістовну відокремленість складових операційної підсистем організаційно-економічного механізму та управління соціально-культурними відносинами на регіональному рівні, а також їх формальну незалежність і абстрагованість від виробничо-економічної проблематики, реалізація принципів досліджуваного поліфункціонального напрямку їх здійснення залежить від формування цілісної політики

держави в цій сфері, об'єднуючим елементом якої постає проблематика якості життя, конкурентоспроможності на внутрішньому та міжнародному ринках, сталого регіонального розвитку.

Цілком зрозумілим є також факт того, що без інвестицій, при цьому як внутрішніх, так і зовнішніх, неможливий динамічний розвиток жодної зі сфер національної соціально-культурної системи. Але важливим є те, що кожен з цих напрямків у сучасних умовах опосередковується апаратом, цілями та ресурсами розвитку [2].

Актуальність питання поєднання усіх цих елементів у якісно виокремлену, окреслену та структуровану систему операційного управління дозволяє організувати функціонування соціально-культурних відносин на новому рівні. Використання в кожному з операційних напрямків методології управління соціально-культурною діяльністю визначає зміну парадигми та сукупності застосовуваних методів, а також спрямування управлінського впливу на досягнення якісно нового результату, який характеризуватиметься новою додатковою вартістю та корисністю для суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреева В. Н. Качество жизни как показатель развития нации: подходы и методы оценивания / В. Н. Андреева, Е. Д. Панова // Бизнесинформ. – 2009. – № 4 (1). – С. 10–13.
2. Дерій Ж. В. Соціальна політика в макроекономічному регулюванні / Ж. В. Дерій // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2009. – № 35. – С. 26–34.
3. Польова Т. В. Аналіз демографічних змін та якості життя населення у сучасній Україні / Т. В. Польова // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – №2 (6). – С. 165–171.

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ПОКАЗНИКІВ БАГАТОМІРНОЇ СТАТИСТИКИ

Мармуль Лариса Олександрівна,
Бойко Вікторія Олександрівна

Державний університет телекомунікацій, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки
(Україна)

Херсонський Державний аграрний університет, аспірант (Україна)
e-mail: kle87@mail.ru

РЕЗЮМЕ

Проведено дослідження основних методичних підходів для оцінки конкурентоспроможності. Сформовано принципово новий підхід системного дослідження конкурентоспроможності із застосуванням багатомірної статистики для детальної оцінки економічної ефективності діяльності аграрних підприємств. Запропоновано алгоритм комплексної економіко-статистичної оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств.

Ключові слова: конкурентоспроможність, аграрні підприємства, основні економічні показники, нейронні мережі, кластерний аналіз.

РЕЗЮМЕ

Проведено исследование основных методических подходов для оценки конкурентоспособности. Сформирован принципиально новый подход системного исследования конкурентоспособности с применением многомерной статистики для детальной оценки экономической эффективности деятельности аграрных предприятий. Предложен алгоритм комплексной экономико-статистической оценки конкурентоспособности аграрных предприятий.

Ключевые слова: конкурентоспособность, аграрные предприятия, основные экономические показатели, нейронные сети, кластерный анализ.

ABSTRACT

To study the basic methodological approaches for assessing competitiveness. Formed a new approach systemic competitiveness studies using multivariate statistics for a detailed assessment of the economic efficiency of agricultural enterprises. An algorithm of complex economic and statistical evaluation of the competitiveness of agricultural enterprises.

Keywords: competitiveness, agricultural enterprises, the main economic indicators, neural networks, cluster analysis.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Методики дослідження конкурентоспроможності, що сформувалася під впливом класичної теорії, не завжди задовольняють новим вимогам і не дають можливість об'єктивно оцінювати загальний виробничо-економічний потенціал аграрних підприємств у сучасних конкурентних умовах господарювання. На сьогоднішній день необхідно використовувати більш нові методи визначення конкурентоспроможності, які базуються на застосуванні багатомірної статистики. Важливо виділити фактори, які характеризують конкурентний успіх і накопичений потенціал конкурентних переваг аграрних підприємств. Вирішувати різні задачі, де алгоритм рішення невідомий, дозволяють нейронні мережі. При цьому можна одержати досить ефективну модель проблемної сфери досліджень і моделювати різні ситуації, пред'являючи мережі різні дані і оцінювати відповіді, які надає мережа. Дослідження теорії нейронних мереж в різних галузях науки було висвітлено в працях таких науковців, як: А. А. Арзамасцев, А. Н. Горбань, А. М. Кенин, М. Л. Кравченко, Л. Б. Копиткова, Т. Кохонен, В. Д. Мазуров, В. Г. Манжула, М. Й. Малік, Д. Р. Первушин. Однак слід зазначити, що в економічній літературі не приділено достатньої уваги методичним аспектам процесу вибору факторів та показників, за якими надалі буде здійснюватися оцінка конкурентоспроможності аграрних підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Роль оцінки та аналізу конкурентоспроможності суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки зростає по мірі поширення та посилення конкурентної боротьби між ними в сфері виробництва сільськогосподарської продукції. Методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності являють собою сукупність загальнонаукових підходів і конкретно-наукових методів дослідження. Методологічна система оцінки конкурентоспроможності аграрних підприємств базується на комплексному і системному підходах, а також

включає: кількісний, якісний, поведінковий, маркетинговий, відтворювальний, нормативний, функціональний, предметний, процесний, інтегральний, історичний, динамічний і ситуаційний підходи [1].

Системний підхід дозволяє пізнати, вивчити об'єкт дослідження на науково-методичному рівні аналізу, а комплексний підхід дозволяє його перетворити на тому ж рівні. Комплексний підхід передбачає сукупність та єдність елементів, виділених за однаковими ознаками, а системний підхід забезпечує взаємозв'язок різномірних елементів.

Кількісний і якісний підходи використовуються на всіх етапах досліджень. Вони базуються на законі діалектики взаємного переходу кількісних змін у якісні. Обидва підходи конкретизуються множинною методів якісного і кількісного аналізу при вивченні загального потенціалу аграрних підприємств та їх окремих частин. Одночасне використання в діагностиці кількісного і якісного підходів – ще один прояв комплексного підходу до вивчення і опису конкурентних переваг кожного сільськогосподарського виробника.

Поведінковий підхід враховує прояв особистості працівника у трудовій діяльності. Ефективність праці людини будується на його здібності: регламентовано або неформально діяти та спілкуватися, ініціативно передбачити зовнішню ситуацію і моделювати її за допомогою свого досвіду та інтуїції. Інтегральний підхід розглядається як дослідження внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків організації на основі поєднання різних підходів, методів, прийомів аналізу та синтезу конкурентоспроможності аграрних підприємств. Маркетинговий підхід є найважливішим елементом методики оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських організацій. Для аграрних підприємств спільні цілі є пріоритетними по відношенню до цілей їх компонентів, але успішна інтеграція в ринкову систему вимагає підпорядкування інтересам і потребам споживачів товарів та послуг, що в результаті виражаються через основні економічні показники ефективності діяльності аграрних підприємств.

Обставини та умови, що визначають конкурентну спроможність підприємства, прийнято називати факторами конкурентоспроможності. Фактори, які вигідно відрізняють аграрне підприємство від інших підприємств, називають конкурентними перевагами підприємства. Сукупність виробничо-економічних конкурентних переваг визначає конкурентні позиції аграрного підприємства.

У статті пропонується принципово новий підхід системного дослідження конкурентоспроможності із застосуванням багатомірної статистики для детальної оцінки економічної ефективності діяльності аграрних підприємств, що складається із чотирьох основних етапів.

Перший етап включає систематизацію вхідних даних та здійснення групування аграрних підприємств за рівнем конкурентоспроможності. Діяльність аграрних суб'єктів господарювання в кожному конкретному випадку характеризується низкою груп внутрішніх і зовнішніх економіко-господарських факторів. З метою аналізу, оцінки конкурентних переваг та конкурентоспроможності вихідні дані характеристик основних економічних показників діяльності кожного конкуруючого суб'єкта господарської діяльності представляються у вигляді таблиці 1.

Таблиця 1

Основні економічні показники діяльності конкуруючих аграрних підприємств

Показники	Рік досліджень	Конкуруючі аграрні підприємства				I-й конкурент
		1	2	3	...	
I група за показником	1	a ₁₁₁	a ₁₁₂	a ₁₁₃	...	a ₁₁₁
	2	a ₁₂₁	a ₁₂₂	a ₁₂₃	...	a ₁₂₁
	...	...	...	...	...	...
	N	a _{1N1}	a _{1N2}	a _{1N3}	...	a _{1N1}
II група за показником	1	a ₂₁₁	a ₂₁₂	a ₂₁₃	...	a ₂₁₁
	2	a ₂₂₁	a ₂₂₂	a ₂₂₃	...	a ₂₂₁
	...	...	...	...	...	...
	N	a _{2N1}	a _{2N2}	a _{2N3}	...	a _{2N1}
III група за показником	1	a ₃₁₁	a ₃₁₂	a ₃₁₃	...	a ₃₁₁
	2	a ₃₂₁	a ₃₂₂	a ₃₂₃	...	a ₃₁₁
	...	...	...	...	...	...
	N	a _{3N1}	a _{3N2}	a _{3N3}	...	a _{3N1}
.....	...	...	...	...	...	
J-а група за показником	1	a _{J11}	a _{J12}	a _{J13}	...	a _{J11}
	2	a _{J21}	a _{J22}	a _{J23}	...	a _{J21}
	...	...	...	...	...	...
	N	a _{JN1}	a _{JN2}	a _{JN3}	...	a _{JN1}

У рядках табл. 1 представлені номери індексів основних економічних показників конкуруючих аграрних підприємств (j = 1,2, ..., J) по роках досліджень (n = 1,2, ..., N), а у стовпчиках – номери індексів відповідних аграрних конкурентів (i = 1,2, ..., I).

В основі підсумкового показника конкурентоспроможності лежить порівняння показників конкуруючих суб'єктів господарювання з показниками умовно еталонного аграрного підприємства, який має екстремальні значення або найкращі результати за окремими або всіма порівняльними економічними показниками. При такому підході базою порівняння та визначення конкурентоспроможного аграрного підприємства виступають не суб'єктивні припущення експертів, а сформовані в реальній ринковій конкуренції найбільш високі результати із усієї сукупності економічних показників конкуруючих суб'єктів господарювання.

Метод «Паттерн» [2] дозволяє визначити рівень конкурентоспроможності відповідного суб'єкта господарювання шляхом порівняння між собою показників еталонного аграрного підприємства з показниками кожного конкуруючого суб'єкта. Рівень конкурентоспроможності за кожним економічним показником у відповідності до еталонного розраховується за формулами 1:

$$\begin{cases} c_{JNi} = \frac{a_{JNi}}{a_{JNi \max}} - \text{для показників стимуляторів;} \\ c_{JNi} = \frac{a_{JNi \min}}{a_{JNi}} - \text{для показників дестимуляторів.} \end{cases} \quad (1)$$

де c_{JNi} - елемент значення схожості;
 a_{JNi} - значення вхідної матриці (значення економічного показника).

Із елементів значень схожості c_{JNi} формується таблиця рівнів конкурентоспроможності по кожному економічному показнику (фактору) (табл. 2).

Таблиця 2

Фактори конкурентних переваг та рівні конкурентоспроможності аграрних підприємств

Фактори (економічні показники)	Рік досліджень	Конкуруючі аграрні підприємства				
		1	2	3	...	I-й конкурент
I група	1	C_{111}	C_{112}	C_{113}	...	C_{11i}
	2	C_{121}	C_{122}	C_{123}	...	C_{12i}
	...	...	...	...	...	...
	N	C_{1N1}	C_{1N2}	C_{1N3}	...	C_{1Ni}
II група	1	C_{211}	C_{212}	C_{213}	...	C_{21i}
	2	C_{221}	C_{222}	C_{223}	...	C_{22i}
	...	...	...	...	...	...
	N	C_{2N1}	C_{2N2}	C_{2N3}	...	C_{2Ni}
III група	1	C_{311}	C_{312}	C_{313}	...	C_{31i}
	2	C_{321}	C_{322}	C_{323}	...	C_{32i}
	...	...	...	...	...	...
	N	C_{3N1}	C_{3N2}	C_{3N3}	...	C_{3Ni}
.....	...	...	...	...	...	
J-а група	1	C_{J11}	C_{J12}	C_{J13}	...	C_{J1i}
	2	C_{J21}	C_{J22}	C_{J23}	...	C_{J2i}
	...	...	...	...	...	...
	N	C_{JN1}	C_{JN2}	C_{JN3}	...	C_{JNi}

Далі визначається інтегральний показник конкурентоспроможності C_{NK} для кожного i-го конкуруючого аграрного підприємства за n-им роком досліджень за формулою 2:

$$C_{NK} = \sum_{j=1}^J \sum_{n=1}^N \sum_{i=1}^I c_{jni} \quad (2)$$

де C_{NK} - інтегральний показник конкурентоспроможності.

Аграрне підприємство, що має максимальне значення інтегральної конкурентоспроможності C_{NK} , і матиме найбільш високий рівень конкурентоспроможності щодо інших конкуруючих суб'єктів в n -ий рік дослідження: $C_{NK} = \max(C_{n1}, C_{n2}, \dots, C_{nK})$. Загальний інтегральний показник конкурентоспроможності ($\bar{C}_K$) визначається, як середнє значення суми інтегральних показників за роками досліджень по кожному аграрному підприємству (формула 3):

$$\bar{C}_K = \frac{\sum_{n=1}^N C_{nk}}{N} \quad (3)$$

де $\bar{C}_K$ - загальний інтегральний показник конкурентоспроможності.

Після чого здійснюється групування (X) аграрних підприємств за рівнем конкурентоспроможності (P_{Kc}) по п'яти групах [2] (значення знаходяться в межах від 0 до 1) у відповідності до еталонного підприємства (C_{NKmax} та $\bar{C}_{Kmax}$):

- 1 група – високий рівень конкурентоспроможності: $0,8 \leq P_{Kc} \leq 1$;
- 2 група – значний рівень конкурентоспроможності: $0,6 \leq P_{Kc} < 0,8$;
- 3 група – середній рівень конкурентоспроможності: $0,4 \leq P_{Kc} < 0,6$;
- 4 група – низький рівень конкурентоспроможності: $0,2 \leq P_{Kc} < 0,4$;
- 5 група – підприємство неконкурентоспроможне: $0 \leq P_{Kc} < 0,2$.

де P_{Kc} - рівнем конкурентоспроможності аграрних підприємств.

На основі розрахункових інтегральних показників та групування аграрних підприємств за рівнем конкурентоспроможності формується таблиця 3.

Таблиця 3

Ранг конкурентоспроможності аграрних підприємств

Ранг	Конкуренти	Сумарне значення конкурентоспроможності					Відносне до еталонного значення конкурентоспроможності (P_{Kc})					Рівень конкурентоспроможності
		1	2	...	N	$\bar{C}$	1	2	...	N	$\bar{P}_{Kc}$	
1	1	C_{11}	C_{21}	...	C_{n1}	$\bar{C}_1$	P_{Kc11}	P_{Kc21}	...	P_{Kcn1}	$\bar{P}_{Kc1}$	№ групи
2	2	C_{12}	C_{22}	...	C_{n2}	$\bar{C}_2$	P_{Kc12}	P_{Kc22}	...	P_{Kcn2}	$\bar{P}_{Kc2}$	№ групи
3	3	C_{13}	C_{23}	...	C_{n3}	$\bar{C}_3$	P_{Kc13}	P_{Kc23}	...	P_{Kcn3}	$\bar{P}_{Kc3}$	№ групи
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
X	K(l)-й	C_{1K}	C_{2K}	...	C_{NK}	$\bar{C}_K$	P_{Kc1K}	P_{Kc2K}	...	P_{KcNK}	$\bar{P}_{KcK}$	№ групи

На другому етапі порівняльної оцінки конкурентоспроможності та підтвердження достовірності результатів, що отримані на першому етапі, здійснюється сумарна оцінка потенціалу кожного аграрного підприємства за основними економічними показниками. Для цього здійснюється статистична стандартизація показників за системою формул 4:

$$\left\{ \begin{aligned} \bar{a} &= \frac{\sum_{i=1}^I a_i}{I} \\ \sigma &= \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^I (a_i - \bar{a})^2}{I}} \\ \hat{a}_i &= \int_{i=1}^I \left(\frac{a_i - \bar{a}}{\sigma} + b \right) \end{aligned} \right. \quad (4)$$

де a_i – економічний показник групи по кожному аграрному підприємстві;

$\bar{a}$ – середнє арифметичне значення групи економічного показнику конкурентоспроможності;

σ – стандартне відхилення групи економічного показнику;
 b – константа (визначається дослідником);

$\hat{a}_i$ – стандартизоване значення економічного показника кожної групи.

Дані розрахунки необхідні для переведення всіх економічних показників із натуральної величини в коефіцієнти (єдину площину розрахунків). Це дасть можливість визначити сумарний потенціал конкурентоспроможності кожного підприємства незалежно одне від одного для подальшого їх порівняння з використанням графічних методів послідовних накладень графіків та піктографіків розсіювання.

Третій етап досліджень направлений на виявлення однотипних умов господарювання аграрних підприємств з використанням методу кластерного аналізу [3–4]: алгоритм об'єднання – ієрархічне дерево; правило об'єднання – метод одинарного зв'язку; міра близькості - Евклідова відстань.

На останньому (четвертому) етапі визначається чутливість конкурентоспроможності (Ркс) до основних економічних показників та їх рангу із використанням нелінійного методу штучних багатoshарових регресійних нейромереж [5–9], що дають можливість об'єктивно оцінити частку вкладу кожного економічного показнику при формуванні конкурентоспроможності аграрних підприємств.

ВИСНОВКИ

Володіючи інформацією про наявність конкурентних переваг за окремими економічними показниками і ступінь конкурентоспроможності в цілому, аграрні підприємства можуть об'єктивніше представляти свої потенційні та реалізовані можливості і, відповідно, приймати оптимальні управлінські рішення по утриманню сильних і розвитку слабких позицій у рейтингу конкурентоспроможності. Це дасть можливість підвищити загальні позиції кожного аграрного підприємства адміністративних областей на внутрішньому та зовнішньому ринках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Амбросов В. Я. Оцінка конкурентоспроможності агроформувань / В. Я. Амбросов, Т. Г. Маренич // Вісник ХНАУ, серія «Економіка АПК і природокористування». – 2009. – №10. – С. 23–28.
2. Гуророва І. В. Теоретико-методичні засади аналізу та оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств / І. В. Гуророва // Вісник ХНТУСГ, серія «Економічні науки». – 2011. – Вип. 112. – Харків : ХНТУСГ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://khntusg.com.ua/node/786>.
3. Жамбю М. Иерархический кластер-анализ и соответствия / М. Жамбю. – М. : Финансы и статистика, 1988. – 342 с.
4. Шуметов В. Г. Кластерный анализ : подход с применением ЭВМ / В. Г. Шуметов, Л. В. Шуметова. – Орел : ОрелГТУ, – 2000. – 118 с.
5. Манжула В. Г. Нейронные сети Кохонена и нечеткие нейронные сети в интеллектуальном анализе данных / В. Г. Манжула, Д. С. Федяшов // Фундаментальные исследования. – 2011. – № 4. – С. 108–114.
6. Арзамасцев А. А. Алгоритм самоорганизации структуры искусственной нейронной сети в процессе ее обучения / А. А. Арзамасцев // Вестник Тамбовского университета. Серия : Естественные и технические науки. – 2007. – Т. 12. – № 1. – С. 105–106.
7. Кравченко М. Л. Моделирование экономических систем с применением нейронных сетей / М. Л. Кравченко, Т. И. Грекова // Вестник Томского государственного университета. – 2006. – № 290. – С. 169–172.
8. Копыткова Л. Б. К вопросу построения нейросетевой модели цифровой обработки сигналов / Л. Б. Копыткова // Вестник Ставропольского государственного университета. – 2009. – № 4. – С. 10–16.
9. Горбань А. Н. Нейроинформатика и ее приложения / А. Н. Горбань // Открытые системы. – 1998. – № 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osp.ru/os/1998/04/05.htm>.

КОНЦЕПЦИЯ ЛОГИСТИКИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Левкин Григорий Григорьевич

Омский государственный университет путей сообщения, к.вет.н., доцент кафедры экономики транспорта, логистики и управления качеством (Россия)

e-mail: lewkin_gr@mail.ru

РЕЗЮМЕ

В статье рассказывается, как видоизменялась инфраструктура агропромышленного комплекса России по мере ее исторического развития. Автор перечисляет события, которые привели к трансформации структуры отечественного сельского хозяйства, делится своими соображениями относительно путей восстановления этой отрасли экономики, пришедшей в последние годы в упадок.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, материальные потоки, сельхозпродукция, кооперация, переработка сельхозпродукции, энергопотребление, материально-техническое обеспечение.

РЕЗЮМЕ

У статті розповідається, як видозмінювалася інфраструктура агропромислового комплексу Росії в міру її історичного розвитку. Автор перераховує події, які привели до трансформації структури вітчизняного сільського господарства, ділиться своїми міркуваннями щодо шляхів відновлення цієї галузі економіки, що прийшла в останні роки занепад.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, матеріальні потоки, сільгосппродукція, кооперація, переробка сільгосппродукції, енергоспоживання, матеріально-технічне забезпечення.

ABSTRACT

This article describes how being modified infrastructure of agriculture of Russia as its historical development. The author lists the events that led to the transformation of the structure of the domestic agriculture, shares his thoughts on ways to restore this sector of the economy that has come in recent years in decline.

Keywords: agriculture, material flows, agricultural cooperatives, agricultural processing, energy, logistical support.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Логистика как наука о сквозном управлении материальными и информационными потоками в пространстве и во времени становится все более востребованной в отечественном бизнесе и экономике России. Расширение сферы применения логистики, которое наблюдается в последние десятилетия, обусловлено возрастающими потребностями предприятий в снижении затрат. Основной потенциал логистики заложен в рационализации управления потоками материалов, информации и финансов [17].

Цель исследования – изучить специфику управления материальными потоками в сельском хозяйстве на макро- и микроуровне.

Информационной базой для нашего исследования стали научные работы отечественных и зарубежных авторов, интернет-источники, произведения классиков русской литературы (Г. Успенский, И. Шмелев, М. Салтыков-Щедрин, П. Мельников-Печерский), газетные и журнальные публикации, архивные материалы.

В России в последние годы издается много книг, посвященных теоретическим и практическим аспектам логистики. Однако в русскоязычных изданиях не отражена в полной мере специфика управления логистическими системами предприятий разных отраслей промышленности. Особенности использования логистического подхода в агропромышленном комплексе рассмотрены в работах С. А. Калашникова и Н. А. Мишаковой [6; 7], З. Медеяевой [14], В. Ф. Стукача и др. [17], Т. М. Ворожейкиной и В. Д. Игнатова [3], В. Тимохова и П. Чуксина [18].

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

Многоотраслевая структура агропромышленного комплекса, многоаспектный характер проблем его обеспечения дают основания считать, что разработка теории и методологии логистики сельского хозяйства еще не завершена. К тому же до сих пор не решен ряд проблем научно-прикладного характера на макро- и микроуровне. Анализ литературы, посвященной экономике сельского хозяйства, показал, что вопросы управления материальными потоками на уровне сельскохозяйственного предприятия или отдельного населенного пункта освещены крайне слабо.

В то же время авторы недооценивают роль российских ученых в создании теории логистики. Отечественная экономическая мысль в очередной раз пошла в направлении отрицания опыта и знаний предшествующих поколений, ориентируясь на мнение западных ученых. Труды советских ученых первой половины XX в. свидетельствуют о том, что они изучали вопросы, касающиеся совершенствования организации материалодвижения на микроуровне.

К примеру, сотрудник Всеукраинского института труда (г. Харьков) В. А. Шрейдер в 1920 г. провел исследование факторов производительности труда трактористов с учетом имущественной связи работников с орудиями труда (коллективная, частная или государственная формы). В числе прочих Шрейдером был сделан вывод о важности своевременной наладки машин (то есть поставки запчастей). Было доказано, что у колхозно-совхозной формы собственности нет никаких преимуществ перед кооперативной или частной формами [10]. Исследования Шрейдера проходили во времена НЭПа, т.е. в период, когда в равной степени существовали разные формы ведения хозяйства в сельской местности. Этот период был закономерным, эволюционно обусловленным этапом развития сельского хозяйства в России.

После ликвидации частной собственности процесс совершенствования работы на уровне отдельных хозяйств был прерван, все сельское хозяйство было переведено на административно-командное (централизованное) управление, поэтому в дальнейшем совершенствование движения материальных потоков осуществляли крупные системы, а на уровне отдельных предприятий процессам управления материальными потоками не уделялось должного внимания.

Значительный опыт управления крупными экономическими системами был накоплен в годы советской власти. А. В. Кириченко [8] отмечает, что в настоящее время западные исследователи используют разработки советских экономистов. Плановая экономика развивалась от общего к частному, а западная – наоборот, от совершенствования предприятия к улучшению макросистем. Эволюционное развитие принципов материало- и товародвижения на Западе привело к созданию эффективно действующих макрологистических систем, но отечественные экономисты остановились на полпути и отказались от собственных разработок, резко перескочив на «другие рельсы». Процесс формирования отдельных элементов инфраструктуры агропромышленного комплекса (прежде всего системы снабжения сельскохозяйственных предприятий) был прерван.

Основные проблемы агрологистики в России. Одним из актуальных вопросов агрологистики является пространственное размещение хозяйствующих субъектов сельскохозяйственного производства, что можно отнести к структурной составляющей макрологистических систем. Анализ доступных информационных источников показал, что этот вопрос не находит должного освещения в специальной литературе.

Выбор места расположения сельхозпредприятия зависит от размещения основных рабочих ресурсов и местонахождения рынков сбыта. В любой отрасли промышленности данная задача решается в первую очередь по аналогии с классической задачей «Выбор места расположения склада на обслуживаемой территории», выбор зависит от многих факторов – от расстояния до источников сырья, сосредоточения основной рабочей силы, транспортной доступности районов сбыта.

С момента установления советской власти пространственное размещение агропредприятий в России совпадало с расположением крупных населенных пунктов или определялось на основе субъективного мнения лица, принимающего решение. И.К. Викторов [2] приводит пример, когда место размещения центральной усадьбы целинного совхоза было выбрано с учетом «красоты местности», а рассчитать расходы на пробег сельхозтехники до полей не сочли нужным.

Изменение структуры АПК в СССР, на наш взгляд, было продиктовано главенствующей идеологией, стремлением усилить контроль за народными массами и элементами административно-командной системы. Это связано с особенностями исторического развития России, созданием крупных хозяйств типа «совхоз», что не всегда было обоснованным с точки зрения затрат на перемещение материальных потоков внутри такого хозяйства.

Все труднорешаемые проблемы в макро- и макрологистических сельскохозяйственных системах, по нашему мнению, связаны со структурой агропромышленного комплекса, пространственным размещением сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий на территории страны и, соответственно, с очень высоким уровнем затрат на перемещение сырья и готовой продукции внутри предприятий, а также между отдельными элементами агропромышленного комплекса. В настоящее время обрабатываются поля, расположенные вблизи от населенных пунктов, а удаленные пашни оказываются заброшенными, а удаленные пашни оказываются заброшенными, что свидетельствует о целесообразности равномерного расселения людей на территории сельскохозяйственных угодий. Это естественный процесс, который способствует уменьшению затрат на физическое товародвижение на микроуровне.

До появления в России самоходной сельскохозяйственной техники нерациональные решения в сфере логистики были минимальны по объективным причинам (физические возможности людей, гужевого транспорта, время перемещения производителей до места производства (пашни)). Крестьянские хозяйства обладали качественной и количественной гибкостью, что приближало их к современной системе канбан, разработанной и внедренной позже в Японии. К примеру, признаком качественной гибкости была универсальность крестьян, их способность к выполнению всех действий в рамках производственного цикла,

способность принимать решения на рабочем месте, исходя из текущей ситуации («тянущая» система управления производством), постоянное место жительства. Количественная гибкость проявлялась в том, что при необходимости для выполнения срочных работ (сенокос, уборка урожая и т.д.) нанимали работников.

Еще одним важным фактором развития сельского хозяйства является естественное воспроизводство рабочей силы, а основой конкурентоспособного сельского хозяйства большой страны, на наш взгляд, является многодетная семья.

До наших дней дошли пословицы, которые можно напрямую связать с логистикой: «Овчинка выделки не стоит»; «За семь верст киселя хлебать»; «Тащить корову на баню» и т.д. В этих пословицах отражены аспекты расстояния, времени и затрат на транспортировку, целесообразности усилий. Следовательно, крестьянин учитывал все факторы в своей трудовой деятельности. С. Залыгин отмечает: «Когда построена была железная дорога до самого города Владивостока, сибирский мужик воспрял: теперь-то он хлебушко будет сеять, продавать его в Россию, а через моря – в заграничные разные страны. До сих пор он этого не мог, потому что «телушка – полушка, да рубль перевоз» [5].

В советский период в сельском хозяйстве энергоносители «лились рекой», т. к. крупные хозяйства получали дотации от государства, а исполнители были отстранены от принятия решений. Появилась специализация работников предприятий и централизация управления («толкающая» система управления производством). Следовательно, еще одной существенной проблемой являются огромные энергозатраты на производство продуктов питания в России. В. Тимохов, П. Чуксин указывают, что за последние сто лет энергетические затраты при производстве продовольствия выросли в 100 раз, а урожайность только в три раза.

Настоящее воспроизводство возможно только с помощью воздуха, воды, земли и солнца, и люди не в полной мере пользуются этими благами, т. к. стремятся к централизации и укрупнению производства (для чего необходимо магистральное энергоснабжение). Солнце, вода и ветер являются источниками энергии. Россия обладает исключительной мощностью в этом отношении, но в настоящее время эти источники не используются в полной мере.

У России исторически сложился опыт функционирования рассредоточенных (децентрализованных) систем в России, расцвет которых пришелся на конец XIX века – начало XX вв. Для таких систем характерна кооперация, активное взаимодействие и сотрудничество между входящими в них субъектами. Не так остро в условиях децентрализованных систем стоит проблема экологии, поскольку могут быть использованы естественные источники энергии.

В какой-то момент в мире стала доминировать западная экономическая мысль, выдвинувшая на первый план отдельную личность, идею личного обогащения. Однако существует отечественный и мировой опыт кооперативного движения в сфере производства и потребления товаров. Создание производственных и потребительских кооперативов является одной из эффективных моделей экономики и позволяет развиваться обществу в целом, всем слоям населения, а не отдельным людям. В России это особенно актуально для сельской местности, где практически полностью замерло развитие частного сектора.

Анализ изменения инфраструктуры агропромышленного комплекса России в XIX–XX вв. История развития сельских территорий в России свидетельствует об изменении подходов к управлению материальными потоками: от децентрализации управления (в царской России), к централизации (в СССР) и попытках реанимировать централизованную систему управления сельским хозяйством в настоящее время. Однако территориальные особенности Российской Федерации не позволяют в полной мере использовать модель централизованного управления производственной сферой АПК, так как это приводит к избыточным затратам на транспортировку и складирование на всех этапах движения материальных потоков, а попыток усовершенствовать сложившуюся структуру АПК не предпринимается.

Единственный выход из кризиса государство видит в крупных инвестициях в сельское хозяйство (национальные проекты) и техническое совершенствование средств производства, но, как известно, к старой одежде заплату из новой ткани не прикрепляют, и эффективность такого подхода можно подвергнуть сомнению.

При формировании децентрализованной системы управления сельским хозяйством необходимо создавать сетевые структуры в разных сферах деятельности. Децентрализованные макрологистические системы более эффективны, но менее управляемы – управление такими системами инерционно. В этом случае управляющие владеют меньшими властными полномочиями и должны обладать особыми компетенциями и знаниями, а само развитие должно быть инновационным. Разработка инноваций может осуществляться на уровне управляющей подсистемы (государство), а их использование на уровне управляемой подсистемы (исполнители). Разработку и внедрение инноваций могут проводить и сами исполнители.

В трудах по логистике в сфере промышленности и торговли принято выделять макро- и микрологистические системы. Одним из критериев классификации является наличие (для макроуровня) или отсутствие (для микроуровня) товарно-денежных отношений между участниками логистического процесса [4].

Управление логистическими процессами на макроуровне обычно определяется термином «управление цепями поставок» или (Supply chain management, SCM). Цепь поставок необходимо рассматривать как последовательность действий, совершаемых в целях удовлетворения нужд

промежуточных и конечных потребителей. Управление материальными потоками при производстве сельскохозяйственной продукции на макро- и микроуровне в России неоднородно как в настоящее время, так и в исторической ретроспективе. В процессе исторического развития нашей страны сельском хозяйстве происходили резкие изменения, которые, вероятно, явились причинами кризисной ситуации в агропромышленном комплексе, сложившейся в XX веке. Можно выделить три знаковых исторических события, повлиявших на изменение логистической структуры агропромышленного комплекса России.

Во-первых, это реформы П. А. Столыпина. В начале XX в. Российской империи происходило массовое переселение крестьян, что способствовало более равномерному распределению людей по сельскохозяйственным территориям, приближению рабочей силы к месту производства и увеличению объема производимой продукции. В этот период Россия вышла на первое место в мире по многим показателям, поскольку развитие сельского хозяйства приводит к развитию смежных отраслей (к примеру, легкой и тяжелой промышленности). Произведенная продукция своевременно доставлялась на рынки сбыта без значительных потерь, а сельхозпроизводители регулярно снабжались орудиями производства.

Во-вторых, это коллективизация. Положительным моментом стало объединение людей на основе коллективной собственности. При этом производственная структура не пострадала (количество населенных пунктов не изменилось). К негативным факторам можно отнести ликвидацию купечества как класса и разрушение существующей системы обращения сельхозпродукции. Изменения в структуре агропромышленного комплекса были продиктованы не экономической целесообразностью, не необходимостью совершенствования управления движением материальных потоков (Карл Маркс как главный идеолог социализма абстрагировался от сферы обращения), а политическими стремлениями новой власти.

В-третьих, это ликвидации малых деревень во времена Н.С. Хрущева. Такая политика привела к укрупнению хозяйств, увеличению населения центральных усадеб и районных центров, но при этом удлинились маршруты сельхозтехники от населенных пунктов до сельскохозяйственных угодий. Соответственно, выросли материальные и временные затраты на перемещение транспортных средств и специализированной техники.

В начале 90-х произошел переход России к рыночной экономике. О. И. Морозова [15] отмечает, что реформирование АПК России осуществлялось по утвержденной в 1990 г. в Хьюстоне программе, разработанной экспертами Международного валютного фонда (МВФ), Международного банка реконструкции и развития (МБРР), Организации экономического сотрудничества и развития (ЭЭСР), Европейского банка реконструкции и развития (ЕБРР). Авторы реформы предполагали, что капиталистический рынок в России возникнет стихийно, спонтанно. Среди прочего реформа предусматривала устранение государства от централизованной закупки готовой сельхозпродукции.

События, которые последовали за внедрением этой программы, показали несостоятельность планов и фактически привели к катастрофе в сфере сельского хозяйства. Уход государства из этого сегмента экономики вызвал коллапс в сфере снабжения и сбыта и обусловил невозможность создания конкурентоспособных частных хозяйств, т. к. было устранено промежуточное звено между производством сырья и его переработкой (государственные закупки). Ситуация еще более усугубилась в связи с реорганизацией колхозов и совхозов и попыткой создать децентрализованную систему снабжения производителей сельского хозяйства, последующим разукрупнением производственных единиц без создания сферы обращения продукции сельскохозяйственного производства или института коммерческого посредничества в агропромышленном комплексе.

По времени эти события совпали с уменьшением масштабов деятельности заготовительных контор потребительской кооперации, которые фактически являлись частью государственных структур управления торговлей в сельской местности. Сельское хозяйство оказалось предоставлено само себе, частные хозяйства (фермерства) не получили значительного распространения, а домашние хозяйства стали производить меньше продукции, поскольку не было возможностей сбывать ее не месте.

Таким образом, во все исторические периоды наряду с экономическими изменениями (явные процессы) имели место изменения логистической структуры сельского хозяйства России (скрытые процессы). В литературе не говорится о влиянии ликвидации малых деревень на макрологистическую систему АПК, но следует отметить, что конфигурация сельского хозяйства с этого момента значительно трансформировалась. Можно выделить два ключевых фактора, которые обусловили необратимые инфраструктурные изменения:

1) ликвидация купечества и отказ от практики переработки сельскохозяйственного сырья в местах производства;

2) ликвидация малых деревень.

В результате ликвидации купечества (фактически разрушение сферы обращения сырья и полуфабрикатов) произошло объединение функций производства и сбыта готовой продукции (каждый производитель стал осуществлять доставку готовой продукции до заготовительных пунктов, элеваторов или мясокомбинатов самостоятельно), но был потерян эффект масштаба (при укрупнении партий товара в соответствии происходит уменьшение затрат на транспортировку единицы груза), следовательно, затраты на перемещение готовой продукции в агропромышленном комплексе страны увеличились.

Частично функции промежуточного звена между производителями и потребителями (личными подсобными хозяйствами, промежуточными и конечными потребителями) приняла на себя потребительская кооперация, которая к тому моменту получила достаточное развитие. Система потребительской кооперации позволяла обеспечить сельское население товарами и помогала ему сбывать излишки произведенной продукции. Это стало спасением для сельской местности и закономерным явлением.

Для обеспечения сельхозпроизводителей в Советском Союзе была создана централизованная система материально-технического снабжения. Следовательно, в целом макрологистическая система агропромышленного комплекса осталась жизнеспособной, за исключением некоторых «узких мест» (доставка готовой продукции сельскохозяйственных предприятий).

Анализ статистических материалов¹, архивных документов, произведений художественной литературы, показывает, что до 1917 г. сельскохозяйственное производство и система обращения сельскохозяйственной продукции развивалось параллельно. Производственные единицы в царской России имели в основном семейную или кооперативную форму собственности. При этом производство сельскохозяйственной продукции и сфера обращения готовой продукции были разделены. Производители (крестьяне) в большинстве своем сами не осуществляли доставку продукции на рынки сбыта, они продавали ее на месте коммерческим посредникам (купцам), которые собирали крупные продуктовые партии и доставляли их на ярмарки для дальнейшей перепродажи или осуществляли переработку продукции (в крупных населенных пунктах перерабатывали зерно, масличные культуры, шкуры животных, молоко).

С позиций логистики такой подход обоснован, т. к. он позволял сократить или исключить обратные и возвратные материальные потоки, удалить «балласт» из материальных потоков, рационально использовать остаточные продукты переработки (на корм скоту или в качестве удобрений).

Все вышесказанное позволяет говорить, что макрологистическая система в сельской местности развивалась эволюционно – от простых форм (первичное заселение территорий) к сложным (постепенное создание крупной системы производства, переработки и распределения сельскохозяйственной продукции).

К концу XIX в. – началу XX в. купцы стали использовать водный транспорт, что способствовало снижению затрат на транспортировку грузов из мест производства в места потребления. В Омской области² в XIX в. купцы приобретали пароходы на паях, и каждый крупный купец был совладельцем одного-двух судов.

Известно также, что существовал проект соединения сибирских рек каналами для создания транспортной сети, но строительство Транссибирской магистрали помешало его реализации.

Макрологистическая система в сфере обращения готовой продукции сельскохозяйственного производства и снабжения техникой и оборудованием в царской России представляла собой сложную оптово-розничную сеть, охватывающую всю территорию страны. Внутренняя торговля происходила на городских и сельских ярмарках, торжках и базарах, где местное население, не затрачивая времени на дальние переезды, имело возможность сбывать продукты собственного производства и приобретать необходимые товары. Оптовые партии товаров собирались на малых ярмарках для дальнейшего распределения и переработки [19].

На территории современных Омской и Тюменской областей существовало две крупных ярмарки – Тюменская и Ишимская, а также множество средних и мелких. Развитию торговли способствовали существующие государственные, общественные и частные кредитные учреждения, а также сберегательные кассы. Значительное распространение получили производственные и потребительские кооперативы.

Анализ архивных материалов позволяет утверждать, что волостные центры Большереченского района Омской области выполняли значимые функции: промышленную, торговую и инновационную. К примеру, село Евгашино, находящееся в южной части Тарского уезда, в начале XX в. являлось крупным экономическим и торговым центром для ближайших сел и деревень. В нем проживали владельцы крупных оптовых фирм и магазинов розничной торговли. В Евгашино были межрайонные кооперативные союзы: Союз маслодельных артелей и Союз кредитных товариществ.

В 1898 г. на базе маслодельной артели возникло общество потребителей. В 1900 г. были организованы иностранные агентства по скупке сливочного масла и распространению сельскохозяйственных машин и орудий (Фирмы Эдуарда Каппа и Теодора Лунда). В 1902 г. между Евгашино и Омском была налажена телеграфная связь, а в 1912 г. все село было электрифицировано.

В 1912 г. была организовано Евгашинское общество сельского хозяйства. Его членами могли стать все граждане, независимо от социального положения. В задачи общества входило распространение и внедрение в крестьянских хозяйствах передовых агрономических методик, способствующих повышению урожая хлебов и продуктивности молочного стада. На средства, полученные от пайщиков и государства,

¹ В личном архиве В.С. Аношина (1897-1996)0, основателя первого в Омской области краеведческого музея, собран богатейший материал по истории Большереченского района и его отдельных населенных пунктов. Особую ценность представляют многочисленные воспоминания участников различных событий, фотографии, карты. – *Прим. авт.*

² Омская область была образована в 1822 г. во время реформ графа М.М. Сперанского. Первоначально делилась на внутренние (Омский, Петропавловский, Семипалатинский, Усть-Каменогорский) и внешние, населенные казахами-кочевниками округа. Впоследствии названия и границы региона менялись неоднократно: область Сибирских киргизов (с 1854 г.), Акмолинская область (с 1868 г.), Омская губерния (с 1918 г.). *Прим. ред.*

общество приобретало сельскохозяйственные машины: плуги, пружинные и дисковые бороны, культиваторы, сеялки, конные сенокосилки и грабли. Эти машины сдавались в прокат за установленную общим собранием плату.

Наряду с внутренней торговлей русское купечество осуществляло внешнюю торговлю. К примеру, большим спросом в Западной Европе пользовалось сибирское коровье масло. К предметам экспортной торговли относились продукты земледелия, скотоводства, пушного, рыбного и орехового промыслов и др. Ввозили в Россию галантерею, медикаменты, машины, земледельческие орудия, посуду и др. В период развития капитализма в российской деревне ключевыми фигурами при обмене сельхозпродукции были купцы-промышленники, которые, как правило, проживали близко к основным производителям (крестьянские хозяйства).

Изучив хозяйственную и экономическую жизнь отдельного крупного населенного пункта, можно проследить организацию движения материальных потоков отдельного коммерческого посредника. Рассмотрим деятельность купца Дудикова из Такмыкской слободы (современная Омская область): «Действительно, он покупает много хлеба в Каинском округе и в Тарском. Из Каинска по Тартасу (на котором строятся балки) и Оми справляют в г. Омск. Из слободы Такмыкской отправляются им зимним путем на ярмарки в Тобольск или в Ишим коровье масло, сало, кожи. Откуда в свою очередь привозит красный товар – самовары, железную, стеклянную, глиняную посуду, чай, сахар и проч. Часть красного товара развозится приказчиками по округу, остальное раскупается на дому. Выгоды очевидны. Под хлеб, масло, сало и кожи дается нередко вперед, или деньгами или товаром, иногда за полгода и более, следовательно, цена товару назначается довольно умеренная, но, впрочем, своеобразная с годом. Купец не доставит товара ко времени крестьянину, так сказать не смеет, исключая редкие случаи, иначе он теряет на будущее время надежного покупателя. Присутствие между крестьянами такой денежной личности как купец Д. – находка, потому что все, что крестьянин имеет продать, он продает так сказать у себя дома купцу и по цене не намного выше той, какую он взял бы в городе. Но здесь уже и тот расчет, что выигрывается время, а им-то и дорожит наш крестьянин как единственной драгоценностью» [19].

Из описанной выше схемы материалодвижения видно, что логистика как технология использовалась в сельском хозяйстве Сибири. Фактически идет речь о проектировании цепей поставок от источника сырья до потребителей с учетом организации попутных поставок. Данный пример иллюстрирует соблюдение семи правил логистики, которые пришли к нам с Запада уже в XX в. (небходимый товар надлежащего качества должен быть доставлен указанному потребителю в нужное время, в нужное место, в нужном количестве и с наименьшими затратами). Положительным моментом для развития сельскохозяйственных территорий было то, что в Сибири в первой половине XIX в. не было помещиков, поэтому еще до отмены крепостного права не было крепостных, а коммерческая инициатива местных крестьян способствовала созданию систем производства продовольственной продукции.

Основные направления совершенствования логистической системы АПК. Изучение современного отечественного сельского хозяйства и сопоставление его с логистическими системами, существовавшими до радикальных преобразований, позволяет сделать вывод, что в настоящее время оно находится в глубоком кризисе, имеется множество проблем, отсутствует внятная стратегия развития. Использование логистического подхода помогает выделить ключевые задачи, решение которых принесет ощутимый эффект. Выявление и изменение неэффективных логистических операций и функций, отказ от нерационального использования энергии может кардинально повысить уровень сельского хозяйства в России.

Для современной экономики характерен рост объемов поглощения энергоносителей, разрабатываемые энергосберегающие технологии малоэффективны, т. к. используются в рамках тех же систем, что и энергозатратные технологии. В XIX в. – начале XX в. русские крестьяне повсеместно использовали энергию ветра, солнца, воды. При этом Россия была на первом месте в мире по производству зерновых культур. Сейчас расход энергии постоянно увеличивается, однако урожайность растет незначительно.

Проведенный анализ инфраструктуры АПК дает возможность сформулировать основные направления совершенствования агропромышленного комплекса, предусматривающие изменение путей движения материальных потоков и участие государства в создании конкурентоспособного децентрализованного сельскохозяйственного производства.

В. Ф. Стукач отмечает, что АПК включает в себя три сферы:

1) отрасли, выпускающие средства производства для сельского хозяйства (тракторное и сельскохозяйственное машиностроение, машиностроение для животноводства и кормопроизводства, производство мелиоративной техники, минеральных удобрений, сельское производственное строительство, кормовая и микробиологическая промышленность);

2) сельское хозяйство (земледелие, животноводство и лесное хозяйство, сельскохозяйственные предприятия или индивидуальные хозяйства);

3) перерабатывающие отрасли (пищевая промышленность, отрасли легкой промышленности, связанные с первичной переработкой сельскохозяйственного сырья, а также отрасли, обеспечивающие заготовку, хранение, транспортировку и реализацию продукции АПК).

Для первой и третьей сферы АПК применим логистический подход. Сельское хозяйство (вторая сфера) имеет специфические особенности на макро- и микроуровне с точки зрения движения материальных потоков, что существенно отличает его от других сфер агропромышленного комплекса. Расходы на физическое товародвижение в сельском хозяйстве исключительно велики, т. к. для России отмечается большая удаленность от мест производства до мест переработки.

Эффективное использование логистики в сельском хозяйстве требует детализации и описания логистических систем для предприятий животноводства, растениеводства, птицеводства. Также необходимо зонирование территорий в зависимости от качества земель и удаленности от рынков сбыта. К. П. Горшенин указывал, что распашка земель в Сибири с большим наличием солонцов и солончаков может приводить к уменьшению урожайности. Ученый предлагает организовывать на целинных землях зерносовхозы, ориентированные на монокультуру (пшеницу), а часть совхозов сделать зерно-животноводческими, используя малопродуктивные земли для выпаса и сенокосов [2]. Горшенин составил производственную классификацию почв Омской области. На основе зонирования земель и данных об удаленности сельскохозяйственных территорий от рынков сбыта, магистрального транспорта и пунктов переработки можно разработать региональную макрологистическую систему с обоснованием строительства инфраструктурных объектов АПК.

На уровне отдельного предприятия или населенного пункта необходимо оценивать эффективность снабжения, производства и сбыта готовой продукции, а также взаимосвязь этих функций. Основной акцент следует сделать на оптимизации внутренних материальных и сопутствующих им потоков. Это связано с разобщенностью производственных участков или сельскохозяйственных площадей в пространстве и со значительной удаленностью мест проживания работников крупных предприятий от мест их работы. Внутренние перевозки включают в себя доставку семян, горючего на поля, перемещение тракторов и комбайнов по полю, доставку готовой продукции на склады и элеваторы.

К одной из существенных проблем в сельском хозяйстве можно отнести материально-техническое снабжение. Затраты на материально-техническое обеспечение составляют около половины всех затрат в сельскохозяйственном производстве. Материально-техническое обеспечение сельскохозяйственных предприятий имеет специфические особенности.

Во-первых, потребление материально-технических средств носит выраженный сезонный характер, что говорит о необходимости создания запасов минеральных удобрений, топлива, запчастей. Эти запасы должны быть достаточными для проведения посевных и уборочных работ в сжатые сроки, поэтому реализация технологии поставок «точно в срок» в большинстве случаев не применима, особенно в условиях удаленности поставщиков.

Во-вторых, в силу сезонности производства большая часть техники используется на протяжении незначительного периода в году. В то же время чрезвычайно плотный график работ в период посевной и уборки урожая предопределяет быстрый физический износ техники [17].

В-третьих, хранение крупных запасов материально-технических средств в течение нескольких месяцев требует создания соответствующих складских мощностей как на предприятиях-потребителях, так и у поставщиков. Следовательно, дополнительные расходы на хранение существенно увеличивают стоимость сельхозпродукции.

Состав входящего материального потока агропредприятия существенно отличается от состава материальных потоков промышленных предприятий других отраслей. Агропредприятие, как правило, в основном не осуществляет трансформацию входящих материальных потоков, поскольку они состоят в основном из горюче-смазочных материалов, техники, запчастей и удобрений. Эта особенность сельского хозяйства сближает его с добывающей промышленностью.

Сельскохозяйственное предприятие является частично автономным в том смысле, что использует для нужд производства по большей части собственные предметы труда, т. е. семена, землю, скот для воспроизводства, иногда строительные материалы, корма и т.д. Эта особенность может быть использована при формировании стратегии логистики на агропредприятии.

Кроме того, рациональная организация деятельности предприятия позволяет осуществлять переработку сырья на месте и использовать полученные продукты для внутреннего потребления, что приведет к снижению расходов на доставку продовольствия работникам в сельской местности.

В рамках совершенствования сферы снабжения можно выделить следующие направления материального ресурсообеспечения сельского хозяйства:

- организация поставок техники непосредственно от ее производителей (первая сфера АПК) путем создания сбытовых контор в регионах;
- кооперация сельхозпроизводителей в целях приобретения техники;
- создание системы государственного снабжения;
- приобретение техники и запчастей каждым сельхозпроизводителем самостоятельно (расходы максимальны);

– деятельность коммерческих посредников, живущих в сельской местности и на месте приобретающих сельскохозяйственную продукцию для дальнейшей перепродажи; они же поставляют сельхозтехнику для производителей (модель, применявшаяся до 1917 г.).

Все варианты снабжения должны быть использованы в настоящее время с соответствующим обоснованием, исходя из места предприятия в цепях поставок.

Организацию сбыта следует осуществлять с учетом размера производственного предприятия. Особую актуальность приобретает сбыт готовой продукции при создании отдельных крестьянско-фермерских хозяйств. Если каждый производитель занимается сбытом готовой продукции самостоятельно, то теряется эффект масштаба, расходы на доставку составляют значительную долю в себестоимости продукции, поэтому необходимо создать единую систему сбора произведенной продукции и ее перемещения в места промежуточного хранения или к переработчикам.

Еще одной особенностью логистики в сельском хозяйстве состоит в том, что большинство сельхозпредприятий являются растительно-животноводческими. Животноводческие фермы получают корма от внутреннего поставщика, и внешних поставок для этих целей может не быть. В случае пространственного рассредоточения предприятий подобная автономия актуальна с точки зрения затрат на логистику. Отходы производства также находят применение внутри предприятия, поэтому обратная логистика в этом случае экономически эффективна.

Таким образом, в условиях рыночной экономики необходимо обоснование трех типов агропредприятий.

1. *Первый тип крестьянские хозяйства или семейные предприятия.* Они рассредоточены географически и приближены к участкам земли, что значительно снижает транспортные расходы. Такие предприятия существовали до 1917 г. и появляются в настоящее время.

2. *Крупные предприятия в виде объединения лиц или капиталов.* Расположены на значительном удалении от пашен и пастбищ, поэтому с точки зрения логистики внутренних потоков являются малозффективными. Для предприятий этого типа актуальна проблема пространственного размещения. Необходимо выбирать сферу деятельности и вид производимой продукции с учетом транспортной доступности имеющегося рынка сбыта, удаленности от поставщиков техники. Также необходимо рассматривать целесообразность переработки произведенной продукции на месте. Такие предприятия могут функционировать вблизи крупных городов или перерабатывающих предприятий, с тем, чтобы расходы на доставку готовой продукции не были значительными.

3. *Производственные кооперативы (артели),* в основе деятельности которых лежит коллективный труд. Размер доходов участников такого объединения зависит от их трудового вклада, а средства производства остаются частной собственностью.

В целом использование логистического подхода в сельском хозяйстве может способствовать значительному снижению себестоимости готовой продукции, развитию отдельных хозяйств и АПК в целом. Представляется актуальной разработка и внедрение в деятельности отдельных сельскохозяйственных предприятий методов логистики и соответствующих подходов с целью повышения эффективности работы отдельных звеньев общей логистической цепи на макро- микроуровне и улучшения взаимодействия подразделений предприятия между собой.

ВЫВОДЫ

В процессе исторического развития России произошло изменение структуры агропромышленного комплекса, что привело к существенному увеличению затрат на физическое материало- и товародвижение.

Совершенствование АПК должно сопровождаться инвестициями в инновации. Исключительная роль в создании децентрализованной системы сельского хозяйства должна принадлежать государству.

Симбиоз промышленного, сельскохозяйственного производства и сферы обращения сельскохозяйственной продукции в царской России был уникален. Возрождение отечественного сельского хозяйства станет возможным только в том случае, если будет разработана модель аграрного сектора на основе существующего опыта и современного научного подхода, с использованием системных принципов логистики, предполагающих гармоничное и пропорциональное развитие взаимосвязанных звеньев и процессов в АПК.

При реформировании сельского хозяйства на основе принципов логистики необходимо использовать четыре типа предприятий: совхозы – крупные предприятия с государственной поддержкой; производственные кооперативы – объединения мелких производителей; индивидуальные хозяйства – семейные предприятия; фермерские хозяйства. В каждом случае следует просчитать целесообразность создания предприятия в зависимости от площади обрабатываемой земли, ее структуры (соотношение пахотных земель и лесных массивов), удаленности рынков сбыта. Кроме того, для крупных хозяйств необходимо обоснование вида производимой продукции (преобладание растительной продукции, животноводческой или смешанная форма).

Самое большое богатство России – земля – не используется в полной мере. Земля, в отличие от нефти и газа, восполнимый ресурс. Для полноценного использования сельскохозяйственных территорий нужна экономическая модель, позволяющая производить продукты питания с приемлемыми затратами.

Бездумная централизация в период советской власти привела к тому, что исчезло много мелких поселений. В царской России крестьяне были максимально приближены к земле, создавали заимки, на месте которых впоследствии возникали населенные пункты. При этом транспортное плечо было минимальным, начальная часть сельскохозяйственного производства была рациональной. Для совершенствования сельскохозяйственного производства необходимо оптимизировать начальное звено создания добавленной стоимости – расходы на транспортировку внутри предприятий.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Аникин Б., Родкина Т. Логистика: Учеб. пособие. – М.: Проспект, 2011.
2. Викторов И.К. Русское поле. – Омск: Максимум, 2007.
3. Ворожейкина Т.М., Игнатов В.Д. Логистика в АПК: Учеб. пособ. для вузов. – М.: Колос, 2007.
4. Гаджинский А.М. Основы логистики: Учеб. пособ. – М.: Маркетинг, 1996.
5. Залыгин С.П. Комиссия. – М.: Современник, 1988.
6. Калашников С.А. Логистическая система обеспечения сельского хозяйства товарами производственно-технического назначения / С.А. Калашников, Н.А. Мишакова // Техника и оборудование для села. №4. 2005.
7. Калашников С.А. Логистизация ресурсообеспечения сельских товаропроизводителей / С.А. Калашников, Н.А. Мишакова // РИСК. – №1. – 2003.
8. Кириченко А.В. Перевозка экспортно-импортных грузов. Организация логистических систем. СПб.: Питер, 2007.
9. Ковалев К.Ю. Логистика в розничной торговле: как построить розничную сеть / К.Ю. Ковалев, С.А. Уваров, П.Е. Щеглов. – СПб.: Питер, 2007.
10. Кравченко А.И. История менеджмента: учебник. – М.: КНОРУС, 2010.
11. Левкин Г.Г. Логистика в России: использование опыта стран Европы – Вестник ОмГАУ. – 2004 – №1.
12. Левкин Г.Г. Логистика: теория и практика / Г.Г. Левкин. Ростов-на-Дону: Феникс, 2009.
13. Левкин Г.Г. Логистическая система как фактор эффективного управления запасами сельскохозяйственного предприятия / Г.Г. Левкин, С.А. Лушников. Социальные проблемы современного села в экономическом и социальном измерении. Сб. науч. Ст. Межд. Науч.-практ. Конф (г. Горки, 4-6 октября 2007).
14. Медеяева З. Логистика безотходного производства в агропромышленном комплексе. – Логистика. 2003. – №3.
15. Морозова О.И. Ретроспективный анализ реформирования аграрного сектора экономики России / Экономические исследования: анализ состояния и перспективы развития // Монография под ред. О.И. Кирикова. кн. 19. Воронеж, 2009.
16. Список населённых мест Тобольской губернии. Тобольск: Губернская типография, 1912.
17. Стукач В.Ф. Логистика. Учебное пособие / В.Ф. Стукач, В.С. Пецевич, О.В. Косенчук, Г.Г. Левкин. – Омск: Издательство Омского государственного аграрного университета, 2004.
18. Тимохов В., Чуксин П. Существует ли идеальная логистика? / ТРИЗ-Профи: эффективные решения. – №2. – 2007.
19. Тобольские губернские ведомости, 1866.
20. Mau M. Logistik: mit Übungsaufgaben und Lösungen. Köln: WRW-Verl., 2002.

ISSN: 1987 - 6521, E – ISSN: 2346 - 7541

©Publisher : Community of Azerbaijanis Living in Georgia. Gulustan-bssjar.

©Typography: AZCONCO LTD. R/A Isani Samgory area, Varketili 3, III a m/r, building 342, dep. 65.

©Editorial office : Isani Samgory area, Varketili 3, III a m/r, building 342, dep. 65, 0163 Georgia, Tbilisi.

Questions or comments? E-mail us at gulustan_bssjar@mail.ru, engineer_namik@mail.ru

---

Installation steel structural construction.
Installation central HVAC systems.
Posting and installation different pipe lines (water, gas, sewage)
Purification equipment and installation of drinking water.
Installation, reservoirs and water consumption.
Maintenance, repair and supply of all types of vessels.
Installation of equipment for the purification of seawater.
Installing equipment chemical cleaning.